ANTON DUMITRIU

ORIENT
ŞI
OCCIDENT

BUCUREŞTI
1 9 4 3

www.dacoromanica.ro

In editura

SOC. DE CULTURĂ NAȚIONAL-LIBERALĂ

au apărut:

CUVINTE CĂTRE ROMÂNI

Gheorghe I. Brătianu

GOSPODĂRIA SĂTEANULUI

Alexandru Alimănișteanu

LIBERTATE ȘI EXISTENȚĂ

Mihail Fărcășanu

SFÂRȘITUL OMULUI NOU

Gheorghe Bumbești

ORIENT ȘI OCCIDENT

Anton Dumitriu

www.dacoromanica.ro

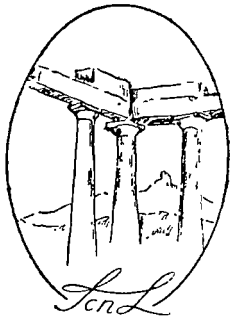

www.dacoromanica.ro

ANTON DUMITRIU

ORIENT
ȘI
OCCIDENT

BUCUREȘTI
1 9 4 3

www.dacoromanica.ro

De acelaşi autor :

Lucrări :

Valoarea Metafizică a Raţiunii (Ed. Cartea Românească, 1933).
Bazele Filosofice ale Ştiinţei (Ed. Societăţii Rom. de Filosofie, 1938).
Logica Nouă (Lucrare premiată de Academia Română, Bucureşti 1940).
Logica Polivalentă (Ed. Viaţa Literară, 1943).

Studii : (apărute în broşuri).

Marea Ignoranţă (Soc. Rom. de Filosofie, 1936).
Destin şi Istorie (Fundaţiile Regale, 1937).
Evoluţia Legilor Naturii (Soc. Rom. de Filosofie 1937).
Misticismul lui Descartes (Soc. Rom. de Filosofie 1938).
Disciplina Spiritului (Fundaţiile Regale, 1938).
Ştiinţă şi previziune (Fundaţiile Regale, 1938).
Cunoaştere şi Microfizică (Fundaţiile Regale, 1939).
Sur le principe d'incertitude („Scientia", Milano, 1940).
Logica lui David Hilbert (Fundaţiile Regale, 1941).
Ştiinţă şi Incertitudine (Caiete de Filosofie, 1942).
Hasard et Science („Scientia", Milano, 1942).

www.dacoromanica.ro

PREFAȚA

Problema lucrării de față este Occidentul, această lume bizară, unde inteligența, într'un elan prea mare, s'a întors destructiv, împotriva ei însăși, s'a înfrânt singură. Orientul nu este decât un termen de comparație. Dar, în această lume încremenită a Soarelui-Răsare putem descoperi unele preocupări, care au scăpat, în general, mentalității europene și care, cercetate mai deaproape, arată că echilibrul tradus la exterior prin această înghețare aparentă, se datorește punerii unei probleme ignorată de cultura noastră.

Toate soluțiile occidentale, toate domeniile de investigație, privesc, mai mult, ceeace este în afară omul, decât ceeace este înlăuntrul lui. Individul se reflectează în natură și cucerirea acesteia înseamnă pentru el, propria lui cucerire. El este în obiectele pe care le posedă, în acțiunile lui, în orice, dar nu este, în el însuși, nimic, sau aproape nimic.

Orientul a avut o viziune inversă: în om se reflectează întreaga existență, și pentru a câștiga lumea, individul trebue să se cucerească pe sine.

Noi avem metode, din ce în ce mai puternice, de a stăpâni lumea, dar nu avem nici o metodă de a domina propria noastră natură. Deaceea alergăm, tot timpul

www.dacoromanica.ro

după posesiunea tuturor iluziilor, după lucruri efemere, care nu vor fi decât în mod aparent ale noastre.

Nu vreau să spun, că Orientul ne aduce soluția, ceea ce ar fi o eroare tot atât de mare, ca și aceea de a desconsidera problema. Dar Orientul ne oferă o problemă, și în aceasta constă mesagiul lui. Și această mare problemă, mai vastă decât toate celelalte, este cea mai apropiată de noi, și, poate tocmai deaceea, mai greu vizibilă: suntem noi înșine. Prin știința sa, Occidentul va putea da, desigur, altă soluție, mai puțin complicată de explicațiile mitice orientale; dar, nu este mai puțin adevărat, că nu va putea să ignoreze ceeace este mai important decât toate lucrurile existente înconjurătoare: omul și problema lui.

Această încercare, pe care o dăm astăzi luminii tiparului, s'a redus, voit, la o discuție generală a chestiunii, la o problemă de principiu. Unele din chestiunile desbătute aici vor fi reluate strict într'o altă lucrare.

Pe cât a fost posibil, am eliminat balastul erudiției, căutând să înfățișăm, mai mult, cadrul natural al ideilor. Și aceste idei, cu cât vor fi mai puține, cu atât vor exprima lucrurile mai bine. Căci, „tot ce se știe, ce nu a fost auzit numai vâjâind și mugind, poate fi spus în trei cuvinte". Sunt vorbele lui Kuernberger, pe care logicianul Ludwig Wittgenstein le așează pe frontispiciul tratatului său Logico-Philosophicus.

A. D.

www.dacoromanica.ro

I.

CRIZA OCCIDENTULUI

Nu mai este o chestiune de meditaţie filosofică, constatarea că Europa trece printr'o criză. O dezorientare completă s'a insinuat în sufletul omului paşnic, în inima burghezului comod, ca şi în mintea acelora frământaţi, în general, de întrebări. Toate categoriile sociale, oameni de afaceri şi filosofi, ignoranţi şi înţelepţi, politicieni şi teoreticieni, burghezi şi proletari, au fost cuprinşi de panica incertitudinii. Nimic nu mai pare sigur, totul este fluidic, orice are un caracter de înspăimântător provizorat: ideea ca şi viaţa noastră cea de toate zilele. Demonul distrugerii domină toate actele noastre, în ordinea abstractă sau în cea concretă. Şi peste ruinele acumulate în toate domeniile, un semn de întrebare se ridică, ca o imensă piatră funerară: care este termenul final al acestei tragedii? Spre ce abis se îndreaptă omenirea? Către ce mare a morţii îşi face loc fluviul turbure, ce a inundat Occidentul?

Este adevărat, că în special, războaele, care au însân-

www.dacoromanica.ro

gerat şi ruinat Apusul, au sugerat ideea de criză a Europei. In ele se oglindeşte impresionantă şi mai bine definită, imaginea Soarelui însângerat, care apune, poate definitiv, pentru ziua europeană. Imediat după primul război mondial, în 1918, un japonez, Marchizul Okuma, scria în America : „In faţa unor fapte de această natură nu pot face decât să mă întreb dacă civilizaţia europeană nu este pe marginea unei ruini definitive ? Mă întreb dacă această strălucită civilizaţie europeană nu a ajuns la acelaş punct unde se găseau acelea ale Greciei, Romei, Egiptului, Babilonului sau Indiei, înaintea dispariţiei lor. Toate lucrurile din lumea aceasta sunt supuse decadenţei şi ruinii. După ce au ajuns la zenit, încep să decline încetul cu încetul, dar egoismul este prima cauză a ruinii lor" [1]).

Iată tema esenţială a celor cari s'au ocupat de criza Occidentului, socotind-o o perioadă catastrofică, de decădere : un declin al umanităţii. Aş fi tentat să citez un număr nesfârşit de autori, care încep prin a considera epoca actuală ca un apus, ca o decadenţă şi o dezagregare funciară a ceace a dat mai bun omenirea, până acum : cultura şi civilizaţia occidentală. Astfel, un Oswald Spengler va scrie o lucrare masivă, în scopul acesta, *Untergang des Abendlandes*, în care, cu un lux de argumente obscure, va căuta să arate că fiecare cultură are un destin circular, ca şi omul : se naşte, ajunge la maturitate, apoi se anchilozează şi moare. Cultura noastră ar fi ajuns în ultima fază, aceea a bătrâneţii ; astăzi ea se găseşte într'o stare de disoluţie şi nu vor mai rămâne din ea decât vestigiile, aşa cum au rămas, de pildă, în Egipt.

1) Citatul este dat de Charles Gide, în studiul „*L'Europe de demain*" (Scientia, pag. 208, 1919).

www.dacoromanica.ro

Un Ludwig Bauer ne va înfăţişa *Agonia unei Lumi*, pe care un Henri Massis îşi va propune să o apere în *Défense de l'Occident*, de pericolul misticei asiatice; un René Guénon va vedea *Criza lumii moderne* în lipsa de tradiţii şi de adevăruri revelate, pe care le va căuta în Orient; un Berdiaeff va vedea eşirea din criză printr'un *Nou Ev Mediu;* iar un conte Keyserling va propune un nou ideal de înţelepciune, isvorît din cercetarea gândirii orientale.

Dar trebue să mă opresc; nu este nevoie să ni se demonstreze că există o criză, ea este prezentă pretutindeni, avem conştiinţa dramatică a ei: noi o trăim.

* * *

Ce este o criză? După Spengler, criza culturii occidentale stă în *răsturnarea valorilor*. Declinul unei culturi se manifestă printr'o criză a valorilor create şi acceptate de generaţiile anterioare. In faza *critică*, aceste valori sunt contestate, interpretate, criticate şi respinse. O astfel de revoluţie negativă ar fi început, în Occident, odată cu Jean Jacques Rousseau şi nihilismul european s'ar fi accentuat prin Schopenhauer, Hebbel, Wagner, Nietzsche, Ibsen, Strindberg, etc. In epoca de înflorire a unei culturi — crede Spengler — normele şi valorile sunt trăite instinctiv. Decadenţa este o perioadă de teoretizare, în care valorile sunt speculaţii abstracte, tocmai fiindcă nu există în concret. In domeniul etic, de pildă, în loc să se plece dela valorile morale, pe care viaţa le impune organic şi necesar, acestea sunt făgăduelile unor sisteme teoretice şi viaţa se desfăşoară fără suflet, fără certitudinile directe ale instinctului, sub conducerea intelectului: viaţa avea un suflet, şi sub tutela inteligenţei abstracte, acesta a murit.

www.dacoromanica.ro

Este şi adevăr şi eroare în afirmaţia lui Spengler.

Simplul fapt însă, de a răsturna valorile instaurate în trecut, nu poate constitui un declin; el nu poate primi, în sens pejorativ, nici numele de criză. Dacă privim omenirea, în ansamblul ei, ca o singură fiinţă, putem constata că ea şi-a schimbat continuu modalitatea vieţii ei dela primitivi şi până astăzi. In particular, Occidentul poate fi reconstituit istoric, ca o realitate permanent schimbătoare: s'a crezut totdeauna, că idei sau doctrine, forme şi instituţii învechite pot fi înlocuite prin altele mai bune şi mai potrivite cu mentalitatea unei epoci. Ar fi, astfel, omenirea în permanent declin? O astfel de afirmaţie nu poate fi susţinută, fiindcă ar pune perfecţiunea în oamenii primitivi, în nuditatea absolută, în neantul intelectual al sălbatecului. Este adevărat că Spengler crede, că diferitele culturi, care au existat sau există astăzi, sunt închise, că nu au nici o comunicaţie între ele, şi că nu pot fi înţelese ca stadii diferite şi ierarhice ale evoluţiei umanităţii. Dar, în felul acesta, în cadrul unei aceleiaşi culturi, omul —ca şi criteriile vieţii lui — ar fi un dat complet şi definitiv, nesusceptibil de perfecţionare; sau un simplu mecanism instinctiv, a cărui creştere ar fi sarcina exclusivă a naturii, un elan vital sau psihic, inconştient şi obscur... Acţiunea conştientă a inteligenţei ar avea un caracter nefast şi destructiv: prin ea valorile s'ar pulveriza şi îndoiala s'ar introduce în orice domeniu. Examenul critic, specific mentalităţii europene, ar constitui, prin el însuşi, o fază de declin şi alegerea liberă a criteriilor vieţii ar aduce, fatal, criza în inima ei.

O criză însă nu poate fi o simplă răsturnare de valori; ea constă în faptul — şi aici este gravitatea — că se înlătură valori cari au avut o circulaţie, fără a fi înlocuite

www.dacoromanica.ro

cu altele. Dacă unui stat, care nu a avut o constituţie, îi dăm una, adică, dacă dintr'un stat care a avut o structură arbitrară şi confuză, facem un stat cu o structură constituţională, nu poate fi vorba de o criză, ci de un progres. Dacă în artă introducem alte principii, cu înlăturarea celor vechi, nu ne aflăm în faţa unei crize, ci în faţa unei schimbări mai adequate mentalităţii momentului. Şi aşa şi în alte domenii: schimbarea unor valori, prin altele, nu constitue, inevitabil, un moment de recul. S'ar putea răspunde, că există o ierarhie a valorilor, şi că substituirea unor valori noui, celor vechi, poate însemna, totuşi, o criză, atunci când primele sunt inferioare ultimelor. Un criteriu de ordine pentru valori nu există însă până acum, iar o evaluare a valorilor înseşi este o operaţie relativă, care depinde de criteriul ales. Valorile au un caracter subiectiv, ele „sunt artificii, şi o satisfacţie dată unor tendinţe ale oamenilor" scrie S. Alexander [1]). Obiectivitatea lor nu ar consta într'o oarecare constrângere a naturii asupra spiritului, spune acelaşi autor, într'o coercivitate intrinsecă a lucrurilor, a obiectivului, ci în constrângerea exercitată de acordul inteligenţelor asupra minţii individuale [2]). Acţiunea spiritului instaurează regnul unor valori, şi nu acţiunea lor directă şi obiectivă asupra noastră.

Lăsând la o parte discuţia vastă, care poate fi urmărită indefinit în domeniul axiologic, o apreciere de ordin pur formal a valorilor va putea avea, singură, o garanţie în ea însăşi. *Din acest punct de vedere, o valoare nu este decât un centru organizator al unor activităţi, sentimente sau idei.* Valoarea este un focar din care radiază o struc-

1) *The objectivity of value,* Travaux du IX-e congrés de philosophie, Paris, 1937.
2) Op. cit., p. 27.

www.dacoromanica.ro

tură. Valorile, care domină, la un moment dat, cultura şi civilizaţia, denotă, astfel, o anume organicitate şi cu cât această organicitate este mai completă, cu atât valorile sunt mai vaste.

Singura ierarhie posibilă şi obiectivă a valorilor este aceea a vastităţii domeniului pe care-l organizează.

De aceea binele urmărit de un individ, pentru sine, este o valoare minoră faţă de binele care se adresează unei grupe din ce în ce mai mari de oameni. De aceea adevărul ştiinţific, fiind accesibil oricărei inteligenţe, capătă o valoare universală, spre deosebire de adevărurile afirmate individual, incapabile să organizeze lumea ideilor. Şi tot astfel, în artă, în politică, în sociologie, etc., valorile vor avea un caracter major, cu cât structurile pe cari le vor înfiinţa vor fi mai ample şi mai riguros organizate. Şi acum, se poate observa, că înlocuirea unor valori vechi prin altele noui, pentru a nu conduce la o criză şi un declin, trebuie să coordoneze cel puţin egal, dacă nu mai mult, domeniul pe care-l structurau cele vechi. Cu alte cuvinte, dacă un sector al culturii sau al civilizaţiei este îngustat de intervenţia valorilor noui, dacă noua lui structură lasă afară un segment de activitate şi gândire, pe care nu-l mai fundează, ne găsim iarăşi în criză, deoarece, prin definiţie, dintr'un domeniu am exclus unele valori. Pe scurt, *criza există, dacă excludem, pur şi simplu, valorile vechi, fără a le înlocui; sau dacă le substituim altele noui, mai restrânse decât cele vechi.*

Să examinăm situaţia Occidentului. Ceeace se poate observa, dela început, este o stare de confuzie turburătoare. In domeniul social se caută principiile unei societăţi noui, dar s'a început eliminarea celei vechi. Chiar dacă se formulează unele principii sociale, ele sunt par-

www.dacoromanica.ro

ticulare fiecărei colectivităţi. Însă, mai mult sau mai puţin, statele europene erau constituite pe o structură comună şi, ceeace este important, este că aveau un acelaşi sistem ideal de valori. Se respinge astăzi ceeace forma un principiu mai vast, în folosul unui principiu mai redus. Conflictul este inevitabil. Se caută a se funda o filosofie a fiecărei naţiuni, o artă naţională, sau, în general, un ideal, care să nu fie idealul altora. Este o goană nebună după principii, care se improvizează, neavând decât o valoare particulară. Criza actuală se defineşte printr'o lipsă de valori, sau prin introducerea unor aşa zise valori particulare, pentru care luptăm, ca şi cum ar avea o semnificaţie universală.

Iată, sumar, în ce constă criza Occidentului. Ea se caracterizează nu atât prin răsturnarea valorilor, cum credea Spengler, nu atât prin faptul că valorile nu mai fac parte din însăşi existenţa noastră, ci mai curând prin inexistenţa vastelor valori, susceptibile să ordoneze, să centreze, întreaga activitate a omului, în familie, societate, în omenire sau în cosmos. Nu fiindcă nu trăim pe baza unor valori etice date, ne sbatem în această conflagraţie, care a cuprins întreaga lume, ci fiindcă am pierdut din vedere valorile ideale, singurele capabile să reflecteze o armonie şi o organicitate în gândire, simţire sau acţiune. Desigur, o valoare ideală nu poate fi realizată concret, prin mijloacele imperfecte de care dispune omul. Dar existenţa ei, ca un punct cardinal al năzuinţelor noastre, ar călăuzi speranţele, voinţa, certitudinile şi incertitudinile vieţii. O asemenea stea polară a oricărei activităţi nu există în Occident. Conduita noastră este ghidată de meteorii efemeri ai tuturor ideologiilor particulare şi meschine, de idealuri mărunte şi zadarnice, care despart omenirea, în loc să o unifice.

www.dacoromanica.ro

In special, în lumea ideilor, — unde au semnificaţia de principii — valorile au devenit din ce în ce mai restrânse.

Dacă principiu mai înseamnă şi ceeace este esenţial, putem vedea întreg conflictul lumii actuale în dispariţia treptată a esenţialului. Bogăţia de rezultate, pe cari le-au înscris munca şi efortul extraordinar al occidentului, i-a fost, în mod paradoxal, fatală: Occidentul s'a pierdut în detalii, când nu s'a rătăcit complet; el şi-a pierdut orizontul, din pricină că s'a afundat în adâncimile amănuntului. Dar numai de pe marile înălţimi, viziunea devine mai amplă; ochiul, care priveşte de pe piscul muntelui, poate scruta marile depărtări...

Astfel şi-a pierdut Occidentul marile probleme, şi în aceasta constă criza lui.

*

* *

Este evident, că ne găsim în faţa unei dezagregări. Există ceva viciat în lumea Occidentului. Am recunoscut, într'un prim examen general, cauza acestei crize, în lipsa de valori, în închinarea la valori particulare, în confuzia şi absenţa principiilor. Aceasta se traduce, în concret, printr'o situaţie dintre cele mai bizare. Jocul de fapte şi de acţiuni, actele indivizilor ca şi ale statelor, nu sunt dominate de principii directoare. *Explicând actele noastre prin motive şi valori particulare, nu mai este ideea care justifică actul, ci acesta justifică ideea.* Mecanismul lumii s'a întors. Explicaţia, şi cu aceasta motivarea unui lucru, se face, integrându-l într'o idee generală, deja admisă. Aceasta este mersul normal al raţionamentului, care pleacă dela general la particular. Justificând activitatea lui prin idei particulare, găsite *ad-*

www.dacoromanica.ro

hoc, Occidentul a răsturnat problema : nu mai este vorba întrucât o acţiune se integrează într'un sistem de idei, şi este compatibilă cu el, ci de a găsi idei particulare, care să explice o anumită activitate. Antecedentul problemei este schimbat: actul premerge principiului. „*Also am Anfang war die Tat*", va conchide lumea occidentală, odată cu Goethe.

Deoarece se pot găsi idei particulare, care să sprijine accidental orice activitate, aceasta s'a deslănţuit orb, tocmai fiindcă nu mai este stăpânită de principii.

Se poate constata astăzi o hipertrofiere a activităţii, o preocupare demonică de „a face". Primatul faptului, iată ce conduce astăzi viaţa individului. Am deslănţuit sentimentele şi resentimentele noastre, şi am căutat să le dăm curs în faptele cele mai bizare, care necesită doctrinele cele mai absurde şi contrare. Ideile ? nu sunt decât anexe sofistice, de natură propagandistică sau retorică. O logică morbidă conduce desfăşurarea vieţii noastre. Cunoscutul psiholog Ribot a analizat în diverse cazuri patologice, aspectele mecanismului logic ; el a constatat o logică specială, o înlănţuire curioasă, pe care a denumit-o *logica sentimentelor*. In logica obişnuită se dau premisele şi se caută apoi concluzia. In logica — sau mai bine zis, ilogica — sentimentelor, se dă, mai întâi, concluzia, şi se caută premisele care i se potrivesc. Concluzia este dorită, căutată şi se impune, prin premise artificiale sau particulare.

Această logică morbidă guvernează activitatea Occidentului : unui act, care este dorit, i se caută premise justificatoare. Dar acest act este orb.

Aşa a devenit omul o simplă forţă printre alte forţe, o simplă acţiune în realizarea oarbă, o energie în permanentă epuizare.

www.dacoromanica.ro

In cartea a cincea a *Istoriei Naturale* a lui Pliniu, găsim un pasagiu ciudat: „In fierăriile din Chipru, scrie Pliniu, se poate vedea o muscă mare cu patru picioare: unii o numesc pryală, alţii îi dau numele de pryaustă. Ea trăeşte atât timp cât se află în mijlocul flăcărilor; dacă sboară mai departe, moare". Nu ştiu cât adevăr poate conţine fabuloasa poveste a lui Pliniu. Dar omul occidental seamănă cu această pryală: el nu poate trăi decât în focul senzaţiilor şi al agitaţiilor continui. Intr'o lume calmă, moare. Renunţând la principii generale, el şi-a dezordonat activitatea şi i-a dat frâu liber. Dar renunţând la modalitatea normală a raţiunii, el a renunţat la însăşi inteligenţa sa.

In faţa spectacolului, pe care îl prezintă Europa, versurile poetului ne revin în minte, fără să o vrem:

„Noi siam venuti al luogo ov'io t'ho detto,
Che tu vedrai le genti dolorose,
Ch'hanno perduto il ben dello intelletto".

Sunt vorbele, pe care Virgiliu le adresează lui Dante, la intrarea în Infern

www.dacoromanica.ro

II

TRAGEDIA ISTORICĂ A UNEI LUMI.

Am văzut, că viaţa culturală şi socială a Occidentului este confuză, datorită, în primul rând, lipsei de principii universal admise. Dacă acest fenomen ar fi unic în istoria Europei, am avea dreptul să tragem încheerea, că suntem într'o epocă de decadenţă, de declin, şi că peninsula de la capătul vestic al Asiei a fost invadată de întunericul zeului morţii: nu soarele lui Apollon va străbate cerul european, de acum înainte, ci un astru obscur şi mort, patronat de Erebos, zeul titular al tenebrelor. Spengler, ca şi Massis, sau Guénon, ar avea dreptate. Dar este uşor să ne convingem că nu este aşa.

Aplecaţi doar pe istoria faptelor din timpul nostru, pierdem din vedere ansamblul istoric al Europei; un fenomen psihic, explicabil dealtfel, ne face să credem că lumea trecutului a fost mai bună decât lumea noastră, fiindcă o cunoaştem de la depărtare; de la oarecare distanţă însă, asperităţile, defectuozităţile, asimetriile, se micşorează, devin detalii neînsemnate, până când privite

www.dacoromanica.ro

convenabil, ele se şterg cu totul. Astfel se poate, de pildă, ca luna de pe cer să pară un disc circular când ea nu e nici disc şi nici perfect circulară... Dacă o privim printr'un aparat optic măritor, care o aduce mai aproape de ochiul nostru, ne dăm seama imediat de iluzia noastră.

Imi pare, că la fel stau lucrurile şi cu faptele istorice: distanţa noastră de ele provoacă ochiul să le retuşeze, să nu le mai vadă monstruozitatea şi diformitatea lor.

Din vremea Romanilor şi până astăzi, fiecare secol a repetat ca un ecou, exclamaţia lui Cicero: *O tempora, o mores!* Fiecare epocă, fiecare generaţie a considerat generaţiile precedente mai fericite.

Intr'o carte întreagă „*La tristesse contemporaine*", H. Fierens-Gevaert s'a silit să descrie tristeţea decadentă în toate domeniile, a lumii actuale, care altădată, putea să-şi fixeze privirile către o „iluzie dominantă", dar astăzi şi-a pierdut toate iluziile. Este adevărat, se poate recunoaşte, că în această melancolie a trecutului este o tristeţe ; dar aceasta este tocmai rătăcirea noastră, care ne face să atribuim trecutului o valoare şi prezentului nici una. Profesorul P. P. Negulescu, într'unul din cursurile sale, se străduia să arate, prin citate ilustrative, luate din scriitorii recunoscuţi, de-a-lungul istoriei, regretul acestora pentru timpurile trecute, şi constatarea că trăesc vremuri mai rele. Oamenii au avut, totdeauna, conştiinţa unei răsturnări de valori, şi nostalgia trecutului sau speranţa unui viitor mai bun. Totdeauna s'ar fi putut face deci o teorie a declinului Europei, fiindcă, în fiecare epocă, scriitorii de care vorbeam, ar fi putut constata substituirea unor valori minore, altora majore. Chiar şi în timpurile, pe care noi le numim, dintr'un sentiment romantic, fericite, vreau să numesc epoca Helladei, existau gânditori de prima mărime, care preconizau

www.dacoromanica.ro

o schimbare, pe toate planurile. Ce reprezintă astfel, *Republica* utopică a lui Platon, care s'a dovedit şi mai iluzorie, prin încercarea filosofului grec de a o realiza la Syracuza, încercare sfârşită atât de tragic? Ce semnificaţie alta, putem acorda *Politicii* lui Aristotel, decât aceea că e o intenţie de a perfecţiona moravurile societatea, mentalitatea vremii?

Dealtfel gândirea grecească a fost preocupată mai mult decât se bănueşte, de deficienţele sociale-culturale ale lumii hellenice. Insuşi Herodot tratează despre un guvernământ perfect; se pare că şi celebrul sofist Protagoras a avut un proect de stat perfect — în scrierile lui, *Antilogica*. Aristotel pomeneşte de un Phaleas, de un Hippodamos, care ar fi expus, în scrieri pierdute pentru noi, teoriile unor state ideale. Desigur, şi sunt motive puternice ca să credem, ideea unor cetăţi perfecte preocupa pe filosofii greci, încă mai mult decât ne permit să tragem concluzia informaţiile ce ne-au parvenit, şi probabil, încă multe utopii greceşti nu au mai ajuns până la noi.

Să nu credem, că aceste încercări însemnau preocupări particulare, de ordin politic numai. In ele interveneau concepţiile fundamentale despre lume, despre om şi despre valori, în general. Pentru Platon, statul trebue să fie construit pe baza unui principiu etic; dar binele se confundă, la Platon, cu adevărul. Iată-ne în plină metafizică platoniciană! Societatea lui Platon sau a lui Aristotel, era organizată în conformitate cu principiile filosofiei lor; cu aceasta, ea se încadra într'o problemă mult mai vastă, aceea a lumii, a cunoaşterii adevărului şi binelui.

Dar nu e în intenţia noastră să analizăm operele politice sau filosofice ale gânditorilor greci. Ceeace am voit

www.dacoromanica.ro

să relevăm aici, a fost faptul, că în însăşi lumea grecească, exista conştiinţa unor maladii generale, care trebuiau, cu necesitate, eliminate. Platon sau Aristotel, Hippodamus sau Protagoras, ar fi putut conchide : dacă nu se realizează în practică comunităţile perfecte pe care le propunem, lumea grecească e ameninţată de o catastrofă; ea se află în declin şi numai printr'o intervenţie energică şi eficace, pe baza unor principii admise teoretic, valabile adică universal, ea via putea fi redresată. Platon ar fi putut, în felul acesta, să scrie, în locul „Republicei", „Declinul Hellenismului", iar Aristotel, în locul „Politicei", „Criza lumii greceşti"...

Nu vom urmări istoric diversele utopii, care s'au născut în cursul secolelor. De la *Utopia unui* Thomas Morus, la acel *Leviathan* al lui Hobbes, de la *Contractul Social* al lui Rousseau, la *Capitalul* lui Marx, etc., toţi reformatorii, pe ori ce plan s'ar fi aşezat ei, propuneau o societate ideală, care să înlocuiască societatea decadentă şi imperfectă în care trăiau. Examinând acest proces continuu de reformă, care are un caracter tragic, şi e specific Europei, nu se poate desprinde decât o concluzie : *sentimentul de criză, de imperfecţiune a întregei culturi occidentale, este o constantă istorică a evoluţiei omenirii europene.*

Este conştiinţa permanentă tragică a Occidentului, care crede că suferă mai mult decât suferă în realitate. Corolarul acestui sentiment este dorinţa de a schimba, de a face perfecte toate lucrurile din lume : societatea ca şi omul. De aici urmează o agitaţie perpetuă, o nelinişte permanentă, care încarcă sufletul europeanului cu un dinamism bizar, sursa tuturor soluţiilor perfecte, pe care le construeşte pentru a le abandona, şi a începe de la capăt iarăşi, şi aşa la nesfârşit. Dar, cum o remarcă

www.dacoromanica.ro

just Guglielmo Ferrero, „omul care voeşte să perfecţioneze un lucru mai mult decât poate, sfârşeşte prin a-l distruge [1]).

*

* *

S'ar părea, că în istoria Occidentului, se pot observa şi perioade de echilibru, de unificare, nu numai de anarhie principială. Mai mult în comparaţie cu aceste perioade judecă teoreticienii decadenţei Occidentului, situaţia actuală. Gânditorii de tip religios vor regreta Evul-Mediu şi structura religioasă a acestei epoci; aşa va face un Berdiaeff sau un Guénon. Cei de tip politic vor invidia imperiul roman, sau cel al lui Carol cel Mare. Alţii, în care se îmbină amândouă înclinaţiile, vor preţui structura teocrată a Bizanţului, în care Basileul era şi episcop, „episcopul din afară" sau „episcopul cu sabie"...

Se cuvine deci, să examinăm, în liniamentele lor generale, şi câteva puncte de echilibru europene.

Nu se poate nega, că imperiul roman a constituit o mare unitate, unică poate, în istorie. Romanii erau oameni duri, strâmţi, pozitivişti. Ei nu voiau să ştie nimic despre speculaţiile abstracte. Nu-i interesa decât viaţa practică şi ceeace ar fi slujit conduita individului sau guvernarea popoarelor. Romanul considera gândirea filosofică, discuţiile de principii, ca incompatibile cu demnitatea unui om de stat... Aşa se face că, atunci când celebrul filosof grec Carneade, însoţit de Diogene din Babilon, vin ca ambasadori la Roma, pe la anul 155 înainte de Christos, bătrânul Caton expulzează pe aceşti trimişi ca periculoşi pentru ordinea publică. E drept că

1) Guglielmo Ferrero: *Entre le passé et l'avenir*, p. 18 (Paris, 1926).

www.dacoromanica.ro

dialecticianul Carneade ţinuse în oraşul etern două conferinţe succesive, vorbind pentru şi împotriva justiţiei... ceeace zăpăcise puţin inteligenţa calmă a locuitorilor Romei. Mai târziu cu cinci ani, un senatus-consultus izgonea din Roma pe toţii filosofii şi retorii străini, pentru a linişti apele turburate de discuţiile lor. Deaceea Romanii nu au avut filosofi originali; chiar Cicero, Lucreţiu orî Seneca nu sunt decât nişte eclectici care adoptă teorii filosofice greceşti. Până şi literatura latină, ce imita în esenţă literatura grecească, nu era isvorîtă din aceleaşi motive adânci, care o produseseră în Hellada. Hellenismul era o modă, aşa cum peste aproape două milenii franţuzismul va deveni o modă. O afectare a eleganţei şi a bunului gust, iată ce înseamnă literatura romană. Tot ceea ce impunea Romanului era de domeniul juridico-politic. Prin această lipsă de scrupule principiale, Romanii au izbutit să creeze imperiul cel mai vast pe care l-a cunoscut lumea. Grecii nu considerau pe barbari demni de a face parte din societatea omenească; ei nu sunt decât „materia servilă a civilizaţiei hellenice", va spune Aristotel. Alexandru cel Mare va trece peste această concepţie, specific grecească, şi va încerca marea aventură a unui imperiu mondial. Idealul Macedonului va obseda Roma; deaceea Polyb avea perfectă dreptate când scria că nici Ptolemeii nici Seleucizii nu sunt succesorii lui Alexandru, ci Romanii. Roma a răspândit civilizaţia hellenică în Italia, în Galia, în Spania şi în Africa de Nord. Dar această împrăştiere pe teritoriile din jurul Mediteranei, nu s'a făcut în spiritul roman, ci în cel grecesc. Ocupând Grecia, Romanii au fost copleşiţi de civilizaţia grecească. Ea s'a înfiltrat în inima imperiului şi la periferia lui, pentru a răspândi ideia acolo unde forţa o dispreţuia. Dar ar fi o iluzie să ne în-

www.dacoromanica.ro

chipuim că imperiul clădit cu trudă de Roma se susţinea pe ideile greceşti. Nici măcar gloria nu era decât un ideal subordonat intereselor lor. Cum o remarcă Seignobos, Romanii au cucerit lumea mai puţin pentru glorie decât pentru profit [1]).

Roma antică era un imperiu dominat de tirania proconsulilor, de revoltele sclavilor, de războaiele civile, de luxul oriental, de corupţie şi de viciu. Primii Romani au avut idealuri sobre şi „cariera onorurilor" era cea mai mare ambiţie. Dar marile domenii, spunea Pliniu cel Bătrân, au pierdut Italia. Lăcomia cuceririi pentru cucerire a mărit imperiul în suprafaţă, dar numai în detrimentul adâncimii. Roma constituia o unitate superficială, întreţinută de o oligarhie a cărei singură ambiţie era de a profita. Admirăm, în special, Roma Cezarilor, dar e de ajuns să citim *Scrisorile* lui Seneca sau *Satirele* lui Juvenal, pentru a ne da seama, că epoca lor era epoca corupţiei îngrozitoare şi a ferocităţii. Nici un principiu şi nici o idee nu domină acest hibrid şi colosal amalgam de popoare; doar forţa şi voinţa câtorva potentaţi forma coheziunea imperiului. Montesquieu crede, că în mod exclusiv, mărirea republicei a fost cauza căderii Romei. Mai curând se poate spune, că micimea ideilor, neimportanţa principiilor, care stăteau la baza statului roman, au fost cauza anihilării lui. „Roma, scrie Montesquieu, era făcută pentru a se mări, şi legile ei erau admirabile pentru acest scop... Ea şi-a pierdut libertatea pentru că şi-a terminat opera prea curând [2]). Adevărul este, că faţă de ideile pe care le profesa, Roma era făcută pentru a fi mică. Numai acest decalaj între scopu-

1) Ch. Seignobos: *Histoire de la civilisation antique*, p. 257.
2) *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leurs décadence.*

www.dacoromanica.ro

rile ideologice latine, aproape inexistente, sau reduse la meschine interese particulare, şi forţa enormă pe care o deslănţuia Roma, a fost cauza prăbuşirii acestui mare imperiu. Roma era un edificiu enorm, ridicat fără planuri arhitecturale. Cum s'ar fi putut dar susţine? Idealul roman era simplu şi sărac: acela de a face din Romani un popor dominant. Cu acest ideal nu se putea alcătui nimic durabil. Bossuet, în *Discours sur l'histoire universelle,* crede că una din cele mai nobile cuceriri ale Romei, a fost noţiunea de libertate: „Maxima fundamentală a republicei era de a privi libertatea ca pe un lucru inseparabil de numele roman" [1]). Suntem astăzi în posesiunea unui material mai vast pentru a judeca instituţiile şi principiile romane şi Fustel de Coulanges va conchide: „Ne-am făcut o iluzie asupra libertăţii la cei vechi, şi pentru aceasta libertatea modernilor a fost pusă în pericol" [2]).

Admirăm o mulţime de cuvinte latine, presupunând că ele numesc noţiuni comune cu ale noastre, dar ele au o semnificaţie deosebită, de cele mai multe ori fără nici un contact cu înţelesul pe care îl au în vremea noastră!

In fond, Romanii au înlocuit, prin cucerirea Greciei, o civilizaţie ideologică, printr'o civilizaţie politică şi administrativă. Roma antică nu reprezintă un echilibru, ci un dezechilibru permanent: statul Cezarilor nu a putut rezista decât luptând clipă cu clipă înlăuntru şi în afară, lupte pe care istoria ni le descrie în amănunt. Şi se poate conchide, că opera Romei a fost folositoare mai puţin sieşi, decât popoarelor subjugate, care au luat contact cu o formă de viaţă colectivă superioară stadiului în care se găseau. L. Dumont-Wilden vede în ideea romană de

1) Op. cit., p. 493.
2) *La cité antique.*

www.dacoromanica.ro

stat indivizibil şi etern, trăsăturile esenţiale ale patriei europene, „cari se schiţau în zorile lungii noastre istorii“ [1]). Dar statul roman nu era expresia unei idei, ci a unei forţe; o astfel de unitate nu a fost, niciodată, idealul gândirii europene, ci cel mult, rezultatul unor instincte, pasiuni şi interese.

Neavând a structură ideologică, lipsit fiind, adică, de o raţiune principială, forţa lui constând în armată, statul roman era mai fragil decât putem să ne închipuim, în mod obişnuit. Civilizaţia şi cultura grecească, fie chiar aceea bizantină, pătrunsă de creştinism, nu a încetat decât în momentul când popoare cu altă structură ideologică au invadat-o; islamismul, punând stăpânire pe Grecia, odată cu căderea Constantinopolului, în 1453, pune capăt unei culturi, care nu mai avea raţiune de existenţă pentru ocupanţi. Barbarii care au distrus imperiul roman, nu au venit cu o cultură proprie şi cu toate acestea nimic nu a mai rămas din imperiu, afară de ruine...

Ce puteam admira la Romani? Marea unitate, pe care reuşiseră să creeze iluzoriu prin foc şi arme, şi care nu corespundea nici unei idei, ci numai ambiţiilor unui mănunchi de potentaţi? Imperiul roman nu era un principiu, ci o forţă destructivă, care nu unea lumea ci o distrugea, sau o reducea la imposibilitatea unei rezistenţe.

Este adevărat, că Romanii au contribuit la răspândirea civilizaţiei greceşti, sub o formă superficială, trebue să o recunoaştem, dar nu mai puţin eficace; aceasta însă nu a fost contribuţia intenţionată a Romei, cât mai mult destinul şi vigoarea artei, filosofiei, arhitecturii greceşti. Este adevărat iarăşi, trebue să o recunoaştem, că Roma

1) L. Dumond-Wilden: *L'évolution de l'esprit européen*, p. 25. (Paris, 1937).

www.dacoromanica.ro

nea legat câteva idei juridice, că ea a contribuit într'o măsură oarecare, la civilizarea unor popoare barbare. Dar nu era în principiul statului roman acţiunea aceasta. *Pax romana* era, în fond, un continuu *bellum romanum*. Dacă statul roman ar exista astăzi, nu ştiu cine ar putea să-l adopte, afară doar, de clasa conducătoare... Trebue să te gândeşti la toate popoarele subjugate, la ceea ce a făcut statul din individ, la faptul că-l redusese pe acesta la un simplu mecanism social, pentru a aprecia just valoarea imperiului Cezarilor. Putem să admirăm grandoarea şi forţa Romei antice : nu putem însă să-i dăm adeziunea noastră intelectuală. Nu aceeaşi poziţie putem avea pentru imperiul lui Alexandru Macedon. Elevul lui Aristotel încercase să facă un singur popor din Greci şi din Barbari, să unească toate popoarele într'o vastă comunitate de drepturi, cultură şi civilizaţie. Era un plan ideologic gigantic, de a unifica Universul întreg. El nu avea de scop să distrugă ci să construiască; pentru aceasta, el avea întreaga gândire grecească, toată cultura hellenică la dispoziţie.

Romanii nu aveau însă decât politica lor imperialistă drept ideal. Dacă Grecii nu ar fi cucerit spiritual pe Romani, imperiul roman ar fi fost pentru Europa, ceeace a fost, mai târziu, imperiul mongolic al lui Ghinghis Khan. Numai că, de data aceasta, barbarii ar fi venit de la Vest şi nu de la Est...

*
* *

Să considerăm acum Evul Mediu, această mare unitate creştină, care găseşte, astăzi încă, admiratori. Keyserling face, printre alţii, un elogiu romantic al Evului Mediu, socotindu-l „epoca cea mai fascinantă a istoriei", şi nu se

www.dacoromanica.ro

va sfîi să afirme, — deşi recunoaşte că gândirea nu avea pe atunci nici o libertate, — că „strâmtimea orizontului intelectual stimula direct formaţia morală a individului prin el însuşi" [1]) Ca şi cum o moralitate reală ar putea sa nu fie un rezultat al propriei noastre libertăţi, ca şi cum o desvoltare interioară nu ar fi o monstruozitate, dacă ar fi o supunere oarbă şi nu o crestere liberă Evul Mediu profesa o sclavie a spiritului, subjugarea şi nu liberarea lui Dar să privim chestiunea mai de aproape. Lăsând la o parte războaiele absurde şi structura politică feudală, care provocau conflicte în mod permanent, minore în general, dar întreţinând o stare de agitaţie continuă, să ne ocupăm un moment, de această unitate spirituală construită de catolicism avand în fruntea ei pe Papă In primul rând, se poate recunoaşte imediat, din analiza faptelor istorice că autoritatea europeană a Vicarului lui Iisus era mai puţin de ordin religios, cât de ordin politic Şi această autoritate, fundată pe complicităţi şi comunităţi de interese, era susţinută de regi atât timp cât ea convenea Carol cel Mare va pune bazele puterii temporale a regilor preoţi, din motive politice, şi încoronarea lui la Roma în anul 800, de către Papa Leon al III lea, va fi un act diplomatic şi nu unul spiritual Se uită, în general, răscoalele populare din Roma şi luptele feudale din secolul al X-lea şi XI lea, cărora, deseori, Papii le au căzut victime Se pomeneşte numai de penitenta de la Canossa, dar se uită de asediul Romei lui Grigore al VII-lea, de către penitentul Henric al IV lea, asediu care s'a sfârşit prin exilarea Papei la Salerno Şi în urmă, finalul puterii politice a Romei catolice, care se prăbuşeşte prin robia dela Avignon (1309) Ceea ce ne în-

1) H Keyserling *L'Art de la vie* p 186 (Paris 1936)

www.dacoromanica.ro

teresează aici nu e de a diminua puterea Papalităţii, ci de a-i descoperi semnificaţia ei, în cadrul evoluţiei europene Forţa de dominare a Romei catolice nu a fost decât o rezultantă a combinaţiilor politice şi nu un caracter al autorităţii ei spirituale Astfel se explică, pentru ce împăraţii germani, sau regii francezi, vor apela la Papă şi-l vor recunoaste, pentru a-şi asigura sprijinul lui, şi vor lupta cu el, când intervenţia acestuia va disloca organizaţia intereselor lui Care este semnificaţia faptului, că un împărat cere iertare Papei, cu cenuşe pe cap, şi neobţinând-o, îl asediază şi-l face prizonierul lui? Nu găsim aici nici un element de autoritate spirituală Papa nu era deci decât un prinţ oarecare, cu care se încheiau alianţe sau căruia i se declara război

Se poate crede însă, că doctrina catolică realizase, cel puţin în spirite, ceeace nu putuse realiza decât sporadic, în realitate Exista o singură limbă de cultură, limba latină, exista o singură filosofie, filosofia catolică Nu se putea gândi decât în spiritul doctrinei creştine catolice, cea mai mică abatere ameninţând viaţa îndrăsneţului Rugurile stăteau gata să-şi primească victimele Catolicismul ar apărea astfel ca o unificare doctrinală a Occidentului, ca o realitate ecumenică, la care participă fortamente, fiecare individ

Trebue să fim însă foarte atenţi când vorbim de unitatea spirituală a Evului Mediu Doctrina creştină latină începe prin respingerea cugetării greceşti Părinţii bisericii în primele începuturi creştine, manifestă o ostilitate puternică împotriva filosofiei Tertullian declară filosofia „o operă a diavolului" După aceasta începe propriu zis Scolastica, care va fonda crestinismul pe baza filosofiei platonicience este opera unor Scot Eriugena, Boethius, Sf Anselm, Roscelin, Abelard, etc Chiar în această pe-

www.dacoromanica.ro

rioadă există dispute teoretice, erezii şi excomunicări In sfârşit urmează Scolastica peripateticiană fundată pe filosofia lui Aristotel, filosofie adusă printr'un ocol în Europa de către Arabi Această îmbinare a filosofiei cu teologia catolică, atinge culmea ei, în opera lui Thomas din Aquino După acesta, Scolastica decade intrând în preajma Renaşterii, în discuţii superficiale, care vor fi mortale pentru catolicism

Nu e vorba să facem un istoric al speculaţiilor Evului Mediu Dar când se vorbeşte de unitatea spirituală a acestei perioade, se neglijează aceste simple „detalii", care sunt doctrina Scolastică a fost de a lungul Evului Mediu într'o continuă prefacere şi dacă izbucnirile de conştiinţă si împotrivirile mai mari [1]) menţionate de istorie ca fiind abateri de la linia tradiţională, nu au provocat catastrofa catolicismului, este că organizaţia catolică avea mijloace de exterminare pentru opozanţii ei, mijloace, care aveau să degenereze, în ceeace mintea Occidentalului de astăzi, nu va putea niciodată să accepte şi să explice **Incluziţia**

Se poate constata deci, că gândirea Evului Mediu este mai puţin unitară decât să admite, în general, simplifi-

1) Incă din primele începuturi ale încercărilor de constituire doctrinală, creştinismul are să înfrunte erezii înverşunate Clement din Roma Sf Ignaţiu din Antiohia, Sf Justin, au respins învăţăturile păgane sau eretice La fel operele lui Clement din Alexandria, Origen, Minucius Felix, Sf Ciprian, Lactanţiu, etc, apar mai mult în opoziţie cu erezile care circulau în primele patru secole Urmează apoi erezile celebre ale lui Nestorius Eutiches (în Orient) şi aceea a lui Pelagiu (în Occident), etc., aceştia fiind anatemizaţi de diverse concilii ecumenice Cu toate acestea, o oarecare unitate a bisericii creştine a putut subsista până prin secolul al IX-lea, când Photius s'a ales Patriarh, împotriva voinţei Papei Nicolae I (857) Urmează cateva încercări alternative, de reunire şi de scizinne, până când, în 1054, Patriarhul Mihail Cerularius este excomunicat de biserica apuseană şi despărţirea este definitiv consumată Acest moment pregăteşte pulverizarea unităţii şi autorităţii creştinismului care se va produce în viitor

www.dacoromanica.ro

când problema Pe de altă parte marele doctor al catolicismului Thomas Aquinatul, trăeşte în secolul al XIII lea (1225—1274) şi începuturile Renaşterii se găsesc chiar în secolul al XIV lea, cu apariţia lui Petrarca (1304—1374) şi Boccacio (1313—1375) Magia doctrinei Aquinatului nu a avut, prin urmare, ca efect acordul principal al spiritelor în catolicism In rezumat acest Ev Mediu, în care unii scriitori văd realizată unitatea Occidentului era mai putin un acord asupra unor valori spirituale, cât impunerea cu forţa a unei doctrine, încă neconstituită, care căuta, cu orice preţ, să se afirme, fie aservind filosofia platonică, fie pe ceea aristotelică, fie chiar respingându le, cum a făcut în primele începuturi Cum să se realizeze o ecumenicitate în spirit, când brutalitatea şi cruzimea impuneau un acord fictiv între oameni ? Cum să luminezi oamenii prin credinţă, câtă vreme trebuia să fie ţinuţi în întuneric, pentru a nu putea reflecta ? Intr'adevăr Evul Mediu a fost perioada cea mai obscură şi cea mai tiranică din câte a cunoscut Occidentul Pe lângă despotismul puterii temporale funcţiona arbitrarul absolut al celei spirituale Omul nu era liber nici în exterior, nici în interior El era un prizonier al suveranului şi un serv al unor idei străine Omenirea medievală nu ajunsese la o unitate relativă, fiindcă descoperise marile valori organizatoare ale vieţii, pe toate planurile, ci fiindcă se anulase, slujind nişte valori care nu i aparţineau [1]) Forţa impunea anume comandamente spiritului şi nu spiritul era acela care impunea un sens forţei Regăsim, în toată

1) In lucrarea sa *Progres et Religion* Christophor Dawson remarcă cu multă dreptate faptul că intronarea creştinismului în Europa nu a constituit finalul unei evoluţii normale ci un salt brusc Iată ce scrie el însuşi Nu s ar putea insista îndeajuns asupra acestui punct că Victoria Bisericii în secolul al patrulea nu a fost cum ar vrea atatia istorici moderni să ne facă să cre-

www.dacoromanica.ro

această epocă neagră, morbul acelei logice întoarse, de care am vorbit, şi care subordonează spiritul, actului, a şti, lui a face

Europa medievală nu are nimic occidental ea a făcut uz de gândirea grecească, dar nu în spiritul ei ci aservind o, transformând-o într'o **ancilla theologiae** Un spirit asiatic, — şi să nu se uite că în Asia s'a născut creştinismul — negând orice realitate imediată, punând Adevărul obscur deasupra oricărei lumini a conştiinţei, a eliminat persoana umană din realitatea concretă Nici individul, nici naţiunea nu aveau personalitate Aceste idei erau necunoscute Evului Mediu, şi gândirea liberă descoperită de Greci, era subordonată unor idealuri întunecate Helenismul a instaurat, atât cât a putut, libertatea, autonomia omului Evul Mediu a avut idealul sclavului Ce element occidental poate fi găsit în această viziune ? Deeacea pare curioasă afirmaţia lui Dumont-Wilden, că unitatea realizată de Biserică, în această epocă, ar fi „un aspect esenţial al unui veritabil spirit european" [1]) Însă această unitate catolică aproximativă, nu consta din unirea inteligenţei ci din distrugerea ei Era o unitatea alcătuită la adăpostul întunericului şi nu la lumina raţiunii Ea nu avea nici o raţiune de a exista, decât teama pe care o insufla prin pedepsele de care dispunea Privim ca o calamitate nemaipomenită arderea bibliotecii din Alexandria de către musulmani, dar nu ne gândim câte opere, câtă gândire, a anihiliat Evul Me

---

dem realizarea naturală a evoluţiei religioase a lumii antice, ci dimpotrivă o întrerupere brutală, care a forţat civilizaţia europeană să iasă din calea ei normală, pentru a urmări un drum pe care nu l ar fi găsit niciodată fără această sguduire'

Revoluţia paşnică a lui Isus a fost transformată de catolicism într o revoluţie dictatorială şi permanentă care nu putea să se împlinească decât oprimând orice libertate

1) Op cit, p 29

www.dacoromanica.ro

diu prin jugul pe care l-a impus conştiinţei Până şi Descartes a trebuit să-şi ardă lucrarea „Le Monde" de teama inchiziţiei, într'o perioadă, în care libertatea spiritului începuse să se nască Ne putem închipui astfel, ce s a petrecut de-a-lungul Evului Mediu, când autoritatea obscură sufoca cel mai mare bun şi cea mai mare forţă de creaţie omul

Nu vrem să spunem, că în Evul Mediu nu se poate găsi nimic de valoare, cum nu am putut face această afirmaţie despre imperiul roman Dar tot ceeace a fost bun în această epocă s'a datorit marilor personalităţi creştine, atât cât au izbutit să se realizeze şi nu doctrinei sau organizaţiei catolice, în general, care căutând să domine temporalul, a părăsit împărăţia urmărită de fondatorul creştinismului, ce nu era din lumea aceasta

Marea eroare a Evului Mediu este de a fi transformat un ideal de viaţă — idealul creştin, profesat de Isus — într'o doctrină care se căuta singură, fără însă, a îngădui descoperirea liberă a acestei doctrine Aceasta nu însemna altceva decât a căuta viaţa în imperiul morţii Echilibrul aparent al Evului Mediu este, în fond, o îngheţare a spiritului şi nu o realizare armonică a lui

* * *

Vasală idei romane de autoritate, Roma catolică nu a izbutit să realizeze decât o unitate fictivă a Occidentului, Catolicismul a transformat civilizaţia politică a Romei într'o civilizaţie religioasă Sunt cunoscute cauzele care au determinat reacţiunea împotriva Evului Mediu Cucerirea Constantinopolului (1453) de către Mohamed al II-lea, a provocat emigrarea elitei intelectuale greceşti, care aduce în Occident pe Platon, pe Aristotel şi chiar pe Cicero, gândirea gre-

www.dacoromanica.ro

ceasc㠠începe să fie cunoscută în mod autentic, şi nu prin transfigurările şi deformările impuse de catolicism Încep să fie cunoscuţi Pytagora, Epicur, Plotin, Stoicii, etc Reforma lui Luther pune chestiunea conştiinţei individuale Invenţia tiparului face să participe la operele de cultură un număr cât mai mare de oameni Descoperirile ştiinţei provoacă un interes extraordinar pentru studiul naturii, iar studiul artei greceşti desvăluie Occidentului armonia şi frumuseţile naturii Pe scurt, omul se simte eliberat de tristeţea tragică a problemei mântuirii şi a ghehenei, pentru a se reabilita în faţa lui şi în faţa Universului, el simte că poate să deslege anume probleme şi să pătrundă în tainele naturii Omul devine o forţă, el are conştiinţa aceasta, el e această conştiinţă Acesta este caracterul comun Renaşterii dragostea de natură, pe care tradiţia creştină o socotea ca sursa răului, se restituie însă acestei admiratii sensul ei antic, se studiază autorii greci şi latini, în care nu se caută numai adevărul, ci şi frumusetea ideilor

Umanismul ia locul **teologiei** Este o adevărată revolutie kopernikană, pe când, în Evul Mediu, omul depinde de toate ideile catolice, de Dumnezeu, de Sfinţi, de Biserică, el neflind decât un fragment neimportant al unui partid sau al unei corporaţii, devine deodată centrul acestei lumi, în faţa căreia închisese ochii Omul Renaşterii se găseşte în faţa a două realităţi realitatea obiectivă, şi aceea subiectivă şi singulară, care este proprie lui existenţă Individul ia act de propria sa realitate şi de aceea a lumii externe este personalitatea lui, care se desvoltă prin acest act Nu ne mai găsim în faţa unor oameni reduşi la starea animalică prin autoritatea celor mai stupide superstiţii nu mai aflăm nici robul statului,

www.dacoromanica.ro

ca la Romani, e pentru prima oară, după o lungă adormire în noaptea lungă a autorităţii indiscutabile, că omul se regăseşte pe sine regăsind natura

Treptat individul Renaşterii îşi câştigă libertatea cea mai mare, pe care o putea cere libertatea de a gândi Nu este de sigur libertatea totală de a exprima gândurile, care în mod absolut, nu a fost câştigată aproape niciodată, dar este vorba de altceva, tot atât de important, dacă nu chiar mai mult libertatea de a cerceta natura şi omul fără prejudecăţile scolastice Inteligenţa se degajează de superstiţii, ea poate funcţiona liber şi se deschide tuturor problemelor Această desvoltare a conştiinţei individuale — individualismul Renaşterii — avea şi un risc bine sau rău, Evul Mediu impunea o structură culturii europene, — cu forţa, e adevărat, — şi un scop individului Renaşterea desprinzând pe om de autoritate, de Dumnezeu, şi de mântuirea lui, profesată de creştinism, situându-l pe individ în centrul Universului, a făcut mai mult decât trebuia prin creştinism, aveam — cel puţin virtual — pentru fiinţa omenească un ideal, prin umanismul păgân al Renaşterii, se dau omului puteri cosmice, dar, se reduce idealul şi realizarea lui la orizontul pământesc Renaşterea a dat omului mijlocul, dar nu scopul S au descoperit virtuţile nebănuite ale inteligenţei umane, pe care singuri Grecii ştiuseră să le valorifice, într'o măsură oarecare, dar ele nu au fost angajate într'un sistem de criterii Descoperind libertatea spiritului, Renaşterea a declarat, într'o naivă pornire, libertatea pentru libertate In această libertate spiritul se satisface singur Creaţia pentru creaţie, arta pentru artă, inteligenţa pentru inteligentă, iată criteriile tautologice profesate de Renaştere Este de ajuns ca inteligenţa să funcţioneze liber, nu interesează unde şi încotro O mobilitate completă a ideilor

www.dacoromanica.ro

celor mai diverse, o diversitate de doctrine, caracterizează revoluţia provocată de noul spirit, care introduce, fără să vrea, o anarhie ideologică, pe toate planurile

Omul Renaşterii şi-a descoperit inteligenţa, dar nu şi direcţia ei Nici un criteriu definitiv şi universal nu patronează activitatea intelectuală a lui El crede în adevăr, bine, frumos, dar fiecare poate să-şi susţină adevărul, binele şi frumosul în care crede Singura valoare universală este a inteligenţei, dar toate operele ei sunt mai mult sau mai puţin valori particulare, întemeiate pe criterii particulare Omul începe să se despartă de semenul său, inteligenţa în loc să lege, să unească, desparte

Europa trăieşte încă acest spirit anarhic, şi măreţia Renaşterii, a cărei prelungire este epoca noastră, se continuă pe deoparte, în opere care manifestă o putere intelectuală extraordinară, şi, în acelaş timp, o diversitate o împrăştiere a forţelor, o anarhie şi mai mare

Regretul timpurilor trecute, pe care-l constatam istoric, la începutul acestui capitol, este mai curând — nostalgia viitorului Exprimăm greşit, raportându-ne la trecut, decadenţa Europei, tristeţea contemporană este, în fond, recunoaşterea unui ideal neîmplinit, a unui viitor mai bun, pe care forţa inteligenţei Occidentului putea să-l cucerească şi nu l-a cucerit Este în toată Renaşterea, şi în toată perioada istorică de la ea şi până la noi, un sentiment de imperfecţie, de neterminat Cum să împlineşti opera începută de Renaştere? Iată singura problemă reală, care se ridică în mod obiectiv, şi care arată că nu poate fi vorba de un „Declin al Occidentului"

www.dacoromanica.ro

III

ORIENTUL INCREMENIT

Ideile cele mai curioase şi mai inexacte, despre Orient, au curs în Europa Cu toate că civilizaţia şi cultura Orientului au ajuns să fie destul de bine cunoscute cercurilor ştiinţifice, datorită activităţii unor savanţi orientalişti, lumea Soarelui-Răsare continuă să rămână în umbră

Ignoranţa Europeanului, în această privinţă, se datoreşte în primul rând, romantismului necontrolat al admiratorilor sensibili la tot ce este exotic, şi detractorilor Orientului, care nu văd în această lume depărtată de noi, decât mizerie intelectuală şi materială

Amândouă categoriile acestea au contribuit, cu sau fără ştiinţă, la răspândirea unor idei eronate despre lumea Răsăritului

Rene Guenon, de pildă, pentru a cita unul dintre cei mai aprigi luptători în favoarea Orientului, duce o campanie sistematică, de multă vreme, pentru a arăta deformările mentalităţii europene, viciile ei, imposibilitatea de a se apropia de Adevăr, pe care Orientul l-ar fi păstrat neatins, autentic acolo ar trebui căutat Ope-

www.dacoromanica.ro

rele lui Rene Guenon, *Introduction a l'etude des doctrines traditionelles hindoues, Orient et Occident, La crise du Monde moderne, L'homme et son devenir selon le Vedânta*, etc, sunt o mărturie vie a ceeace înseamnă pasiunea şi excesul puse în slujba unei cauze juste, şi pe care o falsifică Se poate spune, că nici hinduşii contemporani nu au fost atât de drastici în deprecierea valorilor occidentale, nici Ramakrishna, nici Vivekanada, nici acel mare gânditor contemporan dela Podichery, Aurobinde Ghose, nu au fost atât de vitregi cu Occidentul, sau admiratori fără limite ai culturii hinduse Ei fac, în general, un apel Occidentului, pentru ca acesta să descopere ceeace e viabil şi important în India

Pe de altă parte, scriitori ca Henri Massis, vor semnala pericolul Orientului, ca pe o influenţă nefastă, aducând în Europa, valorile obscure ale unei mistice vagi şi primitive In diatriba sa împotriva Orientului, intitulată întors *Defense de l'Occident*, Massis va scrie „Asia nu caută numai să provoace revolta indigenilor săi pentru a lipsi continentul nostru sărăcit, de imensele resurse pe care le deţine Ea vrea să atingă sufletul Occidentului, acest suflet divizat, nesigur de principiile sale, avid în mod confuz de liberare spirituală“ [1])

Iată, în linie generală, aspectele contradictorii sub care ni se prezintă Orientul de către acele spirite romantice, care l iubesc mai mult decât e nevoie, sau se tem de el mai mult decât e prudent

In deobşte, se crede, că Orientul e o lume antinomică unde se întâlnesc şi se îmbină bizar, civilizaţia şi primitivismul, mizeria şi bogăţia, înţelepciunea şi ignoranţa O lume încremenită, adormită în superstiţiile şi

1) Op cit, p 15

www.dacoromanica.ro

prejudecăţile ei Ce putem spera de la o lume, care a murit pentru ea însăşi? Ar putea tocmai ea să învie Occidentul, când nu are putere să se deştepte pe sine, din somnul ei de veacuri?

* * *

Nu în modul acesta vom pune noi problema Cercetarea noastră nu va avea adică intenţia nici să supraestimeze cultura Orientului, nici să o deprecieze *Fenomenul culturilor orientale va fi un termen de comparaţie* Nu o pledoarie şi nici un rechizitoriu va constitui cercetarea noastră, ci doar un examen al unei structuri culturale, al unei mentalităţi deosebite, care ar putea să ne sugereze anumite soluţii pentru problemele occidentale Este *aspectul morfologic* al culturilor, care ne va interesa în primul rând, aspect pus în valoare atât de bine de Oswald Spengler, dar din care el a tras concluzii atât de greşite După Spengler, marile culturi sunt închise şi independente nu au nici o punte de comunicaţie între ele, şi trebue să aparţii organelor unei culturi anumite, pentru a o putea înţelege De pildă, nu putem înţelege matematica antică, deoarece ea este o ştiinţă intuitivă a construcţiei particulare, o ştiinţă statică, pe când matematica modernă este o ştiinţă în veşnică devenire Matematica antică era o artă a măsurii şi echilibrului, care exprima acea seninătate a sufletului antic, caracterizată prin ceeace Spengler numeşte *apolinic*, pe când matematica modernă este o ştiinţă a dinamicului, este expresia unei permanente frământări, este produsul sufletului frământat al Occidentului, sufletul *faustic*, nelinişti şi în continuu neastâmpăr Astfel, nu există matematică, ci matematici, şi tot astfel nu există artă, ci arte, nu există ştiinţă, ci ştiinţe, etc Nu

www.dacoromanica.ro

se poate trasa istoria artei, istoria matematicei sau istoria oricărei preocupări, de-a-lungul veacurilor, fiindcă în fiecare cultură, sau epocă culturală, fiecare din aceste preocupări a isvorît din alte motive, şi s'a desvoltat pe alte coordonate

Există şi adevăr şi eroare în concluzia lui Spengler Este adevărat că spiritul omenesc se schimbă, că altfel se înserează în realitate astăzi şi altfel se înseră acum câteva mii de ani Dar putem înţelege aceasta şi dovada că este aşa, e că o şi constatăm Altceva rezultă din analiza lui Spengler, concluzie pe care el nu a ştiut să o explicitieze *putem înţelege foarte bine o cultură şi o mentalitate străină, este foarte greu însă retrăim, să ne schimbăm mentalitatea noastră, pentru a aparţine realmente altei culturi*

Afirmaţia lui Spengler, că nu putem înţelege culturile străine de cultura occidentală, trebue dar, rectificată, în sensul că nu le putem retrăi, deoarece structura noastră psihică este alta Dar noi le putem înţelege, şi proba cea mai bună e că putem să le examinăm diferentele şi factorii care cauzează aceste diferenţe

Studiul obiectiv al civilizaţiilor primitivilor a demonstrat, că în fiecare fază a culturii şi civilizaţiei, omul are o mentalitate deosebită, o structură intelectuală — mai curând psihică — particulară, care-l face să vadă, să perceapă şi să analizeze lumea, într'un mod diferit de al nostru Cercetările bogate în direcţia aceasta, în special cele ale lui Levy-Bruhl [1]), au impus concluzia de mai sus Dar ceeace e remarcabil, şi Levy-Bruhl a insistat în urmă asupra acestei chestiuni, e că aceste civilizaţii nu sunt contradictorii cu a noastră, ci numai desvoltate în

1) *Les fonctions mentales dans les societes inferieures*, 1910 *La Mentalite primitive*, 1922, *L'Ame primitive* 1927

www.dacoromanica.ro

alt sens Interpretările grăbite ale unora au dus la încheerea existenţei unor mentalităţi *prelogice* care ar fi antilogice, Levy-Bruhl a protestat formal împotriva unor astfel de interpretări, pe care el nu le-a făcut niciodată [1])

Se poate conchide dar, că există fenomene de cultură deosebite, fiecare exprimând, într'un anume fel, un mod de a trăi şi a vedea lumea Să ne ocupăm astfel, de structura culturilor orientale, şi în particular, de aceea a culturilor chineză şi hindusă, de aceste culturi încremenite, care nu evoluează, ci stau liniştite în propria lor matcă

*
* *

Ceea ce surprinde, în primul rând, pe cel care studiază civilizaţia şi cultura chineză, restituite Occidentului astăzi, în mod amplu, de către cercetările ştiinţifice ale unui Maspero, Tscheppe, Wieger, Anderson, Granet, etc, este caracterul de sfârşit, de complet Ideile directoare ale Chinezilor organizează, odată pentru totdeauna, omul şi natura într'un întreg, într'o totalitate bine ordonată Există o solidaritate completă între om şi na-

1) „M am pomenit — scrie Levy-Bruhl — că mi s'a atribuit o doctrină numită „prelogism (de acest cuvânt nu sunt responsabil) după care ar exista spirite omeneşti de două feluri, unele logice, de pildă ale noastre, altele, acelea ale primitivilor, prelogice, adică lipsite de principiile directoare ale gândirii logice, şi ascultând de legi diferite, aceste două mentalităţi fiind exclusive una cu alta Nu era prea greu, în urmă, să se arate că „prelogismul" este de nesusţinut Dar el nu a existat decât prin graţia acelora care şi au dat osteneala de a-l edifica pentru a-l dărâma Nu am crezut necesar să mă apăr împotriva unei refutări care dizolva o absurditate palpabilă şi nu se referea realmente la lucrările mele Este adevărat că am întrebuinţat cuvântul „prelogic" Nu urmează că am susţinut prelogismul" (*Bulletin de la Societe Française de Philosophie*, 1929, p 109)

www.dacoromanica.ro

tură, între societate şi univers, care formează împreună un sistem de civilizaţie A cunoaşte natura înseamnă a cunoaşte omul şi societatea Însă natura nu e regisată de legi abstracte, în chipul cum le înţelegem noi, Occidentalii, ci de *ordine* Logica chinezilor nu este logica aristotelică a clasificărilor, şi a subordonării conceptelor pe clase, şi spețe, ci o logică a ierarhiilor, a unei ordine, pe care chinezul o descoperă în concret, nu în abstract Ideea de ordine prezidează întreaga cunoaştere a lumii, şi ea va fi în mod consecvent, însăşi principiul culturii şi civilizaţiei chineze, constituind ea însăşi, o ordine asemănătoare cu aceea a naturii In acest sens Saussaye scrie „Se consideră ca un aspect religios ordinea naturii ca modelul tuturor raporturilor sociale, şi legile care organizează viaţa de Stat, sunt privite ca legi naturale“ [1])

Omul şi natura nu constituesc două regnuri separate, ci o existenţă unică, o singură societate Pentru a găsi, deci, locul omului în natură şi în societate trebue să găseşti ordinea lumii Chinezii nu au căutat legile societăţii, în chipul cum le căutăm noi, ci au căutat ordinea naturală a lucrurilor, şi au izbutit să fundeze o societate stabilă şi echilibrată, în care toate raporturile erau determinate perfect [2]) Cum o spune Granet, ideea, care predomină mentalitatea chineză, este că funcţiunea gân-

1) Ch de la Saussaye *Manuel d Histoire des Religions* p 44

2) Remarcabil este, că în China nu au existat niciodată „caste" şi nici sclavi De prin secolul al III-lea înaintea erei noastre regimul feudal este abolit funcţiunile devenind accesibile cărturarilor Oricine putea să ajungă pe treapta cea mai de sus a administraţiei după gradul şcoalei pe care o absolvea Astfel s'a înfiinţat o aristocraţie a culturii, pe care Occidentul se străduieşte, de puţin timp, să o realizeze, o nobileţe un mandarinat intelectual Părintele Huc, în cartea sa de călătorii „*Dans la Chine*" ne reînvie viu, această stare de lucruri, valabilă încă şi în secolul al XIX lea şi probabil şi astăzi

www.dacoromanica.ro

dirn nu e de a cunoaşte, ci de a secreta o ordine totală şi, prin aceasta are o acţiune civilizatoare [1]) Aspectul acesta de ordine, al culturii şi civilizaţiei chineze, se ilustrează printr'o particularitate, care, pentru Occident, apare mai mult decât bizară gândirea chineză, în întregime, nu se desfăşoară pe principii particulare, pe opinii filosofice individuale, ea are o structură comună, şi fiecare gânditor se integrează în matca comună a gândirii tradiţionale Se obişnuieşte a se traduce cuvântul *Kia*, prin *Şcoală*, se crede astfel, că în China au existat şcoli filosofice, asemănătoare cu cele europene, care ar fi profesat concepţii diferite Ceeace este fals Granet a arătat, cu o documentare satisfăcătoare, din toate punctele de vedere, că termenul *Kia* nu are semnificaţia de Şcoală, cel puţin în înţelesul european Nu poate fi vorba de sisteme de idei dogmatice diferite şi „Şcolile" nu alcătuiesc o opoziţie doctrinală, ci mai curând traduc un conflict de prestigiu [2]) Că este aşa se poate vedea din faptul că discuţiile şi aşa zisele polemici sunt întreţinute de discipolii unui acelaşi maestru Mai mult încă, de pildă, discipolii lui *Mo-tseu* sunt numiţi pe scurt *mo*, iar cei ai lui *Confucius*, *ju* Desemnarea doctrinei susţinută de ansamblul discipolilor celor doi înţelepţi, este comună, şi se face prin termenul compus *ju-mo* Insă, cum ne relatează *Ciuang-tseu*, existau o mulţime de *Kia*, derivate din doctrina lui *Mo-tseu* sau a lui *Confucius* Cum ar fi putut fi numite într un singur fel dacă ele ar fi fost în conflict? Despărţirea pe „Şcoale" se datoreşte unei opere de clasare a cărţilor şi autorilor lor, care, cum o remarcă Granet, s'a născut din nevoile practice şi chiar mnemotehnice acest criteriu s'a aplicat la

1) Marcel Granet *La Pensee chinoise*, p 29
2) M Granet op cit., p. 6

www.dacoromanica.ro

constituirea *Tratatului asupra literaturii*, care constitue o parte a *Istoriei primilor Han*.

In China nu a existat o gândire speculativă, în sensul occidental, adică sisteme disparate, independente şi originale fiecare „Un chinez, mai ales dacă e filosof şi pretinde să înveţe pe alţii, — scrie Granet — nu recurge niciodată pentru a traduce în detaliu opiniile sale decât la singurele formule a căror eficacitate e garantată de un trecut îndepărtat“ [1]) Dealtfel, analiza operelor filosofice chineze, dă un rezultat care nu ar putea, cu nici un chip, fi obţinut din examinarea filosofiei europene ideile fundamentale, ideile directoare ale gândirii chineze, sunt aceleaşi de-a-lungul veacurilor Aceste idei directoare, pe care noi suntem obligaţi să le traducem în concepte abstracte, arată, la un examen sumar chiar, că gândirea nu s'a desfăşurat pe temeiul unor categorii abstracte, categoriile chinezeşti au rolul de a ordona gândirea şi sunt însemnate totdeauna, prin nişte simboluri sintetice, embleme, care trebuesc considerate ca nişte categorii concrete Nici timpul, nici spaţiul sau numărul, ori cauza, nu sunt abstracţiuni pentru înţeleptul chinez Pentru a ilustra aceasta să considerăm un moment timpul şi spaţiul în gândirea chineză Timpul nu e o continuitate omogenă, cum e conceput de un Occidental, continuitate susceptibilă să fie divizată în fragmente similare şi superpozabile Timpul chinezesc este un ansamblu de *ere*, de anotimpuri şi de epoci, dacă mi se îngădue, aş spune, timpul are o curbură, el e un ansamblu de cicluri şi de ritmuri, în care evenimentele se aşează, în felul lor concret ca într'un receptacul, unde locul lor e pregătit de mai înainte Tot astfel, spaţiul e

1) Op cit p 83

www.dacoromanica.ro

un *domeniu* de climaturi şi orizonturi, neomogene şi indivizibil în fragmente superpozabile In locul conceptelor definite, care sunt la baza oricărei doctrine occidentale, Chinezii preferă simbolurile sintetice care evocă direct realul, şi în care se petrec anume jocuri numerice, reprezentând *ritmul* naturii In fruntea tuturor acestor categorii concrete, există *Tao* care este emblema cea mai cuprinzătoare şi mai sintetică, evocând ordinea totală şi unică, concretă şi activă. Raporturile spaţio-temporale sunt redate cu ajutorul a două embleme secundare, *Yin* şi *Yang*, prin care se exprimă raporturile în timp şi spaţiu, numerele şi ritmul

Trebue să notăm aici, că un Chinez nu se exprimă niciodată prin noţiuni abstracte scrierea chinezească nu va însemna constituirea unui sistem de simboluri, care să denoteze o abstracţiune şi o generalitate ci un fascicol de imagini particulare, bogat în sugestii concrete şi în reprezentări ale realului Simbolul scriptic al unui asemenea mănunchi de imagini va fi o emblemă, care cheamă şi aduce realitatea aşa cum este ea, în diversitatea ei particulară Cu toate acestea Chinezii au putut ajunge la o metafizică extrem de interesantă, *Taoismul* lui *Laotseu*, la o etică superioară, cum e aceea datorită lui *Confucius*, la o ştiinţă a numerelor etc Nu putem să ne oprim mai mult asupra gândirii chineze, oricât de interesantă ar fi ea, fiindcă scopul nostru a fost altul de a defini sistemul de coordonate al gândirii chineze, şi de a arăta, că spre deosebire de Occident, el e bine fundat, neschimbător, tradiţional Pentru ce sistemul de civilizaţie şi cultură chineză este imuabil, permanent, nesupus vicisitudinilor care mănâncă Occidentul? Cum se

www.dacoromanica.ro

face că o civilizaţie atât de veche [1]) a putut să rămână „atât de asemănătoare cu ea însăşi, prin revoluţiile cele mai violente şi mişcările cele mai dezordonate", după cum spune un bun cunoscător al istoriei Chinei ? Trebue să vedem în acest caracter rezultatul unei mentalităţi diferite, o poziţie a omului în faţa naturii, alta decât a noastră Chinezul se integrează într'o ordine concretă, pe care o descoperă în Univers şi care regizează viaţa m crocosmosului ca şi a macrocosmosului In loc să impună naturii el caută să se adapteze, să-şi găsească locul şi misiunea lui în lume, el caută ordinea Deaceea principiul superior şi unic care prezidează întreaga gândire şi desfăşurare a lumii, este *Tao*, ordinea principială Plecând dela ideea de ordine, Chinezul o regăseşte în toate manifestările naturii şi ale omului Cultura şi societatea chineză, fiind expresii particulare ale aceleaşi ordine, sunt imuabile şi veşnic neschimbătoare Incremenirea Chinei de-a-lungul istoriei are un sens mult mai adânc, şi în orice caz altul decât i-l dau Occidentalii, în mod pejorativ, atunci când îşi imaginează imperiul Soarelui-Răsare ca pe o lume moartă şi îngheţată

* * *

Să ne ocupăm acum de India, în acelaş mod general şi principial, cum am făcut-o pentru China Când vorbim de India nu vrem să înţelegem acest haos de naţionalităţi şi secte, care constituieşte astăzi indianismul, ci ne referim la *clasicismul brahmanic*, care a predominat şi a organizat viaţa în ţara lotuşilor şi a elefanţilor

1) China are o antichitate fabuloasă Cu vre-o patru mii de ani înainte de Cristos, *Fo-hi* ar fi întemeiat imperiul chinez El a înconjurat oraşele cu ziduri, a inventat calendarul, regulele de muzică medicina riturile sacrificiilor Dinastiile cu adevărat istorice nu pot fi reconstituite decat de pe la anul 2000 a Ch

www.dacoromanica.ro

Dar ceeace e caracteristic pentru India, e că, toate sectele acestea, atât de numeroase, nu pot face abstracţie de brahmanism Până şi budismul, cea mai mare erezie isvorîtă din brahmanism, a trebuit să se adapteze la tradiţiile imemorabile ale spiritualităţii hinduse, dându-şi o literatură sanskrită, şi făcând apel la operele de autoritate tradiţională, *Epopei, Purane, Upanishade,* etc

Suntem astăzi în posesia unui material enorm, privind cultura şi civilizaţia hindusă, eforturile unor Max Muller, Burnouf, Deussen, Masson-Oursel, De la Vallee-Poussin, Oldenberg, Dasgupta, Stcherbatsky, Avalon, etc, ne au făcut cunoscută, aproape complet, lumea miraculoasă şi mizeră a Indiei

In India, toate instituţiile brahmanice, sociale, economice, religioase, se fundau pe gandirea metafizică tradiţională

„Religia — scrie Masson-Oursel, deformând puţin realitatea, fiindcă religia sau ceeace numim noi regiile brahmanică, e subordonată concepţiei metafizice — formează, pentru a spune aşa, numitorul comun, sau fundamentul tuturor factorilor indianismului“ [1]) Acest caracter *tradiţionalist* a fost pus în evidenţă, cu exagerări bineînţeles, de Rene Guenon [2]) Există o concepţie metafizică brahmanică, despre lume şi despre om, concepţie care constituieşte trunchiul comun al tradiţiei revelate de marii înţelepţi ai trecutului — de Rishi — şi din care se desvoltă ramurile doctrinale secudare, privind societatea, viaţa omului în familie şi în cadrul naturei Am sous, că Guenon recurge la unele exagerări, în ceeace priveşte puterea absolută şi totală a tradiţiei hinduse deoarece,

1) P Masson-Oursel *L'Inde antique et la civilisation indienne,* p 69

2) *Introduction a l'etude des doctrines traditionelles hindoues*

www.dacoromanica.ro

de pildă, piramida socială hindusă, conform textelor, ar trebui să fie o teocraţie, având la conducere pe brahmani, casta sacerdotală deţinea, în mod doctrinal, şi puterea temporală Cu toate acestea, se găsesc în istoria Indiei foarte multe cazuri când statele sunt guvernate de casta militară şi nu de cea a preoţilor Această abatere are şi o explicaţie din punct de vedere politic, niciodată India nu a constituit o unitate Naţionalităţile cele mai diverse, aşezate în ţinuturile geografice cele mai diferite, nu puteau să alcătuiască o massă omogenă socială Preocuparea de a salva elementul arian, faţă de populaţiile băştinaşe, a provocat oarecari devieri, neesenţiale desigur, de la instituţiile clasice brahmanice Poate că tocmai aceste pericole, care ameninţau massa ariană de a fi absorbită de cea indigenă, va fi făcut să păstreze statutul social într'o relativă fixitate In acest sens, Masson-Oursel scrie „Chiar acolo unde arienii erau neîndoielnic stăpâni, se simţeau încă instalaţi într'o ambianţă dacă nu ostilă, cel puţin neasimilată, deşi dispreţuită, de aci regimul castelor, al căror scop esenţial era de a salvgarda integritatea elementului de limbă indo-europeană, singurul element liber Asemenea condiţiuni au eternizat instituţiile arhaice, înţepenind societatea într'o fixitate relativă" [1])

Oricum ar fi, în India recunoaştem o puternică civilizaţie o cultură desvoltată, care are un caracter de permanentă şi de unitate putând fi asemănat cu cel pe care l-am găsit în China

Dacă examinăm gândirea hindusă, observăm aceeaşi constanţă ca în gândirea chineză nu există o speculaţie filosofică în sensul occidental al cuvântului soluţii ori

1) P Masson Oursel op cit, p 99

www.dacoromanica.ro

ginale, particulare şi contradictorii există o singură doctrină exprimată în *Vede* Este adevărat că Occidentalii au descoperit în India brahmanică şi *Şcoli*, dar ca şi în China, acestea reprezintă cu totul altceva decât Şcolile filosofice europene Există numai o doctrină, aceea exprimată de *Vede* şi a cărei autoritate este absolută „Autoritatea Vedelor, scrie Masson-Oursel, se satisface singură, fără nici un recurs la vre-o facultate de cunoaştere sau de raţionament“ [1]) Doctrina *Vedelor* se referă la' tot la metafizică, al om, la rituri, la societate, la materie, etc, pe care le încadrează într'un organism unitar perfect Odată cu isbucnirea ereziei budiste se simte nevoia unei exegeze a textelor vedice, operă îndeplinită de aceste „Şcoli“ filosofice, care nu sunt nici „Şcoli“ nici sisteme filosofice Iacobi şi Stcherbatsky au arătat şi motivele istorice şi momentul apariţiei acestor „Şcoli“ Numele sanskrit al acestor „sisteme“ este „darshana“, ceeace înseamnă aspect sau punct de vedere Sunt şase *darshana*, texte exegetice, care exprimă — *ne varietur* — în *sûtra*, aforisme condensate diversele puncte de vedere ale *Vedelor*, adică domeniile particulare la care se referă Sistemul *Mimansa* (prima *darshana*) analizează conceptia legii hinduse — *dharma* *Vaishesika* este un sistem fizical şi o teorie a cunoştinţei, *Nyâya* este o tehnică a raţionamentului, un fel de logică, dar care nu operează asupra abstracţiunilor, ci asupra faptelor ; *Vedânta* este sistemul metafizic al *Vedelor* *Yoga* înfăţişează tehnicele ascetice care duc la eliberare *Samkhya* este complementul sistemului Yoga, primul fiind de ordin teoretic, al doilea de ordin practic

1) Op cit, p 227

www.dacoromanica.ro

Toate acestea sunt exprimate într'o manieră aforistică, şi sunt, odată pentru totdeauna adevărate.

Textele acestor şase *darshana* nu sunt discutabile, adică modificabile: unui brahman autentic nu i-ar fi putut trece prin minte că unul din *sutra Vedântei*, de pildă, ar putea fi fals. In India nu a existat o gândire dialectică, dinamică, adevărul era dat, de texte, şi sforţarea inteligenţii urmărea înţelegerea, nu descoperirea lui. Aceasta ne face să conchidem că Hinduşii nu au avut ideea occidentală de adevăr. Termenul *satyam*, pe care Occidentalii îl traduc, în general, prin „adevăr", exprimă doar exactitatea rituală, ceeace e normal şi corect, nu ceeace corespunde unui obiect [1]). Hinduşii au avut o altă concepţie despre relaţiile din natură şi dintre natură şi om, pe care nu le-au tradus prin adevăruri abstracte, ci prin ideea de ordine, fie în lumea fizică, fie în cea morală şi spirituală, este termenul *dharma* care exprimă această concepţie. Sacrificiul, ca şi ritualul, în genere, societatea ca şi activitatea omului se integrează în *dharma*, în ordinea naturală a lumii, în care fiecare gest şi fiecare lucru are funcţiunea lui determinată.

Se înţelege astfel, pentru ce societatea hindusă tradiţională se va constitui într'o anume ordine, în caste precis despărţite şi că întreaga activitate a individului şi a societăţii va fi determinată într un mod riguros, pe toate planurile. *Dharma*, ordinea din natură şi din om, rezultă, în concepţia brahmanică, din însăşi natura fiinţei, din natura lui Dumnezeu. Există o ordine principială a lumii şi a trăi şi a activa înseamnă a te aşeza în mijlocul acestei ordine. Iată motivele pentru care societatea hindusă tradiţională este încremenită, motive intrinsece nu

1) Masson-Oursel. Op. cit., p. 145.

www.dacoromanica.ro

de natură istorică sau geografică Hindusul cunoaşte această ordine, pe care o enunţă în mod autoritar absolut Vedele, el crede în ea şi în tradiţie deaceea el o şi trăeşte Incremenirea Indiei este expresia ordinei perfecte care domină lumea şi pe care India s'a construit în întregime Sectele diverse, care au apărut pe pământul Indiei, nu au putut schimba această ordine, şi mai curând au fost cucerite de spiritul tradiţionalist, aşa cum budismul original a trebuit, pentru a se menţine, să se adape de la isvoarele bogate ale tradiţiei brahmanice

* * *

Să revenim acum asupra trăsăturii caracteristice a celor două culturi examinate, pe cât de rapid posibil, şi al căror examen putea fi încă prelungit şi la alte culturi, fie dintre cele complet moarte, cum au fost ale Egiptului şi Babilonului etc, sau dintre cele încă vii, ca aceea islamică Ceea ce este esenţial în aceste culturi este forma lor *statică,* spre deosebire de forma culturii occidentale, funciarmente *dinamică*

Incremenirea Orientului se datoreşte unei puternice tradiţii, care aduce o seamă de principii revelate, dominând întreaga desfăşurare a vieţii Orientului, în toate direcţiile India sau China recunosc o ordine principială tradiţională un fond instituţional permanent, care predomină toate faptele Occidentalul, dimpotrivă, este în căutarea unei ordine principiale prin speculaţiile cele mai aventuroase şi minunate Singurele epoci europene în care o asemenea ordine a fost încercată este cea bizantină şi cea catolică, imperiul Basileilor şi imperiul Papilor

Dar, doctrina creştină, fie cea din răsărit, fie cea din Apus, era o doctrină abia în formaţie, care îşi căuta, ea

www.dacoromanica.ro

însăşi principiile, discuţiile bizantine şi frământarea doctrinală catolică sunt un simptom al neputinţei creştinismului de a organiza lumea şi eşecul lui în faţa socialului. Creştinismul acaparase o lume în care nu se născuse o lume pătrunsă de cultura grecească, diversele concilii care căutau să fixeze dogmatic doctrina, erau de foarte multe ori, expresia unor deziderate politice decât a unei orientări doctrinale.

Rene Guenon a găsit o expresie justă, pentru denumirea culturilor orientale, dându-le numele de *culturi tradiţionale*[1]) Dar el crede că acestea reprezintă şi Adevărul. Noi nu ne putem asocia acestei opinii şi asupra acestei chestiuni vom reveni. Ceeace ne interesează este următorul fapt: există şi au existat culturi bine organizate, într'o formă completă, pe toate planurile, spre deosebire de cultura europeană, care nu şi-a găsit încă echilibrul ei principial, în nici un domeniu, nici în cel social, sau în cel filosofic, nici în cel artistic, sau în cel etic.

1) Cuvantul *tradiţie* desemnează, în mod curent, transmisiunea unei doctrine a unor practice, etc. In particular tradiţia unei religii înseamnă revelaţia nescrisă, pe care fundatorul său prim a încredinţat-o discipolilor, perpetuandu-se astfel oral, din generaţie în generaţie. Pentru Guenon tradiţia este în general, transmiterea — scrisă sau orală — fără deosebire, a unei învăţături. Ni se pare că Guenon are dreptate şi că distincţia nu mai e necesară odată ce tradiţia şi scriptura au aceeaşi valoare. Guignebert scrie „Numai catolicismul a situat pe acelaşi plan — *pari pietatis affectu et reverentia*, cum spun Părinţii consiliului de treizeci — Tradiţia şi Scriptura" (L'Evolution des dogmes).

www.dacoromanica.ro

IV

CULTURĂ ŞI CIVILIZAŢIE

Am întrebuinţat, tot timpul, termenii de cultură şi civilizaţie, fără a-i defini într'un mod precis, lăsându-le semnificaţia lor vagă, cu care circulă în mod obişnuit Se cuvine să-i precizăm, cu atât mai mult cu cât aceste noţiuni au devenit azi destul de discutabile

Ce este cultura şi ce este civilizaţia ? Ce sunt aceste cuvinte, al căror conţinut amplu poate acoperi toate manifestările spirituale şi materiale ale omului ? Se vorbeşte chiar de civilizaţiile primitivilor, de civilizaţiile dispărute, de civilizaţia creştină, etc Dacă ar fi să ne referim la cei care au analizat aceste concepte, confuzia s'ar mări nu există o accepţie unică şi precisă a acestor termeni, şi semnificaţia lor variază de la un scriitor la altul

Este adevărat că există, totuşi, o constantă a înţelesului lor, dar acest înţeles minim comun este înconjurat, în general, de un halo confuz, în care se încrucişează, cele mai luminoase şi cele mai întunecate raze de lumină

www.dacoromanica.ro

Să plecăm dela înţelesul intuitiv al acestor termeni, care, de fapt, este resortul creaţiei lor Examenul vieţii primitivilor a condus la constatarea, că există o civilizaţie primitivă, dar nu o cultură primitivă — niciodată un sociolog nu a vorbit de cultura primitivilor, ci de civilizaţia lor Simţim în mod direct, fără a ne găsi în prezenţa unei definiţii, că termenul „cultură" nu poate fi aplicat manifestărilor primitivilor Această constatare ne va pune pe urmele semnificaţiei culturii şi civilizaţiei

Să examinăm modalitatea acestor civilizaţii incipiente Cercetările numeroase ale sociologilor ne-au pus la îndemână un material destul de vast, şi aproape complet, din care se degajă un caracter determinant al primitivilor toate operele lor sunt lipsite de criteriu, sunt expresia imediată şi nereflectată a unor credinţe şi superstiţii confuze Arta primitivilor nu se face pe principii artistice, şi nu exprimă o anumită concepţie estetică, isvorîtă dintr'o viziune generală şi coherentă a lumii ea exprimă, uneori contradictoriu, o seamă de idei vagi, de temeri, printr'o optică deformantă, care juxtapune imagini larvare, obţinute deodată, printr'o mulţime de obiective de putere deosebite Observaţi, însă, arta Grecului sau a Hindusului statuile care înfăţişează zei, personificand idealul de perfecţiune uman, sau templele exprimând armonia solidă a Universului, susţinut de coloanele geometrice, ionice, dorice sau corintice , pagodele hinduse, imagină a ierarhiei, sau Budda compatisantul, care, cu o mie de braţe, împarte mila sa intregei omeniri în suferinţă In civilizaţia primitivilor nu există principii nu există nici în ştiinţă, în medicina, sau în religia lor, unde faptele cele mai diverse se învălmăsesc laolaltă

Putem spune atunci deoarece primitivii au o civili-

www.dacoromanica.ro

zaţie şi nu li se poate atribui o cultură, şi deoarece ceeace le lipseşte este tocmai un sistem de principii, *cultura, în general, este sistemul de principii după care are loc întreaga activitate, pe toate laturile, a unei colectivităţi*

Această activitate poate avea loc şi fără cultură atunci ea este haotică, primitivă, ea este o civilizaţie pur şi simplu, dar nu e bazată pe o cultură. O asemenea colectivitate nu a reuşit încă să secreteze o cultură, nu a ajuns la maturitate, este o colectivitate primitivă

De aici rezultă două concluzii Civilizaţia nu este un caracter esenţial al culturii, ci numai organicitatea sa manifestată, în mod necesar, existenţa unei culturi Cu alte cuvinte, dacă ne găsim în faţa unei civilizaţii organizate, este sigur că ea exprimă o cultură Este cazul culturilor moarte, cum e aceea a Assirienilor, care nu poate fi judecată, în cea mai mare parte, decât după operele de civilizaţie rămase de la ea Pe de altă parte, şi aceasta formează a doua concluzie, desvoltarea extraordinară a unei civilizaţii nu este semnul sigur al unei culturi mari, numai după organicitatea ei se poate judeca nivelul cultural respectiv Dacă înţelegem, că nu cultura secretează civilizaţia, ci numai o organizează ca expresie a ei, civilizaţia nu mai e o condiţie necesară a culturii între ele nu există un raport de implicaţie de la antecedent la consecvent, dar acest raport există între cultură şi organicitatea unei civilizaţii corespunzătoare Aşadar, este posibil ca o civilizaţie să se hipertrofieze, să ia o desvoltare uimitoare, fără ca aceasta să denote existenţa unei culturi mature, numai dacă această civilizaţie este expresia unor principii organice, dacă se articulează armonic, dacă este dublată de o structură principială, ea exprimă existenţa unei culturi

www.dacoromanica.ro

Însă, dacă privim civilizaţia şi cultura Occidentului, nu putem decât să verificăm observaţia noastră Am constatat în cultura occidentală o lipsă de principiu, absenţa unei organicităţi culturale Constatăm, deasemenea, o desvoltare uluitoare a activităţii oarbe, care nu integrează actul într'un sistem principial Incheerea noastră nu poate fi, fatal, decât că nu ne aflăm în faţa unei culturi superioare, ci în faza unei civilizaţii împinsă, la o desvoltare maximă Occidentul se află încă într'o perioadă de primitivism, şi împotriva etichetei, care acordă Europei o oarecare bătrâneţe, suntem siliţi să conchidem, că civilizaţia occidentală este relativ tânără [1]) Cultura tânără a Occidentului, neformată şi ne organizată încă, nu a avut forţa necesară să imprime o direcţie unică şi definită activităţii noastre civilizatoare Nu se poate susţine că maşinismul, de pildă, care e creaţia maximă şi specifică civilizaţiei europene, este în sine, un rău Tagore a lansat atacul cel mai înverşunat împotriva hipertrofierei maşinismului occidental, care ar fi împins Occidentul în lumea materiei pentru a uita de aceea a spiritului Dar este sigur, că aruncând tot soiul de maşini în lume într'un mod orb, omul s'a aşezat în mijlocul celor mai mari pericole O veche legendă ebraică vorbeşte despre un rabin taumaturg, care

1) Cercetările actuale asupra primitivilor şi animalelor au demonstrat că există, chiar şi la ei un instinct tehnic, care nu este aşa dar, propriu omului „Acest instinct, spune Louis Weber, există deja, foarte viu şi perspicace la animalele superioare la acelea, cel puţin, a căror psihologie nu ne este complet impene trabilă" (*Civilisation et technique* în lucrarea în colaborare „*Civilisation*")

Această concluzie arată că teza noastră după care o civilizaţie se poate desvolta şi în afară de criterii majore de valoare este confirmată de fapte Intervenţia culturii se manifestă, astfel, nu mai în modalitatea şi organicitatea unei civilizaţii şi nu, pur şi simplu, în facultatea de a fabrica

www.dacoromanica.ro

ar fi construit un fel de momâie, un caloian colosal, un *Golem,* căruia i-a dat viaţă dar nu a putut să i dea suflet Golemul, forţa oarbă declanşată, distrugea tot ce întâlnea în cale, numai prin activitatea lui, fără vreo intenţie malefică, taumaturgul nu-l mai putea stăpâni, monstrul scăpa voinţei lui Nu este interesant să urmărim mai departe ce a devenit Golemul în povestea ebraică Occidentul a creiat maşini monstruoase, care şi-au dobândit o independenţă relativă, ruinând, prin existenţa lor numai ca şi Golemul, tot ce atinge

Omul a eliberat prea multă forţă, degajând-o din subteranele Universului, care acum, prin propria ei natură, prin propriul ei destin, lucrează dincolo de voinţa şi conştiinţa omului Noi nu ne-am întrebat niciodată, dacă, creiind la întâmplare, nu vom creia împotriva noastră chiar, instrumente golemice, capabile să răstoarne, într'o oarecare măsură, înseşi intenţiile şi operele noastre

*
* *

Observaţiile acestea pot fi verificate chiar şi prin afirmaţiile celor care au o opinie contrară Pentru Spengler, culturile sunt organisme, alcătuind totalitatea manifestărilor unui suflet [1]) Ele au un destin circular se nasc, ajung la apogeu, după care se anchilozează şi mor Faza bătrâneţii unei culturi s'ar traduce, după Spengler, prin civilizaţie, care este declinul unui suflet colectiv, ajuns la maximul lui de expresie, şi care, ca şi o plantă, după ce şi-a împlinit misiunea ei, crescând, producând flori şi fructe, se vesteşte şi moare Civilizaţia unei culturi este moartea ei, care este soarta ine-

1) Oswald Spengler *Untergang des Abendlandes* vol I — 145

www.dacoromanica.ro

vitabilă a oricărui organism[1]) Amator de teorii pentru teorii, Spengler, spirit impresionabil şi impresionat de formidabilele ruini aduse de războiul trecut în toată lumea şi în Germania, voeşte să descopere un declin al Occidentului, cu argumente care pledează pentru o tezâ contrară Dacă epoca actuală ar constitui o ultimă fază pentru cultura noastră, aceea care premerge dispariţiei ei, ar trebui ca bătrâneţea caracteristică Europei să se manifeste pe toate planurile O oboseală, care să anunţe amorţirea eternă, ar trebui să cuprindă în întregime Occidentul Dar, dimpotrivă, o activitate febrilă caracterizează pe Occidental, activitate care se manifestă în toate direcţiile, fie în planul cultural, fie în cel al civilizaţiei Teoriile filosofice cele mai diverse, construcţiile teoretice admirabile ale ştiinţei, operele de civilizaţie nemaipomenite în istorie, indică o agitaţie a spiritului şi a forţei Occidentului, care numai de bătrâneţea lui nu poate aminti Există în toată activitatea Occidentalului o atât de adâncă voinţă de a realiza, de a face, încât ar fi absurd să numeşti această activitate, bătrâneţe Este adevărat că toate organismele mor, dar comparaţia este riscată, fiindcă în momentul morţii, în epoca veştejirii unei plante, ea nu mai dă nimic, nici nu mai creşte, nici nu mai face flori, etc Nu acelaşi lucru se întâmplă în Occident, unde operele aparţinând civilizaţiei sau culturii sunt din ce în ce mai numeroase sau mai adânci E adevărat, că operele de cultură nu sunt constituite într'o coheziune perfectă, dar aceasta manifestă tocmai caracterul de dibuire, lipsa maturităţii culturii, maturitate pe care am întâlnit-o în culturile orientale In faza copilăriei o cultură, crede Spengler,

1) Op cit p 142

www.dacoromanica.ro

este plină de puternice doruri copilăreşti, de porniri iscoditoare, de teamă, de forme confuze [1]) Cine nu vede, în această descriere, însuşi Occidentul, care iscodeşte pământul şi cerurile, sufletul şi materia, întreabă pe diavol şi pe Dumnezeu, nesătul să afle cât mai mult, şi să cerceteze pretutindeni?

Dealtfel, trebue să avem în vedere, că, în fond, cultura europeană este relativ tânără, prin numărul anilor pe care îi numără istoria ei. In momentul când începe perioada grecească propriu zisă, şi ai cărei urmaşi directi suntem, India şi China aveau deja câteva milenii la activul lor, şi o cultură organizată Dacă scădem din istoria Europei epoca medievală, care aparţine mai mult spiritului asiatic, şi care voia să improvizeze o cultură tradiţională lipsită de tradiţie, dacă avem în vedere catastrofa istorică a imperiului artificial roman, cu năvălirea barbarilor, ne găsim în faţa unui interval cultural destul de redus este epoca hellenică, cu prelungirea ei, făcută prin discontinuitate, Renasterea şi timpurile moderne

Este, dar, logic, să considerăm cultura Occidentului ca o cultură tânără, ceeace explică în mod natural şi deficienţa ei proprie, şi neputinta ei, de până acum, de a organiza civilizaţia într'un tot organic

* * *

Inainte de a merge mai departe, să facem un scurt popas în preajma problemei pusă de Tagore, şi ridicată de Rene Guenon la o problemă de principiu Pentru Guenon, civilizaţia occidentală e o anomalie, care manifestă — odată cu Renasterea — o scădere a intelectua-

[1]) Op cit, p 146

www.dacoromanica.ro

lităţii veritabile europene, intelectualitate care ar fi existat în Evul Mediu, totuşi Dela Descartes la Kant, şi de la Kant la Bergson, Guenon nu găseşte în Occident decât o gândire puerilă, confuză, prin speculaţiile ei, incomparabilă cu gândirea masivă şi adâncă, metafizică şi principială, a hinduşilor, de exemplu Dar să dăm cuvântul chiar lui Guenon Civilizaţia occidentală modernă apare în istorie ca o veritabilă anomalie, printre acelea, care ne sunt cunoscute mai mult sau mai puţin complet, această civilizaţie este singura care s'a desvoltat într'un sens pur material, şi această desvoltare monstruoasă, al cărei început corespunde cu Renaşterea, a fost însoţită, fatal, de o regresiune intellectuală corespunzătoare" [1]) Şi mai departe „ Ceeace Occidentalii numesc civilizaţie, celalţi ar numi barbarie" [2]) Civilizaţia şi „intelectualitatea pură" s ar găsi într'un raport

1) Rene Guenon *Orient et Occident* p 19

2) S'a desbătut chestiunea, pusă de unii oameni de ştiinţă dacă civilizaţia nu are prin ea însăşi un rol nefast în evoluţia biologică a speţei Ch Richet ajungea la concluzia că „civilizaţia duce la degradarea speţei" S'ar părea, că civilizaţia îngăduie celor mai slabe exemplare umane să se perpetueze şi să se reproducă, şi că dimpotrivă, prin războaiele crunte şi destructive la care dă loc din ce în ce mai amplu, înlătură tocmai individul mai apţi biologiceşte „Deci — scrie Jean Rostand, în cartea sa *L'homme* — nu se poate spera nici un progres pentru animalul uman ci o decadenţă e de temut Pe când superstructurile spirituale şi sociale devin fără încetare mai grele fundamentul lor organic pierde în soliditate' Această încheere poate fi valabilă pentru un moment Adevărul este că civilizaţia actuală prin grija deosebită pe care o acordă educaţiei fizice, higienii alimentare etc, tinde a forma individul din ce în ce mai dotaţi din punct de vedere biologic Războaiele care ameninţă şi surpă virtuţile de viaţă ale speţei, nu sunt în primul rand decat un accident şi nu o necesitate intrinsecă a civilizaţiei Aşa dar, se poate spera, că într'un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, ele vor dispărea Ceea ce se uită este că civilizaţia are mijloacele — şi, şi-le poate spori neincetat — de a ridica individul biologic, şi că tot ea are şi puterea de a înlătura un rău, cu incetul e drept atunci când şi-a dat seama de existenţa lui

www.dacoromanica.ro

invers, ca şi echilibrul pe care-l suportă pârghia unei balanţe, unde, când unul din platane urcă, celălalt coboară

Dacă suntem de acord cu Guenon, că civilizaţia europeană este lipsită de principiu, şi am văzut dece, nu putem fi de acord cu el când e vorba de „puerilitatea intelectualităţii occidentale" şi cu afirmaţia că hipertrofierea civilizaţiei este, ea însăşi, un rău şi o deviaţie

Prima chestiune o vom amâna pentru alt capitol, dar de a doua, interesând ordinea de idei, în care ne găsim acum, ne vom ocupa imediat.

Este, într'adevăr, civilizaţia şi hipertrofierea maşinismului un rău în sine? [1]) Cu alte cuvinte, chiar organizată, ca expresie a unei culturi ordonată de principiu, extensiunea nelimitată a unei civilizaţii este o decădere? Guenon crede, că da „Singura impresie pe care invenţiile mecanice, de pildă, — scrie Guenon — o produc asupra generalităţii Orientalilor, este o impresie de profundă repulsie" [2]) Mentalitatea Orientalului, pe care Guenon o acceptă, şi prin optica căreia examinează Occidentul, vede în maşinism şi în toată această gigantică civilizaţie materială din Europa şi America, o cădere în abisul materiei Dar e usor să ne dăm seama, unde este exagerarea In primul rând, Orientalul, dispreţuitor al vieţii terestre, pe care o tăgăduieşte ca pe o iluzie, va arunca peste bord tot ceeace se raportă la ea Civilizaţia va fi pentru el o iluzie, cum iluzorie este întreaga existenţă umană, cu tot cortegiul ei de forme şi necesităţi Nu acelaşi lucru va însemna pentru un Grec, pentru un Englez, pentru un American, viaţa noastră cea de toate zilele Ea este o realitate Grecul, ca şi Occi-

1) Rene Guenon *Orient et Occident*, p 19
2) Op cit, p 40

www.dacoromanica.ro

dentalul de astăzi, va admira natura omului şi natura în general El va căuta să o completeze acolo unde i se pare insuficientă sau monstruoasă De aici, efortul de a face din existenta omului o forţă completă, care să înfrângă limitările, pe care accidental, natura ni le impune

A spune, că maşinismul, în general, este un rău, în seamnă a afirma nu numai o eroare, ci şi o stupiditate Invenţia imprimeriei, care a dus, pe baza maşinilor, la rotativele de astăzi, capabile în câteva ore să tipărească un număr de volume, sau de ziare, câte nu a avut India sau China în toată istoria lor, poate fi socotită o invenţie malefică? Toate aparatele medicale, maşinile de ţesut, uzinele de medicamente, luminatul electric, etc, sunt un rău esential? Preferă Tagore sau Guenon luminatul cu opaiţ din satele indiene sau tibetane, luminatului higienic si puternic al becurilor electrice? Preferă ei îngrijirea medicale ştiinţifice, care fără maşini, fără radiografii, fără laboratorii, etc, nu ar fi posibilă, medicina empirică şi îngrozitoare a vracilor „tradiţionalişti"? Nu e nevoie să multiplicăm exemplele maşinismul nu constitue o deviaţie în sine, ci prin întrebuinţarea lui Dacă maşina nu exprimă o necesitate de ordin superior, dacă ea nu se integrează ca o valoare într'un sistem de valori principial, ea constitue o abatere şi o deviatie

Cu alte cuvinte, maşinismul numai în mod accidental poate fi un rău, el nu are în mod esenţial un caracter destructiv Şi, în general, hipertrofierea unei civilizaţii nu poate fi socotită o anomalie, ci doar atunci când nu este expresia unei culturi organice, când nu e articulată într'un corp ca rezultat al unor idealuri superioare, când nu e consecinţa armonică a unui sistem

www.dacoromanica.ro

de principiu, poate deveni într'o catastrofă generală, sau în catastrofe partiale Dacă omul subordonează maşina unei idei, aceasta îl va servi, dacă el creiază maşina fără nici un motiv superior, maşina poate căpăta o independentă şi o activitate în afară de interesele lui, ea poate să l depăşească, şi avalanşa maşinismului orb poate, la un moment dat, să răstoarne însăşi omenirea Maşina a devenit în cazul acesta, mai puternică decât omul

Se spune că Budda a ajuns, în călătoriile lui, într'o pădure unde trăia un ascet Adresându-i-se, înţeleptul îl întrebă ce a realizat până acum „Trăesc aici de două zeci de ani, şi am ajuns la putere, care nu apartin muritorilor de rând, pot să trec un râu, de pildă, mergând pe deasupra undelor" — „Cum, îi răspunse Budda, ţi-au trebuit douăzeci de ani de muncă pentru a face lucrul acesta, când era atât de simplu, să dai un obol luntrasului pentru a te trece dincolo?" Această poveste este ilustrativă pentru chestiunea, pe care o discutăm Tagore, ca şi Guenon, voesc să înfrângă avantagiile civilizaţiei, printr'un efort considerabil făcut asupra noastră Recunosc că e posibil, dar, de ce ar fi necesar, când e atât de simplu, să ne folosim direct şi imediat de avantagiile pe care ni le pune la dispoziţie maşinismul?

Civilizaţia simplifică viaţa şi o completează, dacă însă, nu este organizată, dacă e o civilizaţie pentru civilizaţie, ea o complică şi o denaturează

„Civilizaţia, scrie Emerson, implică desvoltarea unui om constituit în cel mai înalt grad, ajuns la o delicatete superioară de sentimente, ca şi la puterea practică, la religie, libertate, la simţul onoarei, şi al gustului" [1]) Ceea ce este adevărat, dar cu un amendament civili-

1) *Societe et Solitude* trad franc p 17

www.dacoromanica.ro

zaţia poate ruina gustul, onoarea, sentimentele delicate, când se desvoltă anarhic Nu amploarea unei civilizaţii ruinează omenirea, ci absenţa unor criterii care să o fundeze

*

* *

Se spune, în general, că civilizaţia este totalitatea operelor materiale ale unei colectivităţi, iar cultura totalitatea operelor spirituale Dealtfel, despărţirea termenilor de cultură şi civilizaţie este destul de recentă, şi deaceea, poate, nu au încă destulă precizie[1]) Această despărţire merită o atenţie deosebită şi ne vom ocupa de ea

De obicei, termenul *a cultiva* se întrebuinţează pentru a arăta îngrijirea, în sensul creşterii unui lucru se cultivă o plantă, se cultivă un câmp, etc Dar nu se poate aplica, totdeauna, termenul de *civilizaţie,* acolo unde se aplică acela de *cultură* sau invers se *civilizează* o societate sau un om, dar nu un animal sau o plantă Se poate civiliza un sălbatec, se poate introduce într'o so-

1) Lucien Febvre în capitolul *Civilisation evolution d'un mot et d'un groupe d'idees* (din lucrarea în colaborare *Civilisation*) afirmă că nu se găseşte imprimat cuvântul „civilizaţie" decat în 1766, în lucrarea lui Boulanger l'*Antiquite devoilee par ses usages*', apărută la această dată la Amsterdam Din acest moment, termenul începe să aibă o circulaţie în scris

Termenul „cultură" apare în limba germană cam pe la jumătatea secolului al XVIII-lea Tot în această epocă unii scriitori, ca Vauvernague şi Voltaire au întrebuinţat conceptul acesta dandu-i sensul de *„formation d esprit"* In epopeia lui Voltaire *la Henriade,* găsim, de pildă versurile

De premiers ans du roi la funeste culture
N avait que trop en lui combattu la nature

(E Tonnelat, în capitolul *Kultur Histoire du mot évolution du sens* al aceleiaşi lucrări citate mai sus)

Henri Berr a atras atenţia, că în *Discours de la methode* al lui Descartes se găseşte nu chiar termenul civilizaţie, dar acela „civilizat", cu înţelesul pe care-l dăm astăzi

www.dacoromanica.ro

cietate primitivă foarte multe din binefacerile civilizaţiei moderne prin aceasta ea nu a devenit o societate cultă

Cultura are deci ceva specific şi esenţial ei, altceva decât civilizaţia Un câmp cultivat înseamnează un câmp îngrijit în mod sistematic A cultiva o plantă, înseamnă a o face să crească după o anumită metodă Putem spune atunci cultura este metodă, principiu, este un sistem graţie căruia omul şi umanitatea pot să crească, să se depăşească Civilizaţia este exterioară şi superficială ea nu e necesară creşterii omului şi el se poate dispensa de ea Aceasta e adevărat pentru un individ izolat, dar nu pentru o societate Un individ se poate realiza, poate să crească spiritual şi în singurătate dar dacă prin aceasta el renunţă la civilizaţie, nu poate renunţa la cultură, fiindcă ar refuza, în acelaş timp, orice sistem de idei, orice metodă, nu ar face decât să revină la starea de nudităte spirituală şi materială a primitivului absolut Sfinţii creştini, anahoreţii Tebaidei sau înţelepţii hinduşi, retraşi în pustiu, sau în izolarea munţilor, au părăsit civilizaţia, dar nu au părăsit cultura Ei au luat cu sine o anume concepţie eliberatorie, un anume sistem de idei, capabil, credeau ei, să le sporească spiritul şi să-l libereze

Cultura este, aşadar, un sistem de idei sau de valori care are în centrul ei cel puţin omul, dacă nu umanitatea întreagă, urmărind desvoltarea lui, sau a ei, pe unul sau pe toate planurile [1])

1) Se vede astfel că ceeace nu a realizat Occidentul este tocmai acest sens al culturii ca disciplină de creştere a individului sau a colectivităţii Deaceea Miguel de Unamuno scria „Se poate susţine la rigoare, că de la Greci — luându-i ca punct de plecare — ceeace a progresat sunt ştiinţele, artele instituţiile sociale industriile, metodele şi instrumentele şi nu capacitatea umană individuală, *societatea mai curând de cât individul, civilizaţia mai curând decat cultura*', (*Veritas arbitrariae*, trad franc 1925)

www.dacoromanica.ro

Nu se poate concepe însă, o societate care ar trăi fără un minimum de civilizaţie Se poate imagina o colectivitate total incultă, nu se poate însă să existe o societate absolut necivilizată, căci aceasta ar însemna în mod absolut contradictoriu, că ea nu există ca societate Societatea presupune un minimum de convenţii, o limbă comună, o serie de unelte elementare, care, toate, sunt opere de civilizaţie Relaţiile dintre oameni şi oameni şi natură se exprimă direct prin opere de civilizaţie Fundarea acestor relaţii este o operă de cultură In societăţile primitive raporturile omului cu omul, sau cu natura, sau raporturile din natură, sunt instinctive, nereflectate şi nefundate, în general, de aceea primitivii nu au o cultură

Civilizaţia ar însemna astfel, viaţa *civilă*, viaţa în cetate, cum era în trecut, sau viaţa în cetăţi, cum e în prezent, cand e vorba de o naţiune, sau de naţiuni federale [1])

Cultura ar însemna viaţa spirituală a omului, sau a oamenilor, indiferent de societate Valorile culturii caută să se întemeieze într'un mod independent, în afară de contingenţele concrete Realizările care aparţin civilizaţiei nu presupun, necesarmente, valori absolute, ele sunt relative şi depind de condiţii externe, deci întâmplătoare

Dacă o cultură este organizată, avem o cultură majoră, dacă ea e total structurată, dacă ea şi-a definit perfect valorile, atunci ea e o cultură completă Dacă o civilizaţie e fecundată de cultură, avem o civilizaţie majoră, dacă însă cultura nu este, ea însăşi, completă, civilizaţia corespunzătoare conţine o primejdie, căci ea ar

1) Vezi *Civilisation, le mot l'idee* publicată în colaborare în 1930 sub direcţia lui Henri Berr

www.dacoromanica.ro

putea să se desvolte chiar împotriva omului şi culturii Este cazul civilizaţiei occidentale, în bună parte

Pentru a rezuma observaţiile acestea, vom spune, că o cultură, tinzând a găsi valori desprinse de orice contingenţe, este valabilă în afară de spaţiu şi timp Deaceea orice cultură reprezintă un sistem de valori, care, ca sistem, reprezintă şi el o valoare permanentă Aşadar, o cultură care voeşte să se fundeze pe valori din ce în ce mai universal valabile, nu poate face abstracţie de celelalte culturi, pentru că şi acestea sunt valori In schimb însă, o civilizaţie, desvoltându-se într'un anume cadru spaţio-temporal, este esenţialmente relativă şi cu greu poate fi înţeleasă de noi Aici Spengler ar avea dreptate, dar numai în ceeace priveşte civilizaţia

Sistemul metafizic al brahmanismului este un sistem filosofic, el are o valoare, ca sistem filosofic, şi astăzi în cultura noastră şi îl putem considera ca o valoare posibilă Nu tot acelaş lucru se întâmplă în civilizaţia hindusa, operele ei sunt moarte şi aparţin epocii în care s'au născut Putem înţelege foarte bine pe un gânditor, care ar profesa ideile filosofice hinduse în prezent, aşa a fost cazul lui Schopenhauer, şi e cazul multor gânditori contemporani, de mai mică sau mai mare importanţă, în ale căror lucrări, influenţa orientală e mai puţin afirmată explicit, deşi există, dar nu pot apărea în civilizaţia europeană, pagode, zeităţi monstruoase, etc, şi dacă, prin absurd, s'ar ivi, nu ar manifesta decât un spirit de curiozitate ori o deviaţie snobistă şi nu o creaţie a civilizaţiei noastre

www.dacoromanica.ro

V

CULTURI ELEATE ŞI CULTURI HERACLEITICE

Comparaţia, pe care am făcut-o între Orient şi Occident, ne-a condus la constatarea, că în Orient s au desvoltat culturi statice, echilibrate, tradiţionale, cum le numeşte Guenon, spre deosebire de cultura noastră, care este dinamică, fără un sistem de principii, într'o permanentă frământare Nu chestiunea dacă în Orient şi în cultura lui se găseşte Adevărul, cum crede Guenon, ne preocupă, ci studiul comparativ, pe baza căruia vrem să desprindem, în mod obiectiv, caracterele culturii occidentale, în opoziţie cu cele ale culturii orientale, dacă va rezulta un avantaj deoparte sau de alta, aceasta va fi o chestiune care rămâne să fie examinată mai departe

Din punct de vedere *formal,* si este singurul punct de vedere ce deslupeşte ideea de conţinutul ei, care totdeauna, face să avem o poziţie preconcepută, ca să nu spun o prejudecată, cultura chineză sau cultura hindusă, reprezintă un sistem de idei, un sistem de propoziţii, care se articulează între ele într'un mod perfect, în opoziţie cu acestea, cultura occidentală nu a reuşit să-şi definească un sistem de idei complet şi armonic Ceeace

www.dacoromanica.ro

pare paradoxal, este, că cu toate că tipul unei ştiinţe, al unei teorii, în general, este pentru Occident tipul matematic sau geometric, că o ştiinţă ajunge la apogeul ei de-abia atunci când se matematizează, când formează un sistem perfect coherent, raţional constituit, nu în Europa sistemul de idei pe care-l reprezintă cultura sa matematizat, ci în China sau India In Orient, cultura reprezintă un sistem geometric de idei, există principii şi consecinţele lor, care se articulează cu primele, în mod geometric

Nu este important, că în Orient, propoziţiile secundare nu sunt obţinute în chip deductiv din principii, dar aceste propoziţii se articulează cu primele într'un mod perfect, formând un corp

In schimb, cultura europeană, care, din punct de vedere formal, reprezintă tot un sistem de idei, neavând principii, nu formează un corp de propoziţii matematic articulate, într'o ierarhie perfectă

Această poziţie întoarsă, această geometrizare a culturilor orientale, şi această lipsă de geometrie a culturii europene, singura care cunoaste în toată istoria, cea mai strălucită şi mai desvoltată matematică din câte au existat vreodată, constitue bizareria şi paradoxul Occidentului

Cultura occidentului matematizează totul, ea are cultul numărului şi al demonstraţiei, dar nu a putut să se matematizeze ea însăşi

Această particularitate necesită un examen mai amănunţit pe care îl vom face imediat

*
* *

Ce este un sistem de idei ? Să detaşăm ideea şi propoziţiile de semnificaţiile lor particulare, vom putea,

www.dacoromanica.ro

astfel, să studiem din punct de vedere *formal*, al structurii, un sistem oarecare Teoriile, care reprezintă sisteme de idei perfect articulate, sunt, în fond, teorii matematice chiar dacă ele nu sunt exprimate în limbajul simbolic al matematicilor Să considerăm o teorie oarecare, de pildă geometria elementară, se găsesc aici câteva principii, câteva axiome, din care, pe bază de raţionament, se deduc alte propoziţii, teoremele teorii

Să cercetăm oricare alt sistem matematic vom găsi, la fel, o serie de propoziţii admise axiomatic şi o serie de propoziţii recunoscute valabile, în cadrul teoriei, prin deducţie In realitate nu e important procedeul prin care obţinem propoziţiile unei teorii caracterul ei formal manifestă un grup de axiome considerate adevărate şi un grup de propoziţii care se articulează cu primele într'un sistem perfect Vom spune fiecare sistem este compus dintr'o serie de propoziţii primitive şi o serie de propoziţii derivate Cum nu ne interesează metoda prin care propoziţiile derivate sunt obţinute, putem încă să afirmăm un sistem se compune din propoziţii primitive şi din propoziţii secundare, care, împreună, alcătuesc un corp realizat armonic Cercetaţi oricare sistem filosofic, sau oricare teorie ea va fi constituită la fel In realitate, mai niciodată, o teorie nu izbuteşte să fie în totul armonică există în ea fisuri, lacune, contradicţii, ceeace face ca ea să nu fie admisă, şi să fie înlocuită cu alta

Numai teoriile perfect matematice au realizat această armonie strictă şi rigidă Deaceea tipul unei ştiinţe, în Occident, este matematica, şi o ştiinţă este matură, în momentul când s'a matematizat Aceasta a şi fost visul lui Descartes, al lui Leibniz, şi în trecut, al lui Platon

www.dacoromanica.ro

Spinoza a încercat, în a sa *Ethica* să constitue, în mod geometric, întreaga sa filosofie

Care este condiţia, ca un sistem de propoziţii să alcă tuiască o teorie, adică un corp armonic? David Hilbert a arătat, că atenţia trebue să se îndrepte către propoziţiile axiomatice pentru ca un sistem să fie absolut coherent, trebue ca axiomele lui să fie necontradictorii Cum deducţia este analitică, ea nu poate aduce nimic nou, ci explicitează tot timpul ce am pus în axiome Asa dar, o teorie va alcătui un sistem, dacă axiomele ei sunt compatibile O asemenea teorie este închisă Se demonstrează, că dacă într'o teorie încap două propoziţii contradictorii, dacă acestea sunt ambele valabile sistemul se deschide şi orice propoziţie e adevărată în acea teorie, totul e adevărat, şi nimic nu e fals, ceeace înseamnă că distincţiunea dintre adevăr fi fals încetează de a exista sistemul acesta s'a desorganizat, nu mai reprezintă o coherentă, o ordine, ci un haos

Cultura hindusă — sau cea chineză — formează un corp de propoziţii necontradictorii, stabilite pe baza unui principiu de ordine este un sistem *axiomatizat*, are, adică, axiomele ei compatibile Cultura europeană este un sistem dezorganizat, în care pătrund propoziţiile cele mai contradictorii, ea nu a izbutit să se *axiomatizeze* si deaceea nu formează un corp de doctrină, ea este deschisă, pentru ea falsul şi adevărul sunt încă indistincte, într'o oarecare măsură

*
* *

Din cele ce am spus, rezultă, că un sistem de propoziţii este perfect, dacă este axiomatizat, dacă, adică, el are axiomele lui necontradictorii, ceeace face ca întregul corp de propoziţii să fie compatibil Dar un asemenea

www.dacoromanica.ro

sistem nu e, forţamente, adevărat Vreau să spun nu e adevărat în mod absolut Să ne explicăm Geometria euclidiană, care formează un sistem necontradictoriu, are între axiomele ei, pe aceea cunoscută sub numele de postulatul lui Euclide printr'un punct exterior unei drepte date, se poate duce o paralelă la dreapta dată, şi numai una Insă, s'au putut constitui geometrii neeuclidiene, tot atât de coherente, cum sunt acelea a lui Bolyai, Lobatchewsky, sau Riemann In aceste geometrii, postulatul lui Euclide nu mai e valabil, fie că nu se poate duce nici o dreaptă paralelă, fie că se pot duce mai multe, sau chiar o infinitate Noile geometrii sunt perfecte, ele au adevărurile lor, deosebite de cele ale geometriei euclidiene şi s'au putut aplica chiar în anume sectoare ale realităţii Se poate susţine, că una din teorii este mai adevărată decât alta ? Din punct de vedere formal, toate sunt egal de valabile Ele sunt la fel de riguros logice

Cum trebue interpretat rezultatul acesta ?

Interpretarea este foarte simplă nu există adevăr absolut, ci numai adevăruri în cadrul unei teorii, faţă de axiomele necontradictorii alese Avem *libertate axiomatică*, putem alege axiomele noastre cum vrem, singura condiţie pe care trebue să o îndeplinească, fiind aceea de necontradicţie

In condiţiile acestea, orice cultură fiind un sistem particular, care are axiomele sale proprii, nu poate fi *cultura*, în general, ci e o *cultură*, tot aşa cum nu avem „o geometrie", ci diverse geometrii

A susţine atunci, cum face Guenon, că Adevărul absolut se găseşte în cultura hindusă, sau, în general, numai într'o cultură statică, de tip închis, ceeace noi am numit o cultură axiomatizată, este nu numai o mare naivitate,

www.dacoromanica.ro

dar o ignorare a ceeace înseamnă un sistem de idei Se susţine, că principiile culturilor orientale sunt revelate şi de aceea garantate, dar nimeni, nici Dumnezeu, nici Diavolul, nu poate să ne dea un sistem de idei absolut, fiindcă totul va depinde de axiomele alese Se poate realiza o cultură tradiţională închisă, perfect coherentă, plecând dela alte propoziţii primitive, caracterul „tradiţional" nu este, deci, o dovadă a unor Adevăruri absolute, fiindcă acesta poate varia, şi cu toate acestea, cultura respectivă poate fi axiomatizată

Singura superioritate a unei culturi tradiţionaliste, faţă de cultura occidentală, este coherenţa ei Aceasta nu a dă, însă, nici un caracter absolut

In fond, această problemă revine la marea desbatere istorică, care a despărţit gândirea filosofică în două curente dacă adevărul e unic şi absolut, atunci Fiinţa, adică existenţa, este imuabilă, neschimbătoare şi permanentă, dacă nu există adevăr absolut, existenţa este, ea însăşi, o schimbare continuă, o devenire în timp Aşa dar, dacă socotim că există adevăruri neschimbătoare, presupunem implicit, că existenţa se sustrage devenirii, că aceasta e o pură aparenţă, creată de simţuri şi imaginaţie, dacă socotim, că adevărul e multiplu, că există adevăruri, nu Adevărul, atunci introducem axioma, că existenţa este fundamental temporală, schimbătoare In primul caz, devenirea este o iluzie, în al doilea caz, ea e o realitate Dar şi acestea sunt teorii, din punct de vedere formal, ele reprezintă adevăruri relative, care depind de punctele de plecare alese In concluzie, nu se poate susţine, că există un adevăr imuabil, pentru că această afirmaţie nu ar putea fi susţinută decât pe premise particulare, deci nu ar fi universal valabilă, ci în cadrul unui sistem, nu se poate, deasemenea, afirma că devenirea esenţială

www.dacoromanica.ro

a lumii justifică concluzia că nu există decât adevăruri particulare, în cadrul unor teorii particulare Însă analiza formală a teoriilor, fără nici o ipoteză în plus, arată că valoarea de adevăr a unei propoziţii depinde de cadrul în care o aşezăm, de premisele, de axiomele, faţă de care o comparăm In cadrul formal, propoziţia „nu există adevăr absolut", nu e o concluzie, ci o constatare de fapt Cum nu există un adevăr absolut, realitatea pe care ne-o reprezentăm, prin diverse teorii, nu poate fi o realitate imuabilă, ci una schimbătoare.

*
* *

Cele două curente, de cari am vorbit, unul care afirmă iluzia devenirii, şi altul care pune realitatea acesteia, sunt cele două mari concepţii ale antichităţii, care, sub o formă sau alta, au fost susţinute până în timpul nostru Eleaţii au profesat ideea că realitatea este imuabilă, fără modificări, şi că devenirea nu e decât o aparenţă şi o iluzie Pentru o proba aceasta, ei au născocit o serie de argumente — celebrele paradoxe eleate — prin care căutau să demonstreze absurditatea afirmaţiilor simţului comun Nu există pluralitate, nu există mişcare săgeata care se mişcă stă un moment în fiecare din poziţiile pe care le străbate, deci stă tot timpul Achille cel iute de picior nu poate să ajungă broasca ţestoasă, care are un avans asupra lui, fiindcă mai întâi trebue să ajungă în locul unde se află broasca acum, dar în timpul acesta, broasca a înaintat, pentru a o ajunge, trebue să ajungă în locul unde se află broasca acum, dar şi broasca a înaintat, etc Achille nu va ajunge broasca ţestoasă niciodată Mişcarea este iluzorie, realitatea este imuabilă

Dimpotrivă, *Heraclit* se interesează de această miş-

www.dacoromanica.ro

care, pe care Eleaţii o negau, pentru Heraclit, toate curg, lumea seamănă cu o băutură fermentată, care are nevoie să fie mişcată, tot timpul, pentru a nu se descompune Nimic nu este, totul devine Dacă totul se schimbă, orice lucru are în el şi contrariul său din această luptă se naşte devenirea, care e jocul contrariilor Deasupra acestei instabilităţi permanente, Heraclit vedea însă un principiu armonic, care făcea ca devenirea să nu fie un joc orb Natura este schimbătoare, dar există anume raporturi generale, cari au o uniformitate imuabilă

Iată descrise sumar, caracterele celor două tipuri de culturi Cultura orientală care crede în adevăruri eterne, pentru care curgerea şi devenirea sunt iluzorii, o *cultură eleată,* care neagă datele imediate ale simţului comun Metafizica Vedelor, rezumată aforistic de Vedânta, se întemeiază tocmai pe această distincţiune, Există o realitate absolută *Brahman* sau *Âtman,* Dumnezeu nemanifestat, sau sufletul universal, căreia i se opune marea iluzie a manifestării, *Mâyâ* A atinge absolutul, înseamnă a ieşi din lumea iluziilor înşelătoare, înseamnă a te smulge din irealitatea sensibilă

Caracterul *heracleitic* al culturii europene stă în această preocupare directă şi totală a curgerii veşnice spiritul european caută raporturi generale, care să îndiguiască devenirea naturii, săpându-i un curs Nu există decât luptă, între contrariile cele mai diverse totul se naşte din această luptă Ca şi Heraclit, Occidentul poate spune Πόλεμος πατηρ παντων

* * *

Am stabilit caracterul heracleitic al culturii europene Rămâne să ne mai punem o singură întrebare, de al

www.dacoromanica.ro

cărei răspuns va depinde tot ce vom spune mai departe Lipsa de principii a culturii occidentale explică haosul ei, heraclitismul ei Va ajunge cultura noastră la un moment dat să-şi impună câteva principii, care să o solidifice, în sensul oriental, sau chiar atunci când va izbuti să se axiomatizeze, ea îşi va păstra caracterul ei fluidic, acesta aparţinându-i esenţial? Cu alte cuvinte, heraclitismul culturii occidentale este un accident, o fază a tinereţii ei, sau manifestă structura esenţială a Occidentului? Tinde cultura Occidentului către tipul eleat sau către tipul heraclitic? Şi în acest din urmă caz, care ar putea fi principiile capabile să exprime maturitatea ei? Iată problema pe care vom căuta să o deslegăm în ceeace urmează

www.dacoromanica.ro

VI

OMUL E MĂSURA LUCRURILOR

Am rămas în capitolul precedent, la problema dacă există, sau nu, caracterul heraclitic esențial culturii occidentale? Pentru a putea hotărî lucrul acesta, să determinăm, mai întâi, una din constantele gândirii noastre Grecii au avut, primii în istorie, ideea minunată și fantastică, de a scruta tainele Universului cu ajutorul gândirii Un adevăr, pentru un Grec, nu se întemeia nici pe autoritatea revelației, nici pe autoritatea susținătorilor lui, ci numai pe inteligibilitatea, pe rațiunea lui de a fi Gânditorul elen se îndoia de tot și nu admitea decât ceeace ar fi avut la temelie un argument In Orient, lucrul acesta nu era posibil gândirea se mișca în cadrul unor adevăruri date, ea le accepta, fără a avea vreodată ideea să le pună la îndoială, mai precis, la accepta fără a le înțelege Adevărul culturilor orientale era un mister, un lucru străin, care se impunea, nu prin rațiunea lui, ci prin forța lui tradițională Nu vreau să afirm, că Grecii nu aveau și ei domeniul lor misterios, cum arată de altfel, existența așa numitelor mistere

www.dacoromanica.ro

dela Eleusis Dar ceeace a descoperit lumea gânditoare grecească, în primele secole dinaintea lui Christos, este această libertate a spiritului, al cărui elan nu poate fi înfrânt de nici o tradiţie, de nici o revelaţie, de nici o prejudecată, acest spirit l-a moştenit Renaşterea, exaltându-l până la paroxism, de atunci şi până în timpurile noastre

Epoca hellenică şi Renaşterea au descoperit *libertatea gândirii*, adică forţa ei de a analiza şi de a garanta absolut orice Când vorbesc de libertatea gândirii, nu mă refer la libertatea exterioară, care este o consecinţă naturală şi imediată a celei interioare dealtfel, o gândire liberă interior, dar sclavă în exterior, ar fi contradictorie Înţelegem libertatea gândirii ca pe o forţă capabilă să determine singură ceeace e adevărat şi ceeace e fals ca pe o forţă de discriminare, care nu are nici o stavilă şi nici o garanţie din afară, un torent atât de puternic, încât nu are nevoie de albii străine, de văi întâmplătoare, ca să şi croiască drumul spre marea adevărurilor, ci îşi taie — direct şi drept, în stâncile oricărui obstacol, cursul său

Adevărul oriental e un obiect străin Pentru a-l atinge, trebue să te transfigurezi, să te schimbi, să-ţi torturezi propria ta natură, să devii altceva decât eşti Metodele ascetice yoghinice, necesare realizării spirituale şi înţelegerii adevărurilor, nu arată decât această formidabilă şi monstruoasă transformare a ceeace este în ceeace nu este

Adevărul occidental, având o raţiune de a fi în el însuşi, pe care i-o acordă gândirea, care-l creiază, este, pe deoparte, independent de mine, dar este, în acelaş timp şi al meu, fiindcă este, sau poate deveni, rezultatul gândirii mele Orientalul pleacă dela adevărurile, care nu

www.dacoromanica.ro

sunt ale lui, şi se transformă după chipul şi asemănarea lor, Occidentalul pleacă dela gândirea lui şi nimic nu există care să-i depăşească natura gândirii, lumea are o legătură ombilicală cu inteligenţa umană, şi dela ea îşi trage seva pentru a se construi Chiar existenţa noastră e fundată pe gândire, şi Descartes a fost nevoit să pună antecedentul existenţei de gândire *cogito ergo sum* De o parte, adevărul descoperă omul real, de alta, omul e o realitate şi el descoperă adevărul Două situaţii inverse, una aşezând pe om într'o poziţie modestă, dându-i posibilităţi însă, să se ridice, printr'o tehnică îngrozitoare, dincolo de el însuşi, alta situând pe om în centrul Universului, singura sa forţă fiind aceea de a înţelege

Dacă Occidentul va ajunge la o cultură eleată, dacă, prin urmare, va accepta un sistem de idei unic, dacă, adică, heraclitismul culturii occidentale nu e decât un accident, atunci această libertate de gândire va înceta să existe Aceasta ar însemna însă, că, în acest caz, cultura europeană va constitui un sistem axiomatic, însă nu e posibil un sistem de idei absolut, după cum am văzut, ci numai unul particular, adevărurile care ar tutela mişcarea intelectuală europeană, ar fi, dar, un sistem particular Un asemenea sistem nu ar putea, în consecinţă, să se impună spiritului nostru, într'un mod definitiv, căci, în acest spirit, există o infinitate de sisteme valabile, opuse primului Stadiul eleat al culturii occidentale nu ar putea fi decât un accident, un provizorat

Pe scurt, nu este posibil pentru cultura occidentală să intre definitiv într'o fază de staticism Devenirea continuă aparţine ca un blestem sau ca un dar, gândirii europene şi, deci, adevărurilor ei

www.dacoromanica.ro

Acest rezultat poate fi obţinut şi pe altă cale Am ajuns la el printr'o analiză pur logică, adică formală se poate căpăta însă, punând la contribuţie psihopatologia

Să examinăm funcţiile psihologice ele pot fi înseriate după superioritatea lor, această superioritate nefiind dată de vreun criteriu relativ, de valori, ci de apariţia lor naturală Funcţiunile psihologice superioare sunt acelea, care apar mai târziu în evoluţia individului Janet le clasifică în modul următor în primul rând, funcţiunea realului, adică atenţie la prezent, acţiune prezentă, etc , apoi, acţiunea şi gândirea dezinteresată, după aceea reprezentarea imaginară, lumea imaginaţiei şi a visului, etc

Lăsând la o parte clasificarea strictă, este clar că o funcţiune psihologică, apărută mai târziu pe scara evoluţiei omului, este o funcţiune superioară, gândirea liberă, adică dezinteresată, este o astfel de funcţiune, pentru că nu aparţine şi stadiilor care o precedă, dela primitiv, până astăzi Să presupunem, că maturitatea gândirii occidentale, a culturii, în general, va fi o fază de eleatism, de anchiloză aceasta înseamnă moartea gândirii libere, a gândirii dezinteresate O fază superioară — matură — ar anula o funcţiune psihologică superioară Să comparăm, acum, cele două funcţiuni psihologice gândirea capabilă să producă numai un sistem de idei S, şi gândirea capabilă să construiască toate sistemele de idei, deci şi sistemul S Este evident, că tipul de gândire ultim este superior primului, având virtualităţi mai multe Gândirea liberă este o funcţie psihologică superioară, şi înlocuirea ei printr'o gândire statică, este o regresiune Faza eleată a gândirii europene nu ar fi o epocă de realizare la maximum a culturii occidentale, ci o cădere şi un declin

www.dacoromanica.ro

Aşa dar, organizarea culturii Occidentului nu poate fi, în viitor, un sistem static de principii, cultura noastră nu poate ajunge, decât prin prăbuşirea ei, la un caracter eleat Cultura europeană este esenţialmente heraclitică şi principiile ei, care îi vor determina maturitatea, trebuesc să se înfăţişeze altfel, decât ca un sistem de idei închis şi definitiv Se poate realiza o astfel de ordine, o ordine a devenirii şi a schimbării veşnice ? Iată ceeace urmează să cercetăm mai departe

*
* *

După tot ce am spus, până acum, a sosit momentul să ne ocupăm mai deaproape de noţiunea de adevăr logic şi prin aceasta să preîntâmpinăm obiecţiile, care ar putea să se ridice S'ar putea să nu se răspundă tot ceeace aţi afirmat este just, este adevărat din punct de vedere logic Insă aceasta presupune că aţi admis un sistem particular, ca fiind valabil înaintea tuturor sistemelor de idei Vă aflaţi tot în cadrul unei culturi particulare, aceea de tip raţional, şi a judeca celelalte culturi dinlăuntrul acesteia este, de la început, lipsit de valoare Adevărul, va susţine, poate, cineva, se află direct, pe baza conţinutului lui şi forma lui nu poate fi izolată de semnificaţia pe care o are Această obiecţie ar fi avut, poate, o valoare acum două decenii Suntem, în momentul de faţă, în posesia unei descoperiri revoluţionare, care manifestă un alt aspect al gândirii omeneşti, neîntrevăzut de gânditorii de până acum este vorba de descoperirea *logicilor polivalente*

Dar să considerăm problema metodic

Fiecare sistem de idei se exprimă printr'un sistem de propoziţii Nu este interesant modul prin care e obţinută o propoziţie declarată adevărată, ci ansamblul pro-

www.dacoromanica.ro

pozițiilor afirmate interesează Este ansamblul acesta necontradictoriu ? Atunci formează un sistem închis, o teorie Este contradictoriu ? Atunci, înlăuntrul teoriei, poate fi afirmată orice propoziție

Descoperirea geometriilor neeuclidiene, a împins, mai departe, analiza ideei de teorie După cum am văzut, nu se poate susține, că o teorie e mai adevărată decât alta, ci că toate teoriile axiomatizate sunt la fel de valabile Niciuna nu poate să exprime în întregime realitatea, ci numai fețe ale realității, într'un caz aplicăm o teorie, în alt caz altă teorie Teoriile, chiar când se referă la același sector al realității, colaborează în mod complementar Ele ajută, prin puținul lor, la înțelegerea unei realități, care e, sau prea complexă pentru a putea fi prinsă în schema simplă a unei teorii, sau, poate, prea simplă pentru a fi sezisată de aparatul complicat al unei teorii

Spre exemplu, se știe că fondul ultim al materiei și radiației este de natură electrică, cum s'a probat prin diverse experiențe Dar tot experiențele au arătat, că electricitatea aceasta se comportă foarte ciudat ea curge uneori într'un șuvoi de corpuscule separate, alteori în valuri ondulatorii Dacă numim constituentul elementar al electricității prin numele lui de electron, acesta are două aspecte contradictorii uneori e corpuscul, alteori e undă Există o teorie matematică perfectă, care se aplică realității profunde a materiei, datorită lui Einstein, și care este corpusculară Ea permite previziuni, etc Există o teorie ondulatorie a materiei și radiației, care pleacă dela imaginea ondulatorie a electronului, datorită lui de Broglie, și care e tot atât de eficace Când ne întrebăm, electronul e undă sau corpuscul ? răspunsul e paradoxal este când undă, când corpuscul

www.dacoromanica.ro

Teoria ondulatorie şi teoria corpusculară sunt, după expresia fericită a lui Bohr, complementare ele se pot ajuta reciproc la înţelegerea unei realităţi, care nu poate fi surprinsă de o singură teorie

Toate acestea, gemetriile neeuclidiene, teoriile complementare, ne duc la o concluzie nu există o teorie adevărată, ci teorii complementar adevărate. Există sisteme matematice diverse, S_1, S , S_3, S_4 , care sunt particular valabile, niciunul neavând un caracter absolut Adevărul lor constă în coherenţa, necontradicţia lor intrinsecă

Obiecţia de care vorbeam, şi care ar fi putut să ni se aducă, este în toate consideraţiile acestea, s'a presupus un sistem permanent valabil, o logică, sistemul L. Am admite, în felul acesta, un sistem particular, L, pentru a judeca toate celelalte sisteme, ceeace ar însemna, că toate concluziile noastre sunt valabile numai în sistemul L, deci nu sunt universale, ci particulare Ei bine, nu e aşa Nu există un sistem unic logic, sistem L nu e absolut, iar această afirmaţie a fost făcută valabilă prin crearea logicilor polivalente

In logica tradiţională, se presupunea că există numai două valori pentru propoziţii adevărul şi falsul, *tertium non datur* O idee extraordinară, analoagă cu aceea pe care a avut-o Bolıay şi Lobatchewsky, de a construi geometrii neeuclidiene, s'a născut în mintea logicienilor dacă am considera, că în afară de adevăr şi fals, există şi alte valori ? Dacă am construi o logică cu trei valori — o logică trivalentă, — care să facă uz de trei valori, A (adevăr), F (fals) şi T (terţ) ?

Astfel de logici au fost construite există logica lui Lukasiewicz cu trei valori, cu patru valori si chiar cu o infinitate de valori Tot astfel, există logica intuiţionistă

www.dacoromanica.ro

a lui Brouwer-Heyting, etc Aceste logici nu sunt ipoteze abstracte, numai posibile Ele sunt teorii matematice perfecte logica cu trei valori a lui Lukasiewicz este o teorie matematică perfectă, cu axiomele ei, dovedite necontradictorii, şi cu teoremele ei, altele decât ale logicei lui Aristotel, logica lui Brouwer-Heyting are şi ea axiomele ei necontradictorii şi teoremele ei particulare Nu mai există o logică, ci logici, sisteme axiomatice închise L_1, L_2, L_3, L_4 Astfel, când se dă un sistem de propoziţii, reprezentând o teorie oarecare T_1, trebue să întrebăm în care logică? Adică după ce ordine s'a constituit teoria particulară T_1? Oricare teorie depinde de axiomele alese, şi de ordinea pe baza căreia se derivă propoziţiile celelalte ale teoriei Axiomele sunt alese arbitrar, singura lor condiţie fiind aceea de necontradicţie, iar ordinea lor, oricare ar fi ea, prin faptul că există, poate fi asimilată cu una din logicile L_1, L_2, L_3, L_4 Obiecţia, că am fi adoptat, cu precădere, o teorie particulară L, o logică unică, nu mai e posibilă

Cineva ar putea spune însă adevărurile, pe care le susţin eu, nu sunt obţinute pe cale logică, ci printr'o experienţă directă Dar aceste adevăruri sunt exprimate prin propoziţii, formează ele o ordine? Atunci aveţi un sistem particular Formează mai multe sisteme? Atunci ne aflăm în faţa mai multor criterii de ordine Propoziţiile afirmate nu formează nici un sistem, nici mai multe sisteme? Atunci ele nu au nici o logică, nici o legătură între ele propoziţiile sunt izolate, nu formează un corp nu constituesc o doctrină

Gândirea europeană, ajunsă aici, şi-a câştigat o libertate absolută ea îşi creiază singură chiar şi criteriile, în virtutea cărora se mişcă în goana după adevăr Omul îşi construeşte adevărul în întregime, el este măsura tu-

www.dacoromanica.ro

turor lucrurilor, a celor ce sunt cum că sunt, a celor ce nu sunt, cum că nu sunt Nu adevărul lui Socrate, al lui Platon sau al lui Aristotel, îl urmăreşte Occidentul, ci adevărul lui Protagoras, care capătă însă, o semnificaţie mai adâncă şi matematică „Ἄνθρωπος μέτρον παντων καὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν μὴ ὄντω "

Este adevărat, că Protagoras era un sofist, şi că, într'un anume fel, bătălia ideilor în Occident, manifestă tocmai acest caracter sofistic al culturii noastre, ca o consecinţă a rezultatului, că pentru fiecare idee se poate găsi o teorie, în care ea să fie adevărată Această luptă aprigă a opiniilor, care a luat o amploare atât de extraordinară în vremurile noastre, a fost cultivată de Greci şi de Renaştere, ca reprezentând libertatea gândirii, câştigată instinctiv pe toate planurile

Astăzi ştim teoretic şi principial, motivul acestei conflagraţii ideologice Dar ceeace se uită e, că Protagoras era un heracleitean, şi că, în concepţia lui, ca şi în aceea a Marelui Obscur, cum i se spunea lui Heraclit, toate lucrurile erau în veşnică mişcare In fond, Protagoras era mai înţelept decât Socrate acesta punea adevărul înaintea omului, deşi şi pentru el maxima „cunoaşte-te pe tine însuţi" era fundamentală

Protagoras descoperă omul şi subordonează lui adevărurile Cultura europeană a ajuns la punctul de unde a plecat la punctul de vedere al lui Protagoras Insă acesta descoperise ceva mai puternic şi mai important decât toate adevărurile şi toate teoriile omul şi fericirea lui

Occidentul a rămas numai la prima parte a descoperirii celebrului Grec Abia astăzi începe să descopere aceeace era mai aproape şi, deaceea, poate mai greu de observat omul Prin ştiinţă, prin disciplină matematică,

www.dacoromanica.ro

care a reuşit, să pună în lumina ei reală, natura adevărurilor, contribuţia liberă, şi tocmai prin aceasta creatoare a inteligenţei, Occidentul ajunge să regăsească, ceeace, de fapt, nu era pierdut inteligenţa şi puterea ei

Investigaţiile noastre ne-au condus la descoperirea unor criptograme în care era închis secretul Universului, am ajuns să descifrăm unele din acestea şi soluţiile lor au fost legi, raporturi, ordine, am crezut, până acum că aceste hieroglife, pe care le descoperim în lucruri, sunt ale lor, şi că sarcina noastră este de a le ceti Astăzi ştim însă, că ele nu sunt decât pecetea pe care o pune inteligenta pe lucruri, şi că isbutind să deslegăm o criptogramă, deslegăm în acelaş timp o taină a inteligenţei, şi liberăm o nouă putere a ei

Cum o spune, altfel, Eddington „Pe ţărmurile Necunoscutului, am descoperit ciudate urme de paşi Am edificat teorii profunde, unele după altele, pentru a ne explica origina lor Insfârşit, am reuşit să reconstituim Fiinţa dela care provin urmele suntem noi înşine“ [1])

1) A Eddington *Space, time, gravitation*

www.dacoromanica.ro

VII

EROAREA LUI DESCARTES

Concluziile stabilite în capitolul precedent ar putea părea că atribuie gândirii europene un caracter dizolvant şi sofistic, în sensul pejorativ al cuvântului

Dacă adevărul nu are un caracter absolut, atunci se poate susţine orice, şi se poate nega orice gândirea, în loc să construiască, ar ruina Vom vedea, că nu este aşa, cu toate că, necunoscând până astăzi marile cuceriri ale matematicilor şi fizicei *matematice actuale, spiritul* european s'a mişcat, într'o oarecare măsură, pe linia sofistică Desbaterea acestei chestiuni ne va conduce la descoperirea unei erori fundamentale a Occidentului

Şi în această ordine de idei, va trebui, să ne ocupăm şi de acele vicii care au minat unitatea culturală a Europei, înainte de a căuta să determinăm coordonatele culturii noastre, esenţialmente heracleitică, cum am văzut, atunci când se va ajunge la maturitate Vom amâna examenul acestei probleme, tocmai fiindcă studiul prealabil al erorilor comise de spiritul occidental ne va ajuta să definim linia evolutivă a acestui spirit

www.dacoromanica.ro

Autonomia gândirii, proclamată de Greci şi de Renaştere, conţinea un pericol dintre cele mai mari Gândirea putea construi, prin această libertate, pe care şi-a însuşit-o şi care, singură, îi acordă puterea de a funcţiona, adevăruri şi teorii, doctrine şi sisteme Însă matematica, cea mai perfectă şi strălucită dintre toate disciplinele cultivate în Occident, a dovedit, într'un mod categoric şi definitiv, că nu există Adevăr, ci adevăruri, în cadrul unor teorii particulare Dacă nu cunoaştem înfăţişarea teoretică, motivarea matematică a acestei situaţii, — şi Occidentul nu a cunoscut-o în trecut — este evident, că orice sistem bine construit poate părea că exprimă Adevărul, împotriva celorlalte, care ar fi, altfel, false

Libertatea gândirii introduce, în felul acesta, un factor de îndoială, care poate fi un factor creator, dacă e speculată cu prudenţă, dar poate fi dimpotrivă, un element destructiv, dacă e utilizată în mod imprudent Dacă nu ştim, că tot ce putem construi prin gândire, reprezintă numai o realitate parţială, şi dacă o considerăm ca un adevăr absolut, atunci toate celelalte doctrine devin false, dacă această luptă continuă dintre adevăruri ne împinge la negarea oricărui adevăr, ajungem la îndoiala absolută, reducând cunoaşterea la nimic

In fond, cele două poziţii reprezintă celebrele doctrine istorice, sofistica şi scepticismul

Sofiştii au înţeles, instinctiv aş spune, ceeace matematica actuală a determinat într'un mod riguros anume că nu există un sistem absolut de adevăruri Protagoras, poate cel mai înţelept dintre ei, şi deaceea, cum ne raportează scriitorii din vremea lui, şi cel mai respectat, şi-a dat seama, că adevărul depinde de unghiul din care privim lumea, de poziţia relativă a omului în faţa naturii Nu este aceeaşi concluzie, pe care o profesează fi-

www.dacoromanica.ro

zica modernă ? S'ar părea că examinăm concluziile fizicei relativiste orice sistem fizic nu poate fi studiat decât în mod relativ, toate adevărurile stabilite depinzând de mişcarea observatorului Cum nimic nu e în repaus absolut în Univers, urmează că toate adevărurile, date de observaţie şi stabilite matematic, sunt relative faţă de mişcarea, pe care o are sistemul din care se face observaţia Numai că, Protagoras, neavând la dispoziţie extraordinarele rezultate ale matematicilor actuale, a conchis, în mod imprudent totul e adevărat şi nimic nu e fals

Insă, după cum am spus, o teorie în care totul e adevărat, unde două propoziţii contradictorii au acelaşi drept de cetate, nu mai poate alcătui un sistem ea constituie o anarhie şi distincţiunea între adevăr şi fals în cetează de a exista Gorgias va susţine, pe aceeaşi linie, că totul e fals, ceeace este acelaş lucru De aici, şi până la a susţine, că adevărul poate fi afirmat în mod arbitrar, nu mai era decât un pas şi sofiştii s'au grăbit să-l facă

Mai erau încă două poziţii posibile Sau ne îndoim de orice lucru, adevărul neputând fi surprins de inteligenţa omenească, şi în consecinţă, trebuind să suspendăm orice judecată este poziţia sceptică radicală a unui Pyrrhon şi a şcoalei lui Sau însfârşit, mai rămâne o ultimă poziţie, pe care noi o încadrăm în mişcarea sofistică, însă cu un caracter particular nu e nimic adevărat în afară de sistemul de adevăruri găsit de mine, sau regăsit de mine Această poziţie aparţine lui Platon, Aristotel, etc, şi a fost ridicată la rangul de metodă de Descartes Cum ştim astăzi, că se pot construi teorii perfecte, cu adevărul lor particular, este evident că fiecare gânditor îşi putea alcătui teoria lui proprie, căreia putea să-i acorde,

www.dacoromanica.ro

în mod eronat, o valoare totală şi absolută Sofistica nu mai era profesată de un singur individ, ci toţi cugetătorii, laolaltă, formau o vastă grupare sofistică, în care fiecare susţinea valoarea absolută a sistemului lui Umanitatea gânditoare profesa acum, gândirea anarhică şi dizolvantă a sofistului

Dar această chestiune merită o atenţie mai mare, şi deaceea să ne oprim puţin la metoda lui Descartes

*
* *

Descartes începe prin *îndoiala metodică* Găsim, totdeauna, acest factor dinamic al gândirii europene, care e îndoiala Libertatea absolută a gândirii nu poate fi concepută fără o doză oarecare de scepticism Toată chestiunea e ce devine acest scepticism? Devine el dogmatic? Atunci gândirea s-a pierdut propria ei forţă, se anchilozează şi moare Devine el sofistic? Gândirea rămâne liberă, dar e o libertate nudă, necreatoare, sinucigaşă

Deaceea un savant ca Poincare trebuia să conchidă, pentru a arăta specificitatea îndoielii ştiinţifice, neobosită şi nelterată niciodată, în marşul ei după adevăruri „Credinţa savantului nu se aseamănă niciodată cu aceea a ortodoxului, ci mai curând cu a ereticului, care caută totdeauna şi nu e mulţumit cu ceeace a găsit"

Aşa dar, Descartes începe prin a se îndoi de tot ce se afirmase până la el Dar din această îndoială se nasc câteva adevăruri definitive, imposibil de infirmat, fiind evidente Descartes introduce un criteriu al adevărurilor absolute un lucru evident este un adevăr absolut, şi acest adevăr absolut îl concepem prin idei clare şi distincte Filosoful francez descoperise punctul arhimedic al gândirii, punctul absolut, pe care se putea rezema,

www.dacoromanica.ro

într'un echilibru perfect şi stabil, sistemul său. Eroarea lui Descartes constă în convingerea, care de fapt se desparte în două idei subordonate una alteia, că totul până la el a fost falş şi că e posibil de găsit un sistem de idei matematice, care să fie definitiv adevărat. Este poziţia sofistică atenuată, de care am vorbit, şi care va permite oricui să formuleze o doctrină diferită, plecând dela alte „evidenţe" Descartes, matematicianul Descartes, acel prinţ al gândirii, „din care păgânii ar fi făcut un zeu", nu avea de unde să ştie că nu e posibil, să construim matematic un sistem absolut de propoziţii. Dar el nu ştia încă un lucru că distincţiunea şi claritatea ideilor nu e un caracter al adevărului, acest punct de vedere nu mai aparţine fizicei matematice contemporane.

Într'un mod simplist, noi procedăm la integrarea realului în sistemul nostru conceptual, prin schematizări şi simplificări, şi ne închipuim că aceste scheme corespund, în mod firesc, la ceva existent. De pildă, numim, în acest mod simplificator, ultima particulă electrică, constituentul materiei şi radiaţiei, cu numele de electron. Conceptul nostru pare clar şi distinct. Experien-

1) Descartes face din matematică tipul oricărei ştiinţe. „Aceste lanţuri lungi de raţiuni foarte simple şi uşoare, de care geometrii au obiceiul să se servească pentru a parveni la demonstraţiile lor cele mai dificile" (*Discours de la methode*). Dar abia în timpul lui Descartes, şi cu Descartes însuşi, matematica occidentală începe să se desvolte pe linia ei proprie. Descartes cunoştea puterea matematicilor, dar nu ştia ce e însăşi matematica. Matematica pentru Descartes, — şi până la *începutul secolului nostru* — putea explica orice, dar nu se putea explica singură. Deaceea Descartes va atribui creaţia adevărurilor geometrice lui Dumnezeu, care le creează liber. Tocmai pentru a nu fi supus la nici o condiţie, pentru a nu fi ca şi Jupiter obligat să nu treacă fluviul Styx (vezi Emile Boutroux *Les verites eternelles chez Descartes*). Acum ştim că spiritul omenesc crează matematica în întregime în mod liber, şi nu pe baza unei condiţionări *a priori* a minţii noastre.

www.dacoromanica.ro

ţele de laborator ne arată însă, că nu am reuşit să surprindem nimic în acest concept, electronul are foarte multe feţe, el este uneori undă, alteori corpuscul Chiar prin undă şi corpuscul, idei clare şi distincte, nu vizăm decât anume feţe ale acestei entităţi complexe, care este electronul Ne închipuim că noţiunile de undă şi corpuscul sunt „evidenţe" şi reprezintă realităţi, — Descartes ar fi spus adevăruri Dar electronul nu e nici undă, nici corpuscul, aceste imagini sunt aproximative, şi ele nu fac decât să denatureze realitatea fizică Funcţia misterioasă, care se mişcă acolo, la etajul cel mai de jos al materiei, are o natură foarte complicată Dacă m'aş decide să o numesc undă, fiindcă anume experienţe îmi arată, clar şi distinct, că se comportă ca undă, aş face o eroare, fiindcă e şi corpuscul, la fel, aş greşi, dacă, aş spune, că electronul e un corpuscul Ideile noastre clare şi distincte un foarte şubrede şi s'ar putea susţine — scrie Broglie — împotriva lui Descartes, că nimic nu e mai înşelător, decât o idee clară şi distinctă" [1])

Marea eroare a lui Descartes consistă în aceea că, plecând dela îndoiala metodică, a înfrânt-o şi a ucis-o, prin crearea adevărurilor eterne[2]) Descartes, începe ca un ve

1) *La physique nouvelle et les quanta*

1) Prin aceasta Descartes nu isbuteşte să se despartă total de spiritul scolastic, Claude Bernard scrie „scolastica vrea totdeauna un punct de plecare fix şi indubitabil, şi neputand să-l găsească nici în lucrurile exterioare nici în raţiune, ea îl împrumută unei surse *raţionale* oarecare de pildă, unei revelaţii, unei tradiţii sau unei autorităţi convenţionale şi arbitrare Tocmai scolastica, care crede că are certitudinea absolută, nu ajunge la nimic Dimpotrivă, experimentatorul, care se îndoieşte totdeauna şi care nu crede că posedă o certitudine absolută asupra nici unui lucru, ajunge să stăpânească fenomenele înconjurătoare şi să-şi întindă puterea lui asupra naturii *(Introduction a l'etude de la medicine experimentale)* Claude Bernard credea, că numai atitudinea experimentatorului cuprinde o îndoială creatoare Astăzi aceasta o atitudine a unui gânditor liber

www.dacoromanica.ro

ritabil om de ştiinţă dar nu sfârşeşte în spiritul ştiinţific

*
* *

Moştenirea spiritului cartezian s'a transmis până în vremea noastră astăzi, însă, nu mai este posibil Am spus, că pe axele de coordonate, pe care se mişcă gândirea europeană, două poziţii puteau fi acceptate foarte uşor scepticismul şi sofistica Scepticismul, care încremenea gândirea, adică se împotrivia tocmai spiritului dinamic, care îl creease, nu a apărut decât sporadic şi fără consecinţe importante pentru cultura occidentală Insă sofistica a luat o formă foarte curioasă Noul spirit sofistic, pe care l-am numit „o sofistică atenuată" şi în direcţia căruia s'a mişcat cultura europeană dela Socrate, Platon, Aristotel, şi declarat oficial dela Descartes încoace, se îndoieşte de toate doctrinele, dar crede într'o teorie nouă, care va aduce adevărul Este o combinaţie între scepticism şi sofistică, caracteristică modalităţii gândirii occidentale, şi a cărei formă principală este *originalitatea*! Se speră, că tot ce se va inventa, că tot ce va fi nou, va fi capabil să exprime adevărul Dacă privim, în ansamblu, teoriile construite de gândirea occidentală, observăm acest joc paradoxal teorii, care ruinează pe altele, sisteme în care s'a crezut dogmatic şi care au murit, pentru a fi înlocuite prin altele şi aşa la infinit Sofistul afirmă, pentru toate teoriile văzute deodată, spaţial, valabilitatea sau nevalabilitatea lor (ceeace e acelaş lucru) spiritul occidental, afirmă în timp nevalabilitatea oricărei teorii, admiţând la fiecare moment valabilitatea uneia din ele Şi scepticii şi sofiştii autentici erau mai consecvenţi

www.dacoromanica.ro

Noi vedem defectuozitatea oricărei teorii, dar sperăm, prin această putere romantică şi naivă, că vom putea găsi însfârşit sistemul de idei care să reprezinte Adevărul Iată de unde se naşte marea bătălie a originalităţii - oricine îşi închipuie, că poate găsi Adevărul şi că noua lui teorie va reprezenta mai bine, dacă nu definitiv, lumea In sociologie, în politică, în artă, în toate domeniile, se caută idei noi, idei originale, care să înfăţişeze adevărata artă, adevărata societate, adevărata religie,

Morbul originalităţii a pătruns în activitatea noastră intelectuală, vicinând-o Este adevărat, că acest viciu a stimulat-o, dar tot aşa cum un stupefiant stimulează un organism bolnav, e numai o reacţiune efemeră, care nu provoacă nici o ameliorare, ci dimpotrivă

Rene Guenon a vorbit de această haotică schimbare continuă de puncte de vedere, dar el o atribuie „antitradiţionalismului" occidental „Originea primă a acestei stări de haos vine chiar dela începutul epocei moderne, când spiritul antitradiţional s'a manifestat imediat prin *proclamarea liberului examen,* adică prin absenţa în ordinea doctrinală, a oricărui principiu superior opiniilor individuale" [1])

Această afirmare este justă numai în parte este adevărat că declanşarea acestei puteri, care e gândirea liberă, în momentul prăbuşirii ordinei tradiţionale, reprezentată, după Guenon, de catolicism, avea, în ea, posibilitatea de a se desfăşura anarhic, dar a spune că singura soluţie de a echilibra gândirea, este de a o supune câtorva principii superioare, tradiţionale, care nu-i aparţin, care nu sunt create de ea, este o aberaţie tot atât de mare, ca şi aceea de a admite totul ca valabil, sau de

1) R Guenon *Orient et Occident* p 44

www.dacoromanica.ro

a nega orice. În primul rând, trecutul cultural al Europei nu a cunoscut rezultatele extraordinare ale matematicilor actuale. Suntem în posesia geometriilor neeuclidiene abia de un secol şi deabia acum cunoaştem semnificaţia lor, iar logicile polivalente, care sunt construite tot matematic, le cunoaştem abia din 1930[1])

Nici Grecii, nici Renaşterea şi nici toţi susţinătorii înverşunaţi ai unui sistem doctrinal, fie acela de tip oriental, cum e Guenon, nu au cunoscut ideile extraordinare, obţinute de matematici, în domeniul logicei. Nebunia originalităţii, sau aceea a tradiţionalismului, nu constă atât în negarea altor doctrine, cât în credinţa dogmatică în adevărul unei doctrine anumite. Fiecare individ îşi închipuie că totul, până la el, a fost fals, şi că el singur a reuşit să descopere sau să redescopere, când e vorba de doctrine ale trecutului, adevărata doctrină. Pentru astfel de gânditori „originali" sau „tradiţionalişti" nici Platon, nici Aristotel, nici Descartes, nici Bergson, etc., nu au vreo importanţă. Guénon nu se sfieşte să numească pe Platon şi pe Descartes, „puerili". Este o consecinţă imediată a vicaului în care s'au angajat originalitatea morbidă şi orgoliul nemăsurat.

* * *

Am văzut, în capitolele precedente, că orice teorie matematică, — înţelegem perfectă — adică cu axiome necontradictorii şi cu o ordine precisă şi particulară, a ei, o logică dată L — este adevărată. S'ar părea, astfel, că s'ar putea susţine poziţia sofistică, şi că am intrat

1) Memoriul lui Lukasiewicz apare în 1930 în „*Comptes rendus de la Societe de Lettres et Sciences*" din Varşovia, memoriul lui Heyting prin care formalizează logica intuiţionistă apare tot în 1930, în comunicările *Academiei Prusiene de Ştiinţe* din Berlin.

www.dacoromanica.ro

în cercul anarhiei, unde se poate susţine orice, şi se poate nega orice Ceeace este greşit Intr'adevăr, nu orice propoziţie este adevărată la întâmplare ea este adevărată în cadrul unui sistem S_m construit cu o logică L_m Mai pe scurt, am putea spune, că printre axiomele sistemului S_m figurează şi axioma de ordine, de derivare a propoziţiilor lui, anume logica respectivă L_m Incât, când se afirmă adevărul unei propoziţii, vom întreba faţă de ce axiome? în cadrul cărui sistem? Matematica ne-a învăţat, că nu putem susţine adevărul unei propoziţii decât într'un mod relativ şi acesta supus la cel puţin o condiţie necontradicţia axiomelor Aşa, dar, propoziţia „toate sistemele sunt false, afară de acesta pe care-l susţin eu', este o propoziţie imposibilă, fiindcă orice sistem matematic este, într'un fel, adevărat

Propoziţia sceptică „nu există nimic adevărat", nu este, iarăşi posibilă, deoarece orice sistem reprezintă un adevăr partial Poziţia sceptică şi poziţia sofistică sunt inadmisibile în fata rezultatelor obţinute de matematică Acest lucru nu a fost cunoscut de cugetătorii, care ne au precedat şi din cauza aceasta ei au alunecat pe panta viciului originalităţii Adevărul, matematic stabilit, este un adevăr parţial, el nu are, prin urmare, puterea sa infirme adevărul altor sisteme Dar, prin definiţia lui, el are o altă virtute aceea de a colabora cu toate adevărurile stabilite matematic (sau ceeace e acelaşi lucru, în mod logic) înaintea lui Toate teoriile matematice sunt adevărate, într'un sector al realităţii, fizica ne învaţă că putem aplica chiar teorii matematice, în aparenţă complect deosebite principiul complementarităţii ne permite să studiem feţele realităţii prin diverse teorii, care pleacă uneori dela date contrare

www.dacoromanica.ro

In această colaborare a sistemelor teoretice, a adevărurilor, trebue să vedem înfrângerea spiritului luciferic al originalităţii. Zeul noutăţii a fost dat jos de pe soclul înălţat de ignoranţă.

Efortul generaţiilor însă, a culminat în acest mare şi puternic spirit, care e acela de colaborare, nu pot infirma nimic din ceea ce e matematic stabilit, dar îl pot completa. Inteligenţa omenească, prin autonomia ei absolută şi a recunoscut puterea ei relativă, finită în fiecare clipă, dar nelimitată de-a-lungul timpului. Suntem în faza unei noui epoci care se naşte, şi care, în locul orgoliului, făuritor al ignoranţei absolute, depăşind adevărurile şi oamenii, stabileşte modestul loc al fiecărui adevăr, al fiecărui om, unind adevărurile şi unind umanitatea. Nu individul ci umanitatea cunoaşte. *In această comunione a inteligentelor stă puterea de cunoastere.*

S'a crezut, de-a-lungul istoriei gândirii, că Adevărul este unul, neschimbător, şi definitiv, că el este ascuns în ungherele cele mai tainice ale lumii, de unde trebue scos la lumină, prin diverse procedee. Această credinţă era analoagă cu aceea a primitivilor, după care fiecare fenomen este prezidat de un spirit, care îl provoacă, tot astfel, în această înţelegere a Adevărului, în spatele fenomenelor s'ar fi găsit niste entităţi abstracte, Adevărurile absolute, care se revelau prin efortul inteligenţei omeneşti.

Astăzi ştim, că adevărul nu *este*, ci se *face*. Eforturile oamenilor colaborează, pentru a construi adevărurile, şi noţiunea de adevăr, cuprinde ideea de creaţie progresivă. Adevărul se construeste progresiv. Prin aceasta, nu există adevăr definitiv, şi fiecare adevăr contine un element de indoială în propria sa fiinţă, ceea ce îl îngăduie să se completeze în timp. Omul şi a plecat privirea din

www.dacoromanica.ro

ceruri, unde spera să descopere absolutul, pentru a cerceta modest, dar eficace, realitatea. In orgoliul său nemăsurat, inteligența omenească încercase să spargă bolțile cerului, pentru a scruta, chiar ceeace nu există. Matematica, știința perfecțiunii, a smerit inteligența, arătându-i drumul real și nesfârșit, pe care are să-l străbată. Vorbele lui Leonardo da Vinci, primesc atunci, înțelesul lor adânc „Iată, că din marea smerenie se naște marea cunoaștere"

www.dacoromanica.ro

VIII

ŞTIINŢĂ ŞI FILOSOFIE

Acuzaţia cea mai gravă, care s'a adus culturii europene actuale — şi care ar explica toate defectele ei — este următoarea: cultura noastră ar fi o cultură materialistă, nerecunoscând decât primatul materiei, împotriva spiritului.

Paroxismul acestei erori şi-ar fi găsit exprimarea în metodele ştiinţei, metode experimentale, cu negaţia „gândirii pure", a „intelectului pur", care ar putea să găsească în el însuşi principii de ordin universal şi absolut. Un asemenea rechizitoriu împotriva ştiinţei nu e rar de întâlnit şi René Guénon, va susţine această acuzaţie cu toată vigoarea, scriind: „Absenţa completă a cunoaşterii metafizice, negaţia oricărei cunoştinţe, alta decât ştiinţifică, limitarea arbitrară a cunoaşterii ştiinţifice la unele domenii particulare cu excluziunea altora, sunt caracterele generale ale gândirii moderne propriu zise; iată la ce grad de scoborâre intelectuală a ajuns Occidentul, de când a ieşit din căile care sunt normale

www.dacoromanica.ro

restului umanităţii" [1]). Această opinie, pe care o profesează foarte mulţi contemporani, şi care — trebue să o spunem dela început — judecă ştiinţa mai mult după realizările ei tehnico-industriale, decât după ceeace reprezintă ea teoretic, punând în opoziţie ştiinţa şi metafizica, pentru a stabili avantajul şi puterea ultimei, merită să-i acordăm un examen particular.

Există însă o ştiinţă matematică şi o logică matematică; ştiinţa actuală cultivă tipul matematic al cunoaşterii sau ceeace e acelaşi lucru, tipul logic al cunoaşterii — teoriile matematice nefiind în fond, când le desbrăcăm de conţinutul lor particular, decât teorii logice, logica fiind matematica supremă; — aşa dar o discuţie de principiu ar trebui să se facă asupra cunoaşterii logico-matematice, şi nu asupra metodelor experimentale ale ştiinţelor, care ar limita cunoaşterea la experienţa sensorială. Experienţa şi observaţia pot să înscrie o infinitate de fapte pe lista cercetării ştiinţifice; dacă acestea nu sunt exprimate într'o teorie matematică, nu putem susţine că le cunoaştem. Considerând apoi teoria matematică în ea însăşi, adică despuiată de orice conţinut, considerând, adică, forma ei logică pură, putem să spunem dacă, sau nu, ne aflăm în faţa unei teorii perfecte. *Nu în fapte stă cunoaşterea ştiinţifică, ci în teoria matematică respectivă.* Ceeace pare ciudat, deşi explicabil, e că mai toţi acuzatorii ştiinţei nu s'au ocupat de cunoaşterea matematică, tipul cunoaşterii ştiinţifice, ci de ştiinţele experimentale.

Rolul experienţei şi al observaţiei, pe deoparte, şi al teoriei, pe dealta, trebue, însă, analizat mai deaproape.

Auguste Comte descoperise în istoria spiritului omenesc trei faze: *starea teologică*, în care inteligenţa

1) *Orient et Occident*, p. 55.

www.dacoromanica.ro

îşi explică fenomenele naturii prin cauze supranaturale, prin miracol şi intervenţii arbitrare; *starea metafizică,* în care explicaţiile sunt date de cauze abstracte, entităţi scolastice, şi abstracţiuni *a priori;* în sfârşit, faza ultimă este *starea pozitivă,* când spiritul omenesc nu se mai întreabă pe sine, pentru a explica natura, ci întreabă însăşi natura, prin observaţie şi experienţă. Pe măsură ce o problemă ajunge în domeniul experimental, îndată ce i se pot aplica metodele experimentale, ea trece din domeniul metafizic în cel pozitiv. Iată cele trei mari faze, pe care le străbate cunoaşterea omenească, pentru a ajunge la maturitatea ei, cunoaşterea pozitivă. Concluzia lui Comte era naturală: ea se impunea în 1839, când apare al său „*Cours de philosophie positive*", după ce Kant demonstrase imposibilitatea oricărei metafizice, iar „*Critica raţiunii pure*" apăruse în 1781. Dar Aug. Comte, care nu poseda încă rezultatele actuale ale matematicelor şi ale logicei matematizate, se opreşte la metoda experimentală, fără a se întreba asupra cunoaşterii matematice, care se naşte din experienţă şi observaţie.

Pentru Comte, matematica era unică şi definitivă. Ştim astăzi, că matematica este plurală şi că fiecare teorie matematică perfectă este construită într'un mod logic particular. Aug. Comte a pus accentul pe fapte, noi punem, astăzi, accentul pe teoriile logico-matematice, independente de faptele dela care, eventual, au plecat.

A patra stare a spiritului omenesc e posibilă, ne aflăm la începutul ei: am putea spune că este *starea matematică.*

*
* *

Să începem prin a ne ocupa de metoda experimentală,

www.dacoromanica.ro

pentru a putea să ne explicăm, apoi, metoda pur matematică.

Ştiinţele pozitive, pleacă dela experienţa şi observaţia faptelor. Aceste fapte sunt sesizate prin aparatul nostru sensorial, sau prin prelungirea acestuia, aparatele fizice. Intre faptele observate se stabilesc anume relaţii uniforme: acestea îngăduesc să facem previziuni, şi în aceasta stă toată puterea ştiinţei.

Dacă experienţele şi observaţiile viitoare dau abateri faţă de previziunile indicate de relaţiile presupuse, se modifică relaţiile într'un sens convenabil. Schema ştiinţei este, deci, următoarea:

1. Impresii sensibile.
2. Inregistrarea unor regularităţi.
3. Verificarea continuă a acestor regularităţi.

Ceeace nu observă cei, care socotesc cunoaşterea ştiinţifică de ordin pur sensibil, este că „impresiile sensibile" nu formează decât un punct de plecare: ştiinţa propriu zisă începe dela înregistrarea unor regularităţi, care sunt, tot timpul, verificate şi ajustate dacă e cazul.

Moritz Schlick scrie foarte just, în această privinţă: „Obiectul ştiinţei îl formează, înainte de toate, regularităţile, cărora sunt supuse relaţiile între impresiile sensibile (Erlebnisse), regularităţi care îngăduesc, să facem conjecturi"[1]). Există, în ştiinţele numite pozitive, o mişcare circulară dela experienţă, la teorie: plecând dela anumite fapte, se constitue o teorie, care permite să prevadă experienţe viitoare, pe baza unor experienţe prezente. După aceea, examinarea faptelor prevăzute, indică, prin aceea să nu pot fi anunţate decât aproximativ, o re-

1) Moritz Schlick: *Positivismus und Realismus* (Erkenntnis, 1932).

www.dacoromanica.ro

vizuire a teoriei şi o modificare a ei, în sensul unei previziuni mai bune.

La drept vorbind, scrie Schlick, „confirmările unui rezultat ştiinţific nu ar putea să se sfârşească niciodată", el urmând să fie ajustat şi confirmat de observaţie, în mod continuu. Ştiinţa intră într'o mişcare circulară, care nu are început şi nici sfârşit, şi evoluează pe acest drum închis, dar nelimitat. Cunoaşterea ştiinţifică este constituită de teorie, care e de fiecare dată, un sistem matematic. Ştiinţele, care nu au reuşit încă să-şi strângă faptele în cadrul unei teorii matematice, sunt într'o fază primitivă: ele colecţionează abia materialul, care, probabil, într'un viitor, mai mult sau mai puţin apropiat, va putea fi exprimat printr'o teorie. Abia atunci, vom avea o cunoştiinţă a faptelor respective, o cunoştinţă modificabilă, susceptibilă de a fi complectată, dar nu mai puţin o cunoştinţă. Există oameni de ştiinţă, care cred, că orice cunoştinţă trebue să se bazeze pe un dat pozitiv; există, deasemenea, oameni de cultură care învinuesc ştiinţa că se bazează numai pe datele simţurilor şi pe analiza materiei. Şi unii şi alţii fac o eroare profundă: cunoaşterea nu stă în metoda experimentală, care este un punct de plecare, ci în teoria matematică creată, şi care exprimă o structură independentă de conţinut. Faptul că în anume cazuri aplic o teorie matematică determinată, nu constitue cunoaşterea, ci teoria matematică însăşi formează cunoaşterea mea.

Urmează, deci, să ne ocupăm, îndeosebi, de teoriile matematice.

*
* *

Am mai spus, în mod principial, cum e constituită o teorie matematică. Se dau câteva axiome, care sunt su-

www.dacoromanica.ro

puse cel puţin unei condiţii: aceea de necontradicţie. După aceasta, se obţine corpul de propoziţii derivate din axiome, în baza unei logici date, în general, logica aristotelică. Inaintea geometriilor neeuclidiene, se credea că adevărul axiomelor este absolut. Inaintea logicilor polivalente, se credea că logica tradiţională e unică, şi că principiul terţului exclus, de pildă, este o evidenţă axiomatică. Indoiala asupra „evidenţelor" lui Descartes, a fost introdusă de Gauss; Bolyai, Lobatchevsky, Riemann, etc., au reuşit să fundeze geometrii împotriva tuturor evidenţelor. In momentul, în care încă nu se explicase faptul, că putem să constituim matematic teorii perfecte, plecând dela axiome care înfrâng evidenţa, cum sunt geometriile neeuclidiene, Poincaré avea să spună că o axiomă nu reprezintă decât o convenţie comodă: într'o teorie putem lua ca axiome, şi altele decât acele evidente, dar e preferabil să le luăm pe cele mai simple, fiindcă sunt mai comode. Deaceea, matematicianul francez ajunsese la afirmaţia, aparent paradoxală, şi care a dat naştere la desbateri publice înverşunate, că e indiferent, din punct de vedere ştiinţific, dacă plecăm dela propoziţia „pământul de învârteşte", sau dela propoziţia „pământul e în repaos"; în ambele cazuri putem construi teorii, care să încadreze tot atât de bine fenomenele, numai că prima este mai simplă şi dă loc la un sistem matematic mai puţin complicat, şi deci mai comod.

Aceste idei, care erau în atmosferă, pentru a spune aşa, la încheerea veacului trecut, au putut, totuşi, să fie precizate, într'un chip definitiv. Travaliul acesta se datoreşte, în primul rând, logicianului englez Bertrand Russell, şi matematicianului german David Hilbert.

Hilbert şi-a dat seama, odată ce putem forma teorii matematice, plecând dela diverse grupuri de axiome — gru-

www.dacoromanica.ro

puri uneori contradictorii — că elementul intuitiv — conţinutul propoziţiilor — nu influenţează structura unei teorii, care se întemeiază pe altceva decât pe evidenţe şi sensuri. Intuiţiile şi imaginile, care în mod accidental îngăduie să se desfăşoare o anume teorie, nu sunt, aşa dar, obiectul matematicei, ci însăşi această structură, dincolo de orice conţinut. Astfel, propoziţiile matematice nu vor exprima nimic: ele vor fi forme goale, capabile însă, să primească, la un moment dat, un conţinut. Acesta e studiul formal al matematicilor, care a reuşit să ne dea o idee complectă despre natura lor. Albert Einstein scrie, în acest sens: „Această concepţie modernă a axiomei purifică matematica de toate elementele străine şi împrăştie obscurităţile misterioase care altădată voalau fundamentele matematicilor. Chipul acesta de a prezenta lucrurile face deasemenea evident faptul că matematicile nu pot să afirme nimic, nici cu privire la reprezentările noastre intuitive, nici cu privire la realităţile materiale" [1]). Este, într'adevăr, evident, că, dacă matematica se desfăşoară în afară de orice impresie sensibilă, de orice conţinut, nu are să spună nimic în privinţa acestora. Butada lui Russell, capătă un înţeles deosebit, astfel: „Matematicianul este omul care nu ştie niciodată despre ce vorbeşte, şi dacă ce spune este adevărat".

In felul acesta, David Hilbert izbuteşte să construiască întreaga geometrie euclidiană. Să considerăm, spune Hilbert [2]), trei categorii de obiecte:

A, B, C, ...

a, b, c, ...

α, β, γ, ...

1) A. Einstein: *Geometrie und Erfahrung.*
2) *Grundlagen der Geometrie.*

www.dacoromanica.ro

Aceste obiecte vor reprezenta, mai târziu, când vom adăuga un conținut, teoriei, pe care o vom construi, obiectele geometriei: primele, puncte; a doua categorie, drepte; a treia categorie, plane. Pentru desfășurarea teoriei, ele nu sunt decât obiecte abstracte ale gândirii, golite de orice conținut intuitiv, sunt simple simboluri. Iată obiectele *formale* ale lui Hilbert. Axiomele hilbertiene ale geometriei euclidiene formale sunt repartizate în cinci grupe:

I_1—I_8: axiome de apartenență
II_1—II_4: axiome de ordine
III_1—III_5: axiome de congruență
IV: axioma paralelelor
V_1—V_2: axiomele continuului

(Se notează fiecare grup cu numărul latin al lui, și cu cifrele arabe, cari arată câte axiome are grupul respectiv; de pildă I_1—I_8 înseamnă axiomele primului grup, în număr dela 1 la 8, adică opt în total.)

Astfel, ceeace în mod obișnuit spunem prin propoziția „punctul A se găsește pe dreapta a", este în fond o relație, fără conținut: A aparține lui a. Dacă introducem un simbol, de exemplul ε, pentru relația de apartenență, această propoziție se exprimă:

$$A \ \varepsilon, a.$$

Orice conținut intuitiv a dispărut. In felul acesta se pot scrie cele cinci grupuri de axiome: avem niște simboluri date și niște relații simbolice.

Raționamentul va conduce dela relațiile simbolice date, la alte relații noui.

David Hilbert reușește, în ale sale „*Fundamente*", să construiască formal o teorie, care, apoi, dacă acordăm

www.dacoromanica.ro

obiectelor A, B, C, ... a, b, c, ... α, β, γ ... interpretările intuitive de puncte, drepte şi plane, şi tot astfel relaţiilor formale axiomatice, reprezintă tocmai geometria euclidiană.

Metoda axiomatică arată, că orice teorie matematică este fabricată în felul acesta, independentă de orice semnificaţie concretă. Propoziţiile matematice pure sunt vide; o teorie matematică e o structură, în afară de orice fapt, o structură fără conţinut. Deaceea se şi poate, ca o aceeaşi teorie să se aplice la domenii de fapte diferite. De pildă, teoria lui Fourier, asupra căldurii şi propagării ei, poate fi aplicată atracţiei, dacă se înlocueşte în formule temperatura prin potenţial şi scăderea de temperatură prin forţă. Bjerkness a arătat că formulele fenomenelor electrice şi acelea ale fenomenelor hidrodinamice sunt, în forma lor, identice. O mulţime de astfel de exemple pot fi date, în fizica-matematică, sau chiar în matematicile pure. In geometria proectivă, teoremele rămân adevărate, dacă se fac anume înlocuiri de obiecte. Geometria spaţiului punctual este identică formal cu geometria sferelor datorită lui Sophus Lie, etc.

La acest rezultat, trebue să adăugăm încă pe acelea obţinute de logicieni. Bertrand Russell a constituit în mod formal, ca un sistem matematic, logica tradiţională, bivalentă. Propoziţiile logice sunt şi ele independente de conţinut; sistemul logic russellian formează un sistem matematic, cu axiomele şi teoremele lui, exprimate simbolic. După cum am văzut, nu numai logica veche bivalentă e posibilă, ci o mulţime de logici, cari sunt, dealtfel, matematic exprimate, formând sisteme matematice perfecte, un corp de simboluri, golite de orice conţinut, şi susţinute de relaţii. Şi logica este plurală şi axiomatică; logicile polivalente, logica lui Lukasiewicz, a lui

www.dacoromanica.ro

Brouwer-Heyting, a lui Church, a lui Moisil, etc., sunt sisteme formale, matematice. Fiecare sistem matematic pleacă dela un grup de axiome, din care se deduce, pe baza logicii admise axiomatic, grupul de propoziţii derivate.

Putem să luăm oricare din logici, ca mijloc de derivare: fie logica bivalentă, fie o logică trivalentă, sau tetravalentă, etc. Pânza de relaţii a unei teorii matematice se ţese, pornind de la axiome, pe baza unei anume logici. Structura unei teorii matematice e dată de logica particulară utilizată. Aşa dar, această structură reprezintă o *structură logică*. Logica se consituieşte în mod matematic şi matematica se consituieşte în mod logic. O concluzie se impune, în mod necesar: logica şi matematica sunt unul şi acelaş lucru. Aceasta e marea descoperire a lui Bertrand Russell şi el a izbutit, împreună cu matematicianul A. Whitehead, să exprime în cele trei volume ale lucrării lor *Principia Mathematica,* principalele teorii matematice, în mod pur logic. O teorie matematică nu este, în felul acesta, decât o *structură logică*. Nu trebue să uităm însă, că atunci când vorbim de logică, vorbim tot de matematică şi că cei doi termeni logică şi matematică exprimă o structură matematică mai generală; o teorie matematică înfăţişează această structură într'un mod particular. Ca şi cum am prinde imagina logică — structura logică pură — pe oglinzi de curburi variate.

Vom mai spune, în treacăt că, prin aceasta se elimină şi obiecţia eventuală, că matematica este esenţial cantitativă, şi că ea nu poate surprinde calitatea: este obiecţia adusă, cu mare strălucire, e drept, de Henri Bergson, şi de toată şcoala anti-intelectualistă. Insă, dacă matematica este o structură pur logică, ea nu mai are să se ocupe de cantitate; logicile matematizate nu fac

www.dacoromanica.ro

uz, în nici un fel, de noţiunea de cantitate. Studiul cantităţii nu aparţine, decât în mod particular, matematicilor, adică atunci când intenţionăm precis, să ne ocupăm de relaţiile cantitative dintre lucruri.

*
* *

Oamenii de ştiinţă chiar, pentru a nu mai vorbi de cei cari cunosc ştiinţa în mod aproximativ, şi-au închipuit, că o teorie este expresia structurii unui fenomen. Dar, după cum am văzut, teoria se constitue înainte şi dincolo de experienţă: ea este *a priori*. Cunoaşterea noastră se reduce la construcţia unei structuri logico-matematice, care nu are nici o legătură cu faptele. Avem posibilitatea, să fabricăm *a priori* toate structurile posibile. Cunoaşterea este, deci, *a priori*. Putem gândi matematic, în mod nelimitat, toate lumile posibile, sau, dacă vreţi, toate feţele posibile ale lumii. Astfel, gândirea noastră poate îmbrăţişa totul, şi nimic nu ar putea exista în afara ei. Aceasta e, desigur semnificaţia aforismului lui Wittgenstein, că nu putem gândi nimic nelogic: „*Wir können nichts Unlogisches denken, weil wir sonst unlogisch denken müssten*". Afirmaţia aceasta trebue interpretată ca exprimând imposibilitatea de a gândi ceva dincolo de posibil. Nu este o neputinţă, sau o limitare a gândirii omeneşti, ci definiţia libertăţii de a gândi absolut orice structură. Dincolo de această libertate totală nu mai e nimic. „La pensée n'est qu'un éclair, au milieu d'une longue nuit — scrie Poincaré — mais c'est cet éclair qui est tout".

Avem posibilitatea, deci, să construim *a priori*, toate adevărurile, toate sistemele, în mod matematic. Ce se întâmplă când, într'un domeniu de fenomene, aplicăm o teorie? S'ar părea, că, în modul acesta, noi *cunoaştem*

www.dacoromanica.ro

structura care îmbrăţişează acele fenomene. Ceeace este fundamental greşit. Am văzut că Poincaré a susţinut că se poate lua ca punct de plecare, pentru a îngloba faptele respective într'o teorie, propoziţia „pământul nu se învârteşte". Teoria creiată ar fi însă mai puţin comodă. In orice domeniu de fapte am putea pleca dela alte axiome, şi să le aplicăm o altă structură matematică. Care e atunci structura faptelor? Nu ne putem decide pentru niciuna din ele. *A aplica o teorie unui sector al naturii, nu înseamnă a descoperi adevărata structură a acelui sector.* Cunoaşterea noastră este exprimată de teoria matematică respectivă: aplicarea ei la fenomenele naturii este un procedeu practic, o chestiune empirică, care nu determină cu nimic modalitatea cunoaşterii, ea existând, teoretic cel puţin, înaintea aplicării teoriei. Este adevărat că, istoriceşte vorbind, teoriile fizico-matematice s'au născut pentru a exprima ordinea logică a faptelor; dar atunci nu se ştia, că ceeace creiem, sistemul de propoziţii respectiv, nu depinde de conţinutul, lui, că el se alcătueşte în afară de fapte. Deaceea se credea, că o teorie exprimă structura reală a unui domeniu de fenomene. In fond, avem la dispoziţie, un număr nelimitat de teorii matematice formale: acestea constituesc adevărurile noastre, cunoştinţele noastre *a priori*. Aplicăm aceste cunoştinţe naturii, pentru a determina previziuni. Placajul structurilor matematice pe realitatea fizică nu este decât o chestiune practică: aplicăm cunoştinţele noastre, de ordin pur matematic şi formal, unor probleme de previziune. Cunoaşterea matematică există înaintea experienţei, şi conjugarea ei cu realitatea materială, nu înseamnă decât o chestiune de aplicare a cunoştinţelor noastre. Fiindcă suntem în posesiunea cunoştinţelor matematice, a unei cunoaşteri autonome,

www.dacoromanica.ro

putem să ne orientăm şi să prevedem în orice lume posibilă, chiar şi în aceea fizică. Acestea sunt concluziile cari ni se impun, cu necesitate, din rezultatele extraordinare obţinute de matematici.

Cu alte cuvinte, nu există o cunoaştere a lumii fizice: există, însă, o cunoaştere matematică, în afară de orice dat fizic, care ne permite să maniem natura, şi să prevedem. Printre toate cunoştinţele noastre matematice, alegem în fiecare caz, pe acelea pe care ar putea să ne servească mai bine şi le aplicăm. Nu natura determină cunoştinţele noastre, ci cunoaşterea matematică organizează natura. In această cunoaştere independentă de fapte, îşi poate găsi loc orice grup de fapte. Cunoaşterea matematică a devenit atât de vastă, exprimând tot ceeace este posibil, încât nu există domeniu fenomenal, în care matematica să nu poată fi aplicată. Fiindcă avem o cunoaştere în afară de orice experienţă, putem să ne orientăm în orice experienţă.

Se vede acum, cu toată claritatea, pentru ce am afirmat că accentul cunoaşterii ştiinţifice stă în teorie şi nu în fapte. Acuzaţia că ştiinţa nu ne procură decât cunoştinţe de ordin experimental, că se limitează la studiul materiei, este o afirmaţie gratuită, care nu priveşte stadiul ştiinţei actuale, ci doar pe acel pregătitor, al secolului al XIX-lea.

*

* *

Mai rămâne să ne ocupăm şi de semnificaţia faptelor, de metoda experimentală şi de sensul ei.

Un fapt este un dat şi el este enunţat de propoziţii care au un conţinut. Dar o asemenea propoziţie poate să reprezinte bine sau rău un fapt. Intre propoziţiile

www.dacoromanica.ro

noastre şi realitatea fizică, se stabileşte o corespondenţă univocă, cum spune Schlick: dacă unui enunţ propoziţional îi corespunde un fapt, spunem că acel enunţ e adevărat, dacă nu-i corespunde nici un fapt, spunem că e fals. Enunţând o propoziţie avem posibilitatea să o confirmăm sau să o infirmăm, pe scurt să o verificăm. Se poate spune atunci, odată cu Schlick, că adevărul sau falsitatea unei propoziţiuni se reduce la posibilitatea ei de verificare.

Dacă o propoziţiune e astfel enunţată încât ea nu poate — prin definiţia ei — să fie verificată niciodată, cu alte cuvinte, nu poate să fie declarată niciodată adevărată sau falsă, acea propoziţie nu are nici un sens. Dacă alcătuim, aşa dar, enunţuri cari, prin natura lor, nu sunt susceptibile de verificare, atunci acele propoziţii nu reprezintă nimic: ele sunt propoziţii aparente, vroind să dea impresia că ascund un conţinut, dar în fond, neavând niciunul. Această chestiune a fost pusă la punct de Moritz Schlick. „Sensul unei propoziţii stă în verificarea ei", scrie Schlick. Noi vom adăuga: în posibilitatea ei de verificare. Cu alte cuvinte, o propoziţie, trebue astfel construită, pentru a avea un înţeles, încât să fie posibilă verificarea ei, stabilirea adevărului sau falsităţii ei, *chiar dacă această verificare nu poate fi realizată în mod efectiv în prezent sau într'un viitor apropiat.* Ştiinţele experimentale au inventat metode şi au creat instrumente de verificare a acestor propoziţii: aceste metode îngăduesc să se verifice o afirmaţie într'un mod sistematic, din ce în ce mai precis. In plus, verificarea e la îndemâna oricui, putând fi operată de oricine îşi propune să o facă. In aceasta constă marea cucerire a spiritului ştiinţific. Toate propoziţiile ştiinţifice sunt verificabile, adică, capabile să fie declarate

www.dacoromanica.ro

adevărate sau false. Când se declară falsă o propoziţie, înseamnă că ea nu corespunde realităţii fizice. Aceasta revine la á spune că avem informaţii precise despre faptul respectiv, aşa cum e, pentru a putea înlătura propoziţia enunţată; sau că cercetările sugerate de propoziţia noastră ne-au condus la descrierea faptului, alta decât aceea dată de propoziţia respectivă.

Chiar şi eroarea e fructuoasă în ştiinţe, e creatoare, fiindcă ea naşte o mai bună reprezentare a faptelor. *Insă reprezentarea propoziţională a faptelor nu reprezintă o cunoaştere, ci simbolizarea unor date.* Metodele experimentale nu urmăresc decât să stabilească o congruenţă, din ce în ce mai strictă, între propoziţii şi fapte. Primitivul, neavând la dispoziţie mijloacele ştiinţelor pozitive, afirmă la întâmplare: enunţurile sale reprezintă rău datele sensibile şi deaceea, în general, sunt false. De pildă, un primitiv va spune că, în momentul eclipsei, luna e mâncată de vârcolaci. Omul de ştiinţă va descrie faptul, ca fiind intrarea astrului mort în umbra pământului. Şi aceasta din urmă a putut să aducă o preciziune în descrierea sa, pe baza cunoaşterii matematice teoretice. El a aplicat legea newtoniană şi legile lui Keppler, la o structură matematică pură, o cunoaştere abstractă *a priori,* unor fapte şi a reuşit să le reprezinte mai bine. Am putea afirma însă că structura mecanică a sistemului solar este newtoniană, că ea este o realitate? Nici un om veritabil de ştiinţă nu şi-ar permite o asemenea afirmaţie.

Putem să conchidem : raportul dintre fapte şi cunoaşterea teoretică, matematică, este că aceasta din urmă ne îngăduie reprezentări mai bune ale faptelor. Noi nu cunoaştem natura, atunci când o angajăm într'un cadru matematic, dar ne-o putem reprezenta mai bine, o pu-

www.dacoromanica.ro

tem descrie mai corect. Structura reală a naturii nici nu vine în discuţie.

Aşa dar, pentru ca o propoziţie particulară, care înfăţişează un conţinut, să aibă un sens, trebuie ca ea să implice o verificare; nu am zis de ordin experimental, deşi până astăzi nu s'a descoperit decât această metodă, pentru a lăsa posibilitatea deschisă pentru orice mod de verificare. Nu interesează modalitatea verificării, ci numai existenţa unei asemenea modalităţi, care trebuie dată, odată cu o propoziţie particulară. Insă, există propoziţii, în special ale metafizicei, care se constituesc aşa fel, că ele exclud, prin definiţie, orice verificare, exclud, adică, posibilitatea noastră de a le declara adevărate sau false. Asemenea propoziţii nu au nici un sens, nu fiindcă nu sunt de ordin experimental, ci fiindcă nu pot fi confirmate, pe nici o cale din lume. Putem accepta orice mijloc de verificare, dar acesta trebue oferit odată cu enunţul respectiv. Dar, dacă se poate face aşa ceva, studiul propoziţiei, determinarea adevărului sau falsităţii ei, devine o chestiune ştiinţifică, fără a presupune că metoda de verificare e pur experimentală.

Să rezumăm: există propoziţii cu conţinut care sunt verificabile; există structuri fără conţinut, adevăruri particulare matematice. Metafizica nu are decât două alternative: 1) sau afirmă enunţuri şi atunci trebue să dea metodele respective de verificare, în care caz ea nu poate eşi din sectorul ştiinţific; 2) sau afirmă enunţuri, fără putinţă de a fi verificate, şi atunci ea neputând fi adevărată sau falsă, e fără sens. Metafizica vrea, în general, să descopere un sistem de adevăruri universale şi supra-individuale, dincolo de orice experienţă, nesusceptibile de a fi perfectibile, fiind absolute şi definitive. Să presupunem, că s'ar putea formula un asemenea si-

www.dacoromanica.ro

stem; structura lui matematică ar fi însă particulară, neexistând o structură absolută, ci numai structuri particulare. Orice metafizică, căreia i se poate atribui o coherenţă, o structură, nu e decât un sistem particular, după cum am văzut.

Se vede dar, de ce culturile orientale, care pleacă de la un sistem metafizic principial, nu pot fi decât culturi particulare.

*

* *

Ajungem, astfel, să ne întrebăm, în ce constă filosofia? Definiţiile cele mai complicate şi cele mai simple s'au dat acestei discipline. Chestiunea importantă este de a-i determina cadrul în care se poate desfăşura. Toate propoziţiile, care poartă în sânul lor un sens, sunt acelea verificabile. Dar acestea sunt propoziţii cu care se ocupă ştiinţa, în diversele ei compartimente.

Edificiile teoretice sunt construite de matematici. Atunci care este, prin eliminare, sarcina filosofiei? Nu-i mai rămâne filosofiei decât analiza propoziţiilor ştiinţelor pozitive şi a structurilor matematice. Cu alte cuvinte, obiectul filosofiei este analiza teoriilor ştiinţei, în general. *Filosofia nu mai poate avea sarcina de a construi ci de a analiza construcţiile, ea nu mai poate fi o teorie, ci o activitate.*

Ştiinţa este o fotografie logică a realităţii. Când ea e experimentală, imaginile oferite reprezintă lumea fizică; când e matematică, imaginile ei reprezintă lumea gândirii. Filosofia priveşte dela înălţime, lumea obţinută de ştiinţă. Ca şi cum spiritul omenesc ar fi un aparat optic cu două obiective: unul care micşorează, limitează şi studiază pe sectoare realitatea fizică sau abstractă, şi care e ştiinţa; altul, care ar aduna stereoscopic toate

www.dacoromanica.ro

imaginile obținute astfel, le-ar suprapune, pentru a le face să se completeze unele pe altele, și care ar fi filosofia.

Impresionant, pentru toți gânditorii, ar fi trebuit să fie rezultatul uimitor că, de două mii cinci sute de ani, aproximativ, de când se face filosofie, nu a fost posibil să se găsească un sistem filosofic acceptabil.

Ce s'ar fi întâmplat în știință, dacă savanții s'ar fi rezemat pe speranța iluzorie a găsirii vitezei absolute a pământului, și ar fi căutat-o mii de ani la rând, prin mijloace din ce în ce mai perfecte, fără a o putea găsi? A trebuit să vină un om de știință, un Lorentz, care să taie nodul gordian, afirmând că o „viteză absolută" e o noțiune care nu poate fi scoasă din lumea fizică, că trebue eliminată dintre conceptele fizice, ca, pe baza unei astfel de concepții, un Einstein să poată construi minunatul edificiu al teoriei relativității. O asemenea revoluție era necesară și în filosofie. Gânditorii contemporani — acei cari cunosc și științele, în special matematicile — au ajuns la concluzia că nu e cu putință un sistem filosofic, deoarece acesta, sau e o structură matematică, sau, dacă are sens, aparține științei. Această „filosofie științifică" a fost preconizată de Bertrand Russell și de Ludwig Wittgenstein.

Iată ce scrie Russell: „Cele mai multe filoscfii au fost construite până acum dintr'un bloc, în așa chip că, dacă nu sunt în întregime adevărate sunt în întregime false și nu pot servi de bază cercetărilor ulterioare. Numai acestui fapt se datorește că filosofia nu a progresat; contrar științei, fiecare filosof original fiind obligat să reînceapă de la început, fără a putea adopta nimic sigur din opera predecesorilor. O filosofie științifică va opera parțial și prin tatonări, ca toate celelalte științe; înainte de

www.dacoromanica.ro

toate, ea va putea inventa ipoteze care, chiar când nu ar fi pe deplin adevărate, vor rămâne fecunde, după ce au fost rectificate cum trebue. Posibilitatea de a ajunge adevărul prin aproximaţii succesive este, mai mult decât orice altceva, sursa triumfurilor ştiinţei; a face să participe filosofia la această posibilitate va însemna să asigurăm metodei un progres a cărui importanţă nu va putea fi exagerată" [1]).

Prin aceasta toate eforturile gânditorilor se împletesc, într'un elan progresiv, şi acesta este caracterul ştiinţific al filosofiei. Nu vreau să susţin că nu mai există şi astăzi filosofii autonome: gânditorii respectivi au poziţii particulare, exprimând preferinţele lor subiective. In orice caz, ei nu au încă prezente rezultatele formidabile ale matematicei şi ştiinţei, în general. Gândirea matematică există, ea e aproape total explicată, în tot mecanismul ei; faţă de ea nu mai poate exista un sistem de propoziţii personal, sau o teorie metafizică universal valabilă. Fiecare din noi nu poate contribui decât cu foarte puţin la progresul gândirii omeneşti. In această modestă poziţie a gândirii noastre, noi am recunoscut puterea şi măreţia activităţii spiritului, fiindcă el nu creează decât prin colaborare şi întregire. Gândirea e puţin lucru, dar acesta e totul. Intr'adevăr, Poincaré avea dreptate: „*La pensée n'est qu'un éclair au milieu d'une longue nuit; mais c'est cet éclair qui est tout*".

1) B. Russell: *La méthode scientifique en philosophie*, (trad. franc. Payot, 1932).

www.dacoromanica.ro

IX

O CULTURĂ DE TIP ȘTIINȚIFIC

Analiza noastră ne-a înfățișat caracterul heracleitic al culturii occidentale, cultură, care, istorește, a fost în permanentă prefacere Spiritul european și-a dat măsura maximă în știință, disciplină în continuă și progresivă schimbare și completare, prin natura ei

Știința nu poate, prin definiție, să se oprească vreodată ea nu vrețuește decât atât timp cât este susceptibilă de perfecționare Un adevăr definitiv nu poate aparține științei Știința ilustrează astfel, spiritul esențialmente heracleitic al culturii noastre și tot ea dovedește că Occidentul nu poate ești din torentul curgerii veșnice Cum dar, s'ar putea ca Occidentul să-și găsească un echilibru, cum ar fi posibilă armonizarea lui ? Care este punctul arhimedic pe care poate să se reazeme Occidentul ? Orientul are tradiția lui el are adevărurile sale absolute, care structurează dar încremenesc, cultura Soarelui-Răsare Cum este posibilă o tradiție, care, totuși, pentru Occident nu poate însemna un sistem de idei definitiv și absolut ?

Această tradiție este totuși posibilă ea există chiar de

www.dacoromanica.ro

pe acum şi este marele miracol al ştiinţei, care izbuteşte, în acest haos occidental, să întrunească spiritele de elită într'o aceiaşi unitate Este unitatea efortului omenesc pe care a reuşit să o impună, în mod natural şi instinctiv, cercetarea ştiinţifică Nu în principiu şi în adevăruri stă această unitate ci în direcţia, în sensul pe care-l imprimă tuturor energiilor, unindu-le într'un mănunchi Un om de ştiinţă nu poate face abstracţie de cercetările celorlalţi, de ştiinţa de până la el Chiar în timpul celor mai mari antagonisme dintre popoare, ştiinţa rămâne, prin forta ei de neînlăturat, aceiaşi, la Londra, la Berlin, la Tokio, sau la New-York Newton nu este om de ştiinţă numai pentru Englezi, ci şi pentru Germani, după cum la Universităţile din Regatul Unit nu se pot nesocoti savanţii din al treilea Reich Spiritul ştiinţific s a introdus, în mod instinctiv, aş spune, mai mult sau mai puţin complet, şi în alte domenii în studiul literaturilor, al artelor, limbilor, moravurilor, etc si un schimb permanent, o osmoză continuă are loc între toate creaţiile omeneşti Este clar, că spiritul ştiinţific tinde a unifica, nu ideile, aceasta nu este posibil, ci eforturile, modalitatea lor, printr'o cooperare din ce în ce mai vastă Prin ştiinţă omul şi-a descoperit puterea şi neputinţa lui, măreţia şi nimicnicia posibilităţilor lui Prin stiinţă i s'a revelat, prima dată, sporul creator al energiilor spirituale şi materiale, atunci cand colaborează Prin stiinţă utilizăm tot ce s'a făcut până la noi, si ce se face odată cu noi Toată munca omenirii stă la dispoziţia unui om de ştiinţă, şi aceasta nu este putin lucru In loc să se înconjoare de ziduri chinezeşti şi să caute, pe propria şi neputincioasa sa răspundere, Adevărul, omul de ştiintă angajează, în cercetarea sa, responsabilitatea întregei umanităţi Prin ştiinţă omul a recunoscut existenţa egal de valabilă cu a lui, a între-

www.dacoromanica.ro

gei omenirı, el s'a plecat modest în faţa ei şi a renuntat la speranţele romantice şi iluzoriu de a face ceva prin sine însuşi, tot ce face un om de ştiinţă este în cadrul întregei colectivităţi omeneşti şi el creiază numai prin această colectivitate Savantul nu-şi aparţine prin el se exprimă efortul a generaţii întregi de cercetători, prin individ omenirea intreagă creiază

*
* *

Ştiinţă s'a făcut în toate epocile şi în toate culturile Grecii posedau o frumoasă ştiinţă matematică şi fizică De la Thales la Arhimede şi Apollonius se poate urmări evoluţia geometriei, aritmeticei, fizicei, astronomiei, până la Eudox din Cnidia, Philolaus, Hipparc, Ptolomeu, Heron şi Diofante Un moment, elanul ştiinţific este oprit de Evul Mediu, pentiu ca apoi, Arabii să reintroducă în Europa ştiinta grecească, sporită de cercetările proprii, ale unui Alkhwarismi, Alkhaiâmi, Al Bâttâni sau Nasîr Eddîn Dar, se poate găsi o ştiinţă chiar în India sau China India ne oferă, cel puţin, patru nume de matematicieni celebri Aryabhata, Brahmagupta, Bhaskara Ramanujan In sistemul hindus *(darshana)* Sâmkya, se găseşte o doctrină fizică calitativă, Vaishesika profesează un fel de atomism, etc. Şi China avea o ştiinţă, care, în ordinea materială, dăduse descoperiri relativ importante, regăsite cu alte mijloace, astăzi Dar China mai avea o ştiintă a numerelor cu totul particulară, vastă şi plină de semnificaţii metafizice Ceeace este curios, este faptul că în India, în China, la Arabi sau la Greci, ştiinţa plafona nicăeri ea nu a putut trece stadiul în care se afla ştiinţa europeană in Evul Mediu Pentru ce? Răspunsul este foarte simplu şi se găseşte, prin aceasta, în deosebirea modalităţii ştiinţei moderne, fată de ştiinţele celor-

www.dacoromanica.ro

lalte culturi Nici China, nici India, nici Arabii şi mult timp nici Grecii, nu au izbutit să realizeze o gândire absolut liberă, absolut dezinteresată In fizică sau în chimie, în fiziologie sau în matematică, mitul se îmbină cu adevărul, fantezia cu realitatea, inexactitatea cu exactitatea Pytagora face din matematică elementul real al lumii Numărul, de exemplu, este însăşi forma şi materia lucrurilor Pytagoricienii făceau corpurile fizice cu numere, cum spune Aristotel, „lucruri cari sunt grele şi uşoare cu lucruri cari nu sunt nici grele nici uşoare" Nici mai târziu, în timpul unui Euclide, Grecii nu au renunţat la substanţa mitică atribuită adevărului ea a devenit frumosul In acelaşi mod, India a cunoscut unele adevăruri matematice sau fizice, dar le a considerat ca marile arcane magice, cu care putea stăpâni lumea In ştiinţă, Hinduşii ca şi Chinezii, Arabii ca şi Grecii, celebrau misterul Ştiinţa lor era mai misterioasă decât nestiinta lor Gândirea hindusă sau chineză, arabă sau medievală, nu a cunoscut cultul adevărului pentru adevăr, pe care Grecii l-au sugerat Renaşterii şi care avea să ducă la o purificare intelectuală totală Chimia hindusă sau chineză este o alhimie, matematica lor este o metafizică, astronomia o astrologie Numai în ultima fază a ei, cultura grecească începe să studieze fenomenele independent de idei preconcepute Aceasta este spiritul ştiinţific, care se năştea, şi care avea să se impună Occidentului Spiritul stiinţific este liber şi dezinteresat, acolo unde primează alte concepţii, cari determină cercetările de tip ştiintific, ştiinţa nu mai este o libertate de a cerceta, ci o povară ea e o superstiţie

Spiritul ştiinţific nu constă, dar, în găsirea unor adevăruri, ci în modalitatea cercetării Modalitatea aceasta

www.dacoromanica.ro

exprimă, prin necondiţionarea ei cu nimic din afară, însăşi libertatea absolută a spiritului omenesc

Este adevărat, că celelalte culturi nu au putut să realizeze o ştiinţă reală, tocmai fiindcă le-a lipsit spiritul de colaborare creatoare, dar colaborarea a fost posibilă numai prin creaţiile tehnice ale ştiinţei, care au putut face prezente, în timp şi spaţiu, toate rezultatele obţinute de cercetători, separaţi în timp şi spaţiu Ştiinţa creşte prin propriile ei opere, prin sine însăşi Spiritul ştiinţific crează însuşi condiţiile de colaborare, adică acele condiţii prin care el se poate realiza progresiv Şi s'ar putea vorbi, astfel, de o creaţie continuă a spiritului ştiinţific, care pentru a-şi întreţine existenţa, pentru a nu se dizolva în neant, se autocrează în fiecare clipă, se secretează singur

* * *

Ştiinţa are, asa dar, un caracter tradiţional ea nu poate trece peste ce s'a făcut în trecut Dar ţinând seamă de ceeace *a fost, ea* nu se opreşte decât o clipă, pentru a determina ce *va fi* Ştiinţa îşi creează viitorul pe fundamentul trecutului Ea se naşte din propria ei moarte In culturile orientale, spiritul priveşte numai în trecut el trăeşte în ceeace a murit Ştiinţa are viziunea în continuă prefacere, privirea ei se întoarce, spre a vedea ce a lăsat în urmă, şi prin aceasta ce va lăsa în viitor

Două viziuni întoarse, una a încremenirii şi a morţii, alta a vieţii şi a schimbării

Acuzăm, în general, Occidentul de lipsă de tradiţie Această tradiţie există, ea este ştiinţa însăşi, care, pentru a se face, are nevoie de toată istoria ei In acest mars colosal, ea însufleţeşte întreaga umanitate, într'o mişcare de proporţii cosmice

www.dacoromanica.ro

Trebue să vezi în evolutia ştiinţei, un singur spirit, acela al omenirii, în care s'au înfrăţit, într'o unitate dată de mizeria şi strălucirea, de slăbiciunea si puterea omului, toate spiritele

Orientul nu se mişcă Omenirea nu se poate salva, ea nu poate fi mai mult decât este Deaceea toate metodele mistico-religioase orientale privesc eliberarea, mântuirea, progresul individual

Ştiinţa occidentală antrenează în mişcarea ei, întreaga umanitate Individul nu se poate elibera, decât dacă omenirea s'a eliberat Stiinţa presupune, astfel, o unitate a tuturor celora cari au căutat adevărul, din toate timpurile care au fost şi cari vor fi Nu există Thales din Milet, Heraclit din Efes, Galileu din Pisa, sau Heisenberg din Leipzig nu există decât o singuură fiinţă, această umanitate nefericită, care aleargă, însetată de adevăr

Noi căutăm o tradiţie, care să organizeze cultura haotică a Occidentului Occidentul şi-a dat tradiţia este ştiinta, sau — dacă vreţi — spiritul ştiinţific Şi, în această tradiţie, în acest spirit, trebue să se organizeze cultura occidentală pentru a parveni la maturitatea şi echilibrul ei Cultura occidentală, esenţial heraclcitică, nu poate sa se angajeze decât într'o tradiţie heraclcitică, şi aceasta este ştiinţa Europa şi a căutat tradiţia în Asia, în religii, în sisteme metafizice străine, în orice, şi nu a căutat o tocmai acolo unde trebuia să o găsească în proprie sa creaţie

A trebuit să cercetăm Orientul pentru a ne da seama că Occidentul are un spirit tradiţional efectiv, capabil să organizeze lumea Atât de adevărat este că, uneori, pentru a vedea mai bine, trebue să vezi mai de departe

* *
*

www.dacoromanica.ro

Cultura Occidentului nu va putea, aşa dar, să constitue o unitate de idei, niciodată, dar va putea — şi în acest sens se dezvoltă ea, prin spiritul ştiinţific — să alcătuiască o unitate de energii. Această unitate heracleitică, destul de bizară, este proprie spiritului occidental şi istoria nu cunoaşte încă, până acum, o astfel de cultură. Ne aflăm în faţa unei culturi, care este abia în faza tinereţii sale, căutându-şi propriile ei coordonate. Spiritul ştiinţific nu a izbutit însă, să cucerească complet toate domeniile şi toate inteligenţele. Am introdus ştiinţa în şcolile cele mai elementare, am răspândit-o şi vulgarizat-o, dar, ceeace nu s'a observat, este că nu rezultatele ştiinţifice sunt atât de importante, cât, mai ales, spiritul în care ele au fost obţinute. S'ar putea ca adevărurile ştiinţifice ale unui moment să parvină până la ultimul om; nu este sigur însă, că Occidentul îşi va găsi atunci echilibrul, fiindcă ceeace unifică nu sunt adevărurile, ci, mai curând, spiritul care le cucereşte, metoda prin care sunt obţinute. Om de ştiinţă autentic nu este acela care fabrică adevăruri, ci acela care îşi poate detasa inteligenţa de orice constrângere care se poate aseza dincolo de orice conditionare, pentru a nu fi sclavul nici unei condiţii, nici chiar al adevărurilor sale.

Când Occidentul va fi cucerit pentru fiecare individ acest lucru minim, care este spiritul de detaşare, de colaborare, de cercetare dezinteresată dar sistematică, a adevărurilor, unitatea Europei va fi un fapt împlinit. Insă, aceasta nu înseamnă decât castigarea libertaţii complete de gândire şi acesta este spiritul ştiinţific.

Occidentul a răspândit rezultatele ştiinţei şi a profesat mai puţin modalitatea spiritului ştiinţific. A poseda adevăruri ştiinţifice nu este o bogăţie prea mare, dar a avea spiritul ştiinţific, înseamnă posibilitatea de a avea toate

www.dacoromanica.ro

adevărurile, de a te situa în faţa tuturor adevărurilor posibile Deaceea, oamenii, care fabrică adevăruri ştiinţifice, pot să nu fie oameni de ştiinţă, înţelegând prin aceasta că ei pot să fie, pur şi simplu, tehnicieni

Şi deaceea, unele adevăruri ştiinţifice pot fi găsite şi în China şi în India şi chiar în Egipt Dar nu poate fi găsit, în culturile respective, spiritul ştiinţific Chinezul, Hindusul sau Egipteanul căutau adevărul la umbra misterelor Isis, zeitatea voalată, tutela cercetările lor Ştiinţa se făcea pe întuneric Gândirea actuală este prezidată de statua libertăţii, care străjuieşte întinderea vastă a oceanelor, nesfârşită ca şi marea adevărurilor, dincolo de orizontul acestei libertăţi infinite, nu se mai poate ascunde nimic, nici mistere şi nici zei

Tehnicienii — aceştia sunt enorm de mulţi — aplică orb metodele ştiinţei şi ultimele ei rezultate, chiar şi în domenii abstracte Există tehnicieni nu mai în sectorul creaţiilor materiale, ci şi în acela al celor teoretice, există tehnicieni chiar şi matematici Aceştia sunt toţi interesanţi şi uneori poate şi necesari, deşi alteori pot fi periculoşi pentru desvoltarea culturii şi civilizaţiei

Marele tip de om, grandiosul om nou, pe care Renaşterea l a întrevăzut, dar nu exista decât foarte rar, este omul de ştiinţă Prin această formulare, nu vreau să înţeleg că tipul de om ideal, secretat mai mult implicit, de cultura europeană, este un om care face ştiinţă, în mod fatal Pentru a avea această lărgime de spirit, care într un mod ciudat, semnifică însăşi adâncimea lui, această libertate completă, nu este necesar să ai în mână instrumente, să studiezi cerul sau materia, să faci matematică sau fizică Desigur, Europa a realizat acest spirit mai mult în disciplinile ştiinţifice, dar spiritul liber este dincolo de orice preocupare particulară Dacă i-am dat

www.dacoromanica.ro

numele de „spirit ştiinţific", este pentru a lega de un fapt istoric, aceea că în domeniul ştiinţei el a luat fiinţă pentru prima dată într'un mod real, şi acolo poate fi descifrat Nu sectorul de investigaţii particulare interesează, ci acest spirit al savantului, despre care Claude Bernard spunea că „trebue să fie liber, calm şi, dacă e posibil, să nu aibă după expresia lui Bacon, ochiul injectat de pasiunile omeneşti" [1]) Un asemenea spirit nu aparţine exclusiv unui om care cercetează matematic fenomenele naturii, ci poate fi şi al unui artist, al unui moralist, sau al unui conducător de masse Din nefericire, abia în ştiinţă şi sporadic şi aici, libertatea spiritului este o realitate. In a sa *Republică*, Platon pune pe Socrate să afirme „Atât timp cât filosofii nu vor fi regi în state, ori cât timp cei care se numesc astăzi regi şi suverani nu vor fi cu adevărat şi temeinic filosofi, atât timp cât puterea politică şi filosofică nu se vor întâlni în acelaşi ins, atâta vreme cât o lege superioară nu-i va da înlături pe cei cari se îndreaptă azi doar într'o parte sau alta, nu va fi leac, scumpe Glaucon, pentru state, nici — gândesc — pentru speţa omenească şi niciodată acest stat desăvârşit, al cărui plan îl făurirăm, împreună, nu se va putea naşte, nu va vedea lumina zilei"

Aplicând această admirabilă gândire Occidentului, vom spune parafrazând Atât timp cât conducătorii statelor şi regii nu vor fi câştigaţi de spiritul ştiinţific, o societate stabilă nu va putea fi realizată şi pacea nu va domni printre oameni, atât timp cât tipul de om, omul nou, pentru a ne exprima în modul curent astăzi, nu va fi pentru oricine, omul de ştiinţă, cultura occidentală nu

1) *Introduction a l'etude de la medicine experimentale*

www.dacoromanica.ro

va putea eşi din haosul ei şi spiritul european nu va fi unul

Trebue să recunoaştem că, în vremea noastră, conducerea socială şi culturală aparţine, în general, unor oameni care fac ştiinţă Se impune, peste tot, specialistul, dar acesta este tehnicianul, este omul care face ştiinţă, nu omul de ştiinţă Tipul actual, pe care îl dă învăţământul occidental, este specialistul, omul capabil să lucreze, printr'o bună pregătire, într'o ramură oarecare Acesta nu este savantul, ci tehnicianul Faptul acesta explică, dealtfel, şi frenezia creaţiilor tehnice, care, făcute pentru ele însele, pot constitui o deviaţie foarte periculoasă Savantul nu poate avea superstiţii, dezinteresul este prima sa caracteristică Tehnicianul pur şi simplu, poate fi un primitiv, în interiorul lui, ai da posibilitatea nelimitată a ştiinţei este a pune în mâinile unui copil comutatoarele electrice ale unei uzini

Renaşterea a avut viziunea omului nou, a savantului, cultura europeană, dela Renaştere încoace, nu a realizat însă, în general, decât un om parţial şi exterior tipului ideal descoperit, anume tehnicianul Către această mică elită de spirite absolut libere, către lumea savanţilor, se îndreaptă, totuşi, inevitabil, prin natura lui, Occidentul Şi, într'un viitor, mai mult sau mai puţin apropiat, omul Renaşterii va lua locul omului haotic şi parţial, fantomatic şi superstiţios de astăzi, care este un reziduu al omenirii primitive şi al mentalităţii Evului Mediu

*

* *

Mai sunt două concluzii de remarcat Prin natura ei şi pe linia pe care o urmăreşte, cultura occidentală se adresează oricărui individ Sar putea spune chiar, că îl so-

www.dacoromanica.ro

licită Numeroasele şcoli, şi ridicarea popoarelor prin ele, manifestă tocmai această tendinţă, specifică Occidentului, de a integra pe individ în cultură, de a-l face să participe la realităţile culturale Această întreprindere, esenţial occidentală, de a ridica pe om la nivelul cultural al epocei, nu a fost, dealtfiel, complet realizată. Ceeace ilustrează, încă odată, faptul că suntem, în fond, la începuturile culturii europene Occidentul este, într'-adevăr, tânăr şi, pentru motivul acesta, mai se pot aştepta, dela el, încă multe lucruri

In Orient, dimpotrivă, cultura este dată, odată pentru totdeauna ea nu are nevoie pentru a spori de efortul individului, fiindcă ea nu creşte Aici, efortul individului este redus la minimum, cultura face demersul de a parveni omului, ea i se oferă Acolo, individul se oferă culturii, în eventualitatea că vrea să se realizeze spiritual, cultura îi cedează foarte greu, ea are un caracter hermetic, demersurile lui iau, câteodată, forme tragice Două eforturi inverse pe aceiaşi verticală unul de sus în jos, altul de jos în sus Occidentul luptă, în totalitatea lui, pentru individ, individul nu mai este izolat, forţa lui constă în forţa integrală a omenirii In Orient, omul e singur cu Dumnezeul sau cu Zeii lui, faţă în faţă Pentru a parveni în lumea Zeilor, Orientalul are nevoie de un travaliu supraomenesc, asupra lui însuşi Două poziţii, cu avantajele şi dezavantajele lor, fiecare, după cum rămân, sau nu, exclusive

A doua observaţie este următoarea spiritul ştiinţific fiind esenţialmente un factor de colaborare între diversele sforţări ale oamenilor, urmează că el trebue să considere culturile variate, care au existat în trecut, sau există în prezent, ca fiind expresii ale unei aceleiaşi tendinţe căutarea adevărurilor

www.dacoromanica.ro

Occidentul ştiinţific nu poate, prin natura şi mentalitatea lui, să facă abstracţie de tot ce a făcut omenirea până acum, chiar aceea cu mentalităţi deosebite In felul acesta, colaborează nu fiecare individ cu umanitatea, ci umanitatea cu ea însăşi Ca şi cum omenirea ar fi un singur individ, ca şi cum această fiinţă colosală, ar exista concret în individzi particulari, omenirea fiecărei culturi

Cultura occidentală urmează să integreze în eforturile ei, tot ce s'a făcut până la ea, după cum integrează ce se va face de acum în colo Umanitatea îşi solicită propriul ei efort ,după cum a solicitat pe al individului Marea unitate a omenirii, din toate timpurile, este, prin mentalitatea ştiinţifică, posibilă Şi această unitate, bizară şi complicată, imposibilă şi reală, poartă un nume - Occident

Prin descoperirea erorilor trecute, Occidentul poate înlătura propriile sale erori, prin descoperirea a ceeace este valabil în alte culturi, Europa poate întregi adevărurile sale Nu este posibil o altă cultură, de alt tip, în viitor, fiindcă oricare cultură face parte prin definiţie, din cultura europeană, este un efort al ei Occidentul înseamnă, astfel, viitorul omenirii

www.dacoromanica.ro

X

SENSUL PROBLEMELOR

Analiza ştiinţei, în forma ei tipică şi ideală, care este matematica, ne-a condus la încheierea că nu există decât adevăruri — sau structuri — particulare, şi că aceasta formează nucleul cunoaşterii, de natură formală Aplicând această cunoaştere matematică în diverse domenii, atribuindu-i adică un conţinut, nu facem altceva decât să ne sporim posibilităţile noastre de a descrie natura Cu alte cuvinte, de fiecare dată când spunem că avem o cunoştinţă, ne aflăm în faţa unei structuri particulare matematice Axiomele noastre, care determină o teorie matematică oarecare, conturează delimitează o structură logico-matematică, iar aceasta este aplicabilă pe o faţă a realităţii fizice Un sistem matematic nu poate, prin natura lui, să exprime nimic integral *A cunoaşte înseamnă, astfel, a limita* In libertatea sa absolută, gândirea ştiinţifică pură se înfrânge singură, pentru a cunoaşte Dacă ar rămâne la sistemul creat, gândirea s'ar închide, şi-ar determina propria ei carceră, şi-ar pierde libertatea Dar ea crează la nesfârşit, ridicându-se deasu-

www.dacoromanica.ro

pra oricărui sistem, pentru a completa fiecare sistem prin altul şi aşa la nesfârşit Dacă ne oprim la o teorie, gândirea s'a anchilozat, dacă depăşim teoriile, într'o activitate febrilă a gândului, libertatea spiritului este, din nou, realizată Gândirea este o continuă activitate Şi, în mod paradoxal, atunci când formulează cunoştinţe, ea se opreste, şi s'ar părea că aceasta iau naştere din moartea ei Dar ea renaşte, prin propria ei forţă, prin libertatea ei, pentru a continua jocul acesta ciudat, între cunoaştere-moarte, şi între depăşirea fiecărei cunoaşteri, ceeace formează tocmai viata ei

Cunoaşterea alcătueste punctele moarte ale gândirii în aceste puncte gândirea nu mai este liberă Dar în continuitatea acestor momente, în continuul pe care îl formează ele, gândirea îsi recapătă propria ei vigoare, viaţa şi autonomia ei Progresul ştiinţei nu constă, aşa dar, în găsirea unor teorii matematice extraordinare, care se aplică realului fizic Nu marile edificii, nu strălucitele construcţii teoretice contează, cât mai ales faptul, că ele sunt găsite inexacte, că trebuesc întregite prin altele, constitue momentul de progres, de libertate a gândirii In această chinuitoare fugă de propriile lui creaţii, constă măreţia şi mizeria spiritului omenesc Prin aceasta el se arată totdeauna neputincios, prin aceasta poate fi totdeauna mai mult decât în trecut In acest joc infinit se desfăşoară integral puterea gândirii, care este autonomia ei, dincolo de orice teorie, de orice idee, de orice cunoştinţă

Atunci, ce semnificaţie au problemele, soluţiile lor, ideile pe cari le admite la un moment dat, cunoştinţele cu cari ne îmbogăţim ? *Ele nu au decât un rol functional.* Orice cunoştinţă este numai un punct de reazim pentru gândire, sprijinindu-se pe aceasta, ea poate să-şi capete

www.dacoromanica.ro

un elan mai mare şi să se depăşească Ideile nu sunt decât staţiile în care poposeşte vechiculul gândirii, pentru a se aproviziona, în călătoria infinită pe care are a o face

*
* *

Dar mai este o latură o chestiune, a cărei importanţă nu va scăpa nimănui Noi credem, că prin teoriile logico-matematice, fie chiar acelea aplicate naturei, căpătăm cunoştinţe şi că nouile teorii ne dau o cunoaştere mai bună, perfectabilă şi aceasta, şi asa în mod indefinit Dar am văzut că o teorie nu este decât o limitare, că ceeace numim „a cunoaşte" înseamnă, de fapt, „a limita" Ce limităm însă ? Cunoaşterea nu există înaintea procesului de limitare, prin acest proces spunem, că se naşte Pe dealtă parte, înainte de orice teorie ne găsim în faţa ignoranţei absolute Creaţia teoriilor mărgineşte, aşa dar, ignoranţa noastră Insă, cunoaşterea stă în teoria matematica respectivă această teorie nu spune nimic asupra realului, ci graţie ei, putem să ne orientăm, mai bine, în natură O teorie matematică este vidă de orice continut, este o structură abstractă, reprezentând o anume limitare Printr'un sistem matematic pur, care formează o structură, limităm, aşa dar, ignoranţa noastră Cunoaşterea matematică nu reprezintă, prin urmare, prin ea însăşi ceva, ci prin limitarea neştiinţei noastre, ea este valabilă

Ceeace numim cunoştinţă matematică, nu are un caracter pozitiv de cunoaştere, ci unul negativ, de înfrângere, de limitare a ignoranţei Pe scurt prin faptul că un sistem logico-matematic este gol, că el nu reprezintă decât o limitare şi că în această limitare stă întreaga cunoaştere urmează, că ceeace numim cunoaştere este

www.dacoromanica.ro

numai limitarea a ceeace nu cunoaştem S'ar putea spune că, totuşi, când izgonim o parte din întunericul ignoranţei, aflăm cunoştinţe pozitive Nu, fiindcă tot ceeace înseamnă cunoaştere, şi este exprimată de matematici, nu constă decât în această limitare şi nimic altceva în plus Gândirea ştiinţifică este cel mai bizar proces cu putinţă ea stabileşte continuu alte frontiere pentru ignoranţă, căutând să o sugrume prin limitări din ce în ce mai vaste Ştiinţa nu ne aduce, astfel, cunoştinţe pozitive, ci limitări, continuu mai cuprinzătoare, ale neştiinţei noastre Ea organizează ignoranta, şi cu cât o organizează mai bine, cu atât ea sporeşte şi aceasta se micşorează Deaceea Claude Bernard avea să scrie acest gând izolat, dar plin de semnificaţie „Omul poate mai mult decât ştie, şi adevărata ştiinţă experimentală nu-i dă puterea decât arătându-i că ignorează“ [1])

Ştiinţa nu progresează direct, prin sporirea ei însăşi, ci prin scăderea treptată a ceeace nu ştim Este un progres invers, *à rebours* Prin ştiinţă luăm cunoştinţă de neştiinţa noastră Prin ea reuşim să înlănţuim monstrul obscur, dar nu să-l ucidem. Prin ştiinţă nu aducem lumină, nu adăogăm încă o rază la snopul de lumină pe care l-ar fi realizat omenirea până la noi, ci adăogăm efortul nostru, la toate eforturile, pentru a respinge mai departe tenebrele Adevăratul progres al ştiinţei nu stă în construcţie ea progresează destructiv, prin negaţii continue, negând în parte ce a făcut, pentru că în fiecare din operele ei, ignoranţa nu a fost complet înlăturată, şi nici nu poate fi, fiecare operă fiind parţială Gândirea ştiinţifică nu caută să obţină favorurile lui Ormuzd, ea nu recunoaşte decât pe Ahriman, zeul întunericului, şi

1) *Introduction a l'etude de la médicine experimentale*

www.dacoromanica.ro

cu acesta este în veşnică luptă Ştiinţa nu aduce lumină, ea ştie că e deajuns să înlăture complet întunericul pentruca lumina să se facă, prin ea însăşi Astrul dătător de lumină, pe care-l urmăreşte spiritul, se găseşte la infinit de acolo şi până aci, nu este decât o mare de întuneric Pentru a străbate oceanul tenebrelor, gândirea a găsit vechiculul ideal, singurul posibil, care potoleşte talazurile obscure, pe marea cea întunecată a ignoranţei este ştiinţa

*

* *

Toate acestea pot fi explicate teoretic, şi cu aceasta ele vor impune încă o concluzie

Dacă ar exista axiome adevărate, absolut adevărate, imuabile si eterne, cunoştinţa ar progresa, crescând necontenit, dela ele în spre cunoştinţa integrală Aşa voia Descartes, prin evidentele lui, prin ideile clare şi distincte, ceeace constituia eroarea lui Ştim astăzi, că nu există axiome adevărate, că nu există un punct arhimedic al cunoaşterii Dar undeva trebue să ne oprim Această necesitate fusese descoperită de Aristotel însusi ἀνάγκη στῆναι spunea el Matematica a observat, că putem să ne oprim ori unde, pentru a construi o teorie, axiomele sistemului nu sunt adevărate, dar sistemul este adevărat, (cu îndeplinirea condiţiei de necontradicţie a axiomelor) Când ne angajăm în real cu o teorie matematică oarecare, nu verificăm adevărul axiomelor, care sunt ale noastre, nu ale realităţii Aplicăm numai o structură matematică naturii pe care o studiem in mişcările ei Punctul nostru de plecare nu corespunde unui lucru real Aşa dar, toate rezultatele obţinute prin aplicarea matematicei la realitatea fizică nu sporesc, şi nu pot spori, o cunoştinţă inițială Atunci, ce se petrece?

www.dacoromanica.ro

Cunoașterea matematică este fără început și fără sfârșit! Înarmați cu această cunoaștere a structurilor, pătrundem într-un domeniu necunoscut, infinit, și-i aplicăm o limitare. Putem susține, în felul acesta, că noi cunoaștem, atribuind acestei activități, sensul ei banal și obișnuit? Este evident, că nu. Trebue, dar, cu necesitate să interpretăm altfel decât ca o sporire cantitativă, cunoașterea științifică. Este un spor în rezultatele aduse, la fiecare moment, de știință dar acest spor nu are caracterul de augumentare, de adăogire, ci de diminuare, de scădere. Știința nu crește prin plusuri, ci prin minusuri. Descifrăm, în felul acesta, în conținutul ideii de cunoaștere, o scădere — și nimic mai mult — a ignoranței noastre. Ca și cum neștiința ar avea o existență concretă, ignoranța absolută ar avea o realitate, și prin teoriile matematice nu facem decât să înlănțuim un moment, și parțial, această ființă obscură, pentru ca jocul acesta să reînceapă din nou, mai înverșunat. Cunoașterea matematică reprezintă, prin urmare — pentrucă poate crea orice structură posibilă, — posibilitatea nelimitată de a domina, treptat, dar niciodată integral, monstrul ignoranței.

Prin matematică spiritul omenesc a devenit mai puternic și, se vede, că ceeace numim cunoaștere conține ca notă esențială, noțiunea de putere.

Inteligența la act de ea însăși, prin propria ei activitate, ea este activitate, și această activitate se naște în mijlocul unei nopți lungi, cum spunea Poincare. Inteligența nu a descoperit nimic, nici un adevăr, când s'a descoperit pe sine, ci numai această formidabilă putere, care este activitatea ei și care este ea însăși. Prin aceasta a luat cunoștință de ignoranța, de noaptea imensă, în care ea este un centru pe aceasta caută să o învingă,

www.dacoromanica.ro

încercând, tot timpul, să o reducă la un minimum, la nimic Aceasta este misiunea sisifică a inteligenţei omeneşti, nesfârşită ca şi puterea pe care o reprezintă, şi aceasta e sensul cel mai înalt al cunoaşterii ştiinţifice

* * *

Prin ceeace am spus, am recunoscut rolul funcţional al ideilor Nu avem dreptul să credem în adevăruri absolute, fiindcă fiecare adevăr este parţial, nu avem dreptul să credem în idei absolute fiindcă fiecare idee are o funcţie relativă, este numai un punct de sprijin, pentru activitatea viitoare a gândirii S'ar putea spune chiar, că în momentul în care gândirea se opreşte la o idee, ea moare Abia când renunţă la idee, pentru a trece la alta, şi aşa la nesfârşit, abia atunci gândirea renaşte, regăsindu-se, fiindcă ea este activitate creatoare

A crede deci în idei absolute, în doctrine adevărate şi definitive, este a crede în moarte şi nu în viaţă, în semnă a nu face ştiinţă Prin această recunoaştere a propriei lui neputinţe, omul de ştiinţă şi-a găsit înţelepciunea calmă, care-l defineşte Deasupra învălmăşagului ideilor, deasupra apelor turburi ale tuturor doctrinelor, spiritul său planează la acea altitudine, unde toate cunostinţele, toate doctrinele, toate ideile, apar în micimea lor , de acolo, el contemplă toate adevărurile, toate ideile, ca pe nişte creaturi ale sale , acolo, spiritul este dincolo de orice cunostinţă, ceeace e, poate, cea mai mare cunoştinţă

Necunoscând natura reală a ştiinţei, unii gânditori — în special cei ai trecutului — şi-au închipuit că prin cunoaşterea ştiinţifică, noi sporim ceva, şi că o fiinţă cu o inteligenţă infinită, ca aceea de care vorbea Laplace în al său *Essai philosophique sur les probabilites,* ar de-

www.dacoromanica.ro

tine toate secretele Universului, fiindcă ar cunoaşte şi cele mai mici cauze In cadrul ştiinţei actuale, fiinţa imaginată de Laplace capătă o altă semnificaţie Interpretarea noastră, singura posibilă, ne-a condus la concluzia, că a cunoaşte înseamnă, exclusiv, a diminua ignoranţa noastră Cunoaşterea ştiinţifică nu există decât odată cu ignoranta, şi când ultima ar înceta de a exista, încetează şi ştiinţa şi aceasta este tocmai soluţia Parvenit la acest nivel, dela infimit, spiritul nu mai este o activitate, el nu mai lucrează la distrugerea întunericului, pentrucă l'a pulverizat l'a anulat Sau, dacă vreţi, inteligenţa se răsuceste, se resfrânge asupra ei însăşi, ea nu mai cunoaste, ci contemplă Activitatea ei nu are directia spre exterior, ci spre interior sensul ei s'a schimbat, Despre o astfel de cunoaştere au vorbit, într'un mod mai mult sau mai puţin vag, un Plotin un Dionis Areopagitul, un Meister Eckart, sau un Cusanus Despre o astfel de cunoaştere au vorbit înteleptii Orientului, şi în aceasta constă mesagiul pe care el îl trimite astăzi Occidentului, cum vom vedea mai departe

Dintre oamenii de ştiinţă europeni, un singur gânditor, celebrul logician contemporan Ludwig Wittgenstein, a afirmat o astfel de poziţie, din nefericire exprimată fără nici o lămurire, într'un simplu aforism „Simţim că, şi atunci când tuturor întrebărilor ştiinţifice li s'ar fi găsit răspunsul, problemele vieţii noastre nu ar fi fost atinse de loc Negreşit, atunci nu mai rămâne nici o întrebare, şi acesta e tocmai răspunsul" [1])

Care este problema ultimă a omului, marea problemă a vieţii noastre, după care nu s'ar mai ivi nici o întrebare ? In acest stadiu, mintea omenească nu ar cunoaşte

1) *Tractatus Logico — Philosophicus*, propoziţia 6'52.

www.dacoromanica.ro

totul, ci ar fi distrus complet ignoranţa, problemele noastre nu există decât odată cu neştiinţa noastră, şi distrugerea acesteia înseamnă desfiinţarea oricăreia probleme. In situaţia ultimă omul nu s-ar mai pune probleme. Deaceea Wittgenstein va spune [1]) *„Deslegarea problemei vieţii se recunoaşte în dispariţia acestei probleme"*.

De la ce înălţime trebue să priveşti lumea pentru a putea rezorbi toate enigmele în propoziţia „nu există probleme"? Şi cum poţi ajunge la această distanţă, cum poţi creşte peste orice înălţime, cum poţi depăşi orice ştiinţă, ceeace este cea mai înaltă formă a cunoştinţei? La un capăt al activităţii nesfârsite a inteligenţei se găseşte ignorantul absolut, faţă în faţă cu noaptea neştiinţei, la celălalt, fiinţa de care vorbea Laplace, care se deosebeşte de ignorant prin aceea că a dizolvat întunericul în neant. Şi una şi alta dintre aceste două fiinţe sunt, într'un fel, în aceeaşi situaţie pentru ignorantul absolut nu există probleme, nici inteligenţa supremă nu mai este frământată de vreo întrebare. Două poziţii la doi poli opuşi, ca şi noaptea cu ziua. Puterea gândirii omeneşti stă tocmai în această capacitate de a se depăşi continuu, până când la punctul terminus al acestui proces, ea se depăşeşte integral, se situează dincolo de toate problemele, de toate cunoştinţele. In această mişcare vertiginoasă, dacă inteligenţa se opreşte la anume probleme, la anume soluţii, ea îşi creiază propriile ei lanţuri. Şi aici, înţelepciunea Orientală se regăseşte alături de cea occidentală. „Când am depăşit ştiinţele — scrie acest mare gânditor hindus contemporan, Aurobindo Ghose — avem cunoştinţa, raţiunea a fost un ajutor, raţiunea este un obstacol" [2])

1) *Tractatus Logico — Philosophicus*, propoziţia 6' 521
2) *Aperçus et pensees*, trad franc, 1937

www.dacoromanica.ro

XI

MESAGIUL ORIENTULUI

Am remarcat, mai înainte, cele două aspecte care caracterizează, fiecare, culturile Occidentului şi Orientului de o parte, omenirea întreagă este în mers, de alta cel mult individul In Occident, realizarea minimală a individului contribuie cu o cantitate oarecare, de cele mai multe ori infinitezimală, la travaliul pe care-l îndeplineşte omenirea şi individul nu poate lucra, decât în cadrul colectivităţii Munca sa are un sens orizontal Opera umanităţii creşte, — sau descreşte, după cum aportul individului o serveşte sau o deserveşte — şi această operă se adresează apoi însuşi individului Există o mişcare circulară de la om la umanitate, de la umanitate la om, forţa individului măreşte cantitativ puterile omenirii, forţa omenirii ridică individul Progresul individului e o linie curbă, care se desfăşoară pe două axe de coordonate una orizontală, efortul individului, alta verticală, efortul umanităţii întregi de a ridica pe fiecare om la ceeace este ea

www.dacoromanica.ro

In Orient, individul nu ajută cu nimic desvoltarea omenirii Aceasta este încremenită în structura ei eleată, nimic nu-i poate schimba fatalitatea pe care o poartă cu ea, de la începutul timpurilor Condiţiile mentalităţii orientale au sugerat, ba chiar au impus, singurul efort posibil, în împrejurările acestea, pe care putea să-l facă omul efortul individului asupra individului, desvoltarea lui, nu prin colectivitatea din care face parte, ci prin propria lui forţă Orientul a cercetat mai puţin raporturile omului cu oamenii, sau cu natura — acestea au fost exprimate prin forme simpliste şi definitive odată pentru totdeauna — cât mai ales, raporturile omului cu sine însuşi, existenţa sa, şi posibilitatea directă de ridicare a individului prin propria lui forţă Efortul Orientalului este direct şi vertical el nu are nevoie de intermediul acestei funţe colosale, care este umanitatea, pentru realizarea lui, ci numai de sine însuşi Acest gen de lucru al individului este încă necunoscut Occidentului ştiinţific Ştiinţa abia acum descoperă, sub toate şi în toate marile ei rezultate, omul Marea sarcină a ştiinţei începe de acum încolo Ajunsă la maturitatea ei, golindu-se de orice prejudecată şi câştigându-şi libertatea absolută de mişcare, prin propria ei analiză, ştiinţa s'a întâlnit iarăşi cu omul care a făcut-o, cu inteligenţa lui Până acum, omul european, deşi era antrenat, în mod instinctiv, în această mare mişcare evolutivă a omenirii, era totuşi lăsat la voia întâmplării Umanitatea îi dădea foarte puţin, iar el nu avea nici un punct de sprijin Deaceea omul din Occident este supus tuturor viciilor şi tuturor aberaţiilor Libertatea de gândire absolută, pe care au căpătat-o Occidentalii, prin spiritul ştiinţific, s'a întors, împotriva lor înşişi Individul construeşte, prin această libertate, la întâmplare umanitatea va trage, desigur,

www.dacoromanica.ro

profit, din fiecare lucru, dar omul nu va fi făcut nimic, sau mai nimic, pentru el însuşi Individul crează şi aşteaptă ca societatea umană să-i răsplătească munca lui, prin fericirea la care năzueşte, prin liniştea şi mântuirea lui Dar aceasta întârzie să vină, fiindcă eforturile individuilor contribuesc prin prea puţin la înaintarea omenirii, şi această înaintare nu se face simţită în individ decât la intervale de timp foarte mari Trebue dar, ca individul să se plece şi asupra lui însuşi Neglijându-se pe sine, individul a făcut un act de măreaţă jertfă, dar el s'a redus la un manechin, la un simplu factor de muncă în câmpul de muncă al omenirii întregi Agitaţia exasperantă a Occidentului manifestă tocmai această lipsă de echilibru interior, tocmai această lipsă a individului din proprule lui preocupări

Marea descoperire a Occidentului este umanitatea marea descoperire a Orientului este omul. Este în spiritul ştiinţific ca toate descoperirile să se completeze Ştiinţa s'a întâlnit, prin proprule ei demersuri cu această realitate, care e omul, ea ar putea determina însă, soluţia, mult mai grabnic, dacă nu ar neglija experienţa multi-milenară a Orientului Şi prin aceasta, Orientul trimite, din depărtările nebuloase ale veacurilor, un mesagiu, Occidentului

* * *

Orientul a început să fie studiat Pe lângă munca oamenilor de ştiinţă, care în afară de orice *parti-pris*, în mod absolut dezinteresat, au căutat să facă cunoscute, în limbile europene, culturile orientale, punând la îndemâna oricui, pe cât se poate de exact, texte sanskrite, chineze, hieroglifice, etc, mai există o serie de cercetători entuziaşti, care, depăşiţi de un anume lirism, propovă-

www.dacoromanica.ro

dnesc sfârşitul civilizaţiei occidentale, socotind că singura soluţie este integrarea individului în mentalitatea orientală, în special în cea hindusă Negaţia Occidentului face parte din gândirea polemică a unui Guenon, a unui Romain Rolland etc, într'o bună parte din aceea a lui Tagore In Franţa, în Anglia, în America, au luat naştere astfel de acţiuni, care nu manifestă decât o profundă neînţelegere, atât a spiritului ştiinţific, cât şi a culturilor din Orient

De curând, în 1941, a apărut în Franţa, un volum în colaborare, din *„Les Cahiers du Sud"*, în care, o serie de scriitori francezi cunoscuţi, ca Jacques Masui, Jean Herbert, Rene Daumal, Louise Marin, Sauvagert, Jean Ballard, Louis Barbillon, Emile Dermengem, etc, împreună cu câtiva hinduşi contemporani, publică o serie de studii proprii şi unele extrase din texte hinduse, vechi şi noi, intitulate *„Mesagiul actual al Indiei"* Ideea principală care tutelează acest mesagiu este, aşa cum o spune Jean Ballard, în prefaţă, urmatoarea „Un nou dezastru forţează omul din Occident să considere întunderea reculului său si falimentul culturii sale Odată mai mult el întreabă pe vechea lui sfătuioare totdeauna fidelă contemplaţiei, dar pe care suferinţa lumii o întristează şi o găseşte atentă în seninătatea ei aparentă . El va merge deci către acest loc înalt, acest leagăn al credinţelor, care le conţine pe toate, punându-le de acord, către India antică şi totdeauna vie, unde orice tradiţie se conservă şi se adaptează legilor naturale, unde evoluţia socială se face fără a deplasa liniile rituale, unde prezentul nu a abdicat la adevărurile trecutului' Am ţinut să dau acest citat, fiindcă el este specific tuturor acelora, care, socotind că ruina apocaliptică a Europei se desfăşoară sub ochii noştri nu găsesc altă salvare decât

www.dacoromanica.ro

în acceptarea ideilor Orientului. Este adevărat, că astfel de încercări au avut meritul lor, acela de a face cunoscută, deşi uneori desfigurată, lumea Răsăritului.

Ceeace însă este important, nu sunt ideile Orientului, ci experienţa lui, nu doctrina, ci oamenii. Am examinat motivul pentru care acceptarea unei doctrine închise şi definitive ar însemna pentru spiritul ştiinţific, o cădere şi un declin. Dar nici Orientalii, nici textele vechi, nici operele hinduşilor contemporani nu acceptă poziţia aceasta. Ceeace este esenţial, şi pe ceeace trebue pus accentul, este faptul, că în culturile orientale, marii gânditori fundează înţelepciunea pe *cunoaşterea omului*, şi în nici un caz pe ideile pe care le profesează sau care ar trebui adoptate de individ. „Orice dogmă este nocivă", scrie Ciuang-Tseu. Sau încă „Meditaţia solitară este calea unică a cunoştinţei şi puterii. A cunoaşte pe altul nu este decât ştiinţă, a se cunoaşte pe sine însuşi înseamnă a înţelege". Sau ascultaţi-l pe Lao-Tseu „Uitând în imobilitate tot ceeace nu este decât ştiinţă convenţională", înţeleptul îşi regăseşte autonomia în afară de orice doctrină şi dincolo de orice idei. Dar, să ne referim la textele hinduse, mai bine cunoscute, şi care vor exprima acelaşi lucru. Ideile sunt relative, când ne fixăm la unele din ele, spiritul şi-a pierdut autonomia. Aceasta e marea temă a tuturor gânditorilor din India, Tibet, China, etc. Am regăsit această atitudine implicită în spiritul ştiinţific. Şi iată se face joncţiunea între cele două lumi. Acest mare gânditor contemporan, Aurobindo Ghose, a cărui autoritate, în materie de hinduism nu e contestată de nimeni, scrie „Trecutul trebue să ne fie sacru. Dar viitorul, încă şi mai mult. Trebue ca gândirea Indiei să se emancipeze de şcoala filosofică şi să şi reînoiască contactul cu viaţa. Trebue ca spirituali-

www.dacoromanica.ro

tatea Indiei, eşind din cavernă şi din templu, să se adapteze la forme noi" Gânditorii hinduşi au afirmat, totdeauna, necesitatea de a desface inteligenţa de cătuşele doctrinelor, care o închid în „cavernă şi în templu" Insă romantismul unor Occidentali ar voi, printr'o acceptare totală şi imprudentă, să facă împotriva chiar a înţelesului celui mai înalt al cugetării orientale, inteligenţa prizoniera unor carceri şi mai întunecate decât acelea în care a trăit în Europa Ramakrishna va spune „Religia este concentrată în realizare şi nu în afirmaţia doctrinală' Sau, cum va relua Vivekananda acelaşi gând „Religia nu este nici cuvânt, nici doctrină" Paul Brunton, printr'un contact foarte strâns cu alt gânditor hindus contemporan, Shri Ramana Maharshi, care trăeşte actualmente în India ca şi Aurobindo Ghose, ne relatează aceeaşi concepţie a acestui mare Swâmi nu interesează doctrina, ci numai tu însuţi Aşa se explică, dealtfel, spiritul specific oriental, care când e autentic, este complet tolerant Alexandra David-Neel, ale cărei cercetări în India, China şi în special în Thibet, de-alungul a mai bine de 30 de ani, au impus-o atenţiei ştiinţifice, fiind chemată la Sorbona să conferenţieze asupra rezultatelor obţinute (la catedra lui d'Arsonval, care fusese catedra lui Claude Bernard) spune „Nimeni nu are dreptul să ceară seamă unui călugăr lamaist de opiniile sale religioase sau filosofice El poate să adere la orice doctrină şi să fie chiar absolut necredincios, aceasta nu-l priveşte decât pe el însuşi" [1])

Intr'un poem în limba *tamul,* pe care Shrî Ramana îl recomandă discipolilor lui, pentru meditaţie, este scris [2])

1) *Mystiques et magiciens du Thibet* p. 101
2) Trad de d na Camille Rao şi publicat în *Cahiers du Sud",* 1941

www.dacoromanica.ro

„Tu nu eşti nici ignorantă nici ştiinţă"

Dar chiar şi textele vechi abundă în astfel de afirmaţii, exprimând toate, că adevărului preoţii îi spun în multe feluri *ekam sat viprâ bahuda vadanti* (*Rig-Veda*)

Aceasta este încoronarea oricărei opere clasice, şi tema poate fi regăsită în *Upanishade în Bagavad-Ghita*, etc

Intr'una din *Upanishade*, este scris „In întunericul orb intra acei care se dedică ne-ştiinţei, în întunecimi şi mai mari intră acei care se mulţumesc cu ştiinţa'[1]) Europenii, care profesează idealul unei tradiţii hinduse metafizico-mitologică, se adresează, în general, culturii mediu a Indiei Este adevărat, că făcând aşa, ei descoperă o cultură eleată, tradiţională şi bine organizată Dar nu putem judeca India sau întreg Orientul, după cultura maselor, ci după ceeace au reuşit să realizeze, în cadrul acestei mentalităţi marii gânditori ai Răsăritului Tot astfel, cum ar fi şi injust şi în afară de realitate, să judecăm viitorul culturei occidentale după cultura confuză şi medie a maselor şi nu după marile spirite ale Apusului Concepţiile şi viaţa întreagă a populaţiilor din toate părţile lumii, sunt, astăzi, mizerabile Nu trebue să mergem numai la Paris, la Londra, la Berlin sau la New-York, pentru a vedea că superstiţia şi mizeria, ignoranţa şi nebunia îşi dau mâna nenorocirile omului sunt aceleaşi, poate încă sub un aspect mai tragic, şi la Benares, Calcutta sau Bombay A predica cultura orientală, este o eroare a examina culmile gândirii, realizate în această cultură este a face un lucru ştiinţific Marii cugetători ai Orientului vorbesc, în primul rând, despre o libertate absolută a spiritului, şi despre o cer-

1) *Brihadaranayaka Upanishad*

www.dacoromanica.ro

cetare adâncă a lui „Scopul spiritual va recunoaşte că omul, desvoltându-se în fiinţa sa, trebue să dispună de atâta spaţiu liber pe cât posibil, pentru ca toate componentele acestei fiinţe să crească prin propria lor forţă, să se descopere ele însele, şi să descopere posibilităţile lor latente In libertatea lor vor comite erori, pentrucă experienţa se dobândeşte prin multe erori Astfel, acest scop spiritual nu va încerca să jugulueze ştiinţa şi filosofia, sau să le obluge să concorde concluziile lor cu o expunere oarecare de adevăr religios sau spiritual, cum se fortau să facă vechile religii" [1]) Nu ştiu care om de ştiinţă nu ar subscrie rândurile acestea, aparţinând unuia din cei mai mari înţelepţi ai Indiei actuale

Am spus că poziţia spirituală a Indiei favorizia, în general, cercetarea omului prin sine însuşi, şi că ceeace putem găsi, desvoltate într'un mare grad acolo, sunt tocmai aceste forţe, care aparţin propriu omului, şi pe care Occidentul nu le-a recunoscut până acum

Aşa dar, nu atât doctrinele hinduse pot să ne sugereze un domeniu de cercetare, ci, mai curând oamenii, care au încercat o rezolvare a propriei lor probleme S'ar putea ca rezultatele la care au ajuns să aibă nevoie de modificări, de completări Ei le-au obţinut poate, într'un chip empiric Dar, că există pe culmile gândirii orientale, un centru demn de atenţia cercetărilor ştiinţifice, acesta e un fapt pe care nimeni nu-l poate neglija Şi acest centru este omul Există, aşadar, o răsturnare de perspective, în cele două viziuni gândirea europeană pleacă dela om aşa cum este, ca un dat definitiv şi absolut, gândirea orientală îndreaptă toate eforturile ei, cele mai înalte, ca pe un fascicol de raze luminoase,

1) Aurobindo Ghose *The psychology of social development*, Rev Arya, 1914, trad de J Herbert

www.dacoromanica.ro

asupra omului însuşi, pentru a-i lumina ungherele cele mai ascunse, pentru a-l transforma şi a-l ridica dincolo de toate slăbiciunile lui Pentru noi, mesagiul Orientului nu poate consta din propoziţia „Iată omul", ci din „Cercetaţi omul" Poate că ceeace au făcut Orientalii în această direcţie să ne fie de vreun folos Pentru ştiinţă, nici un efort nu e inutil, şi fiecare lucru făcut îşi va avea locul lui în marea simfonie a muncii, Chiar cercetările alhimiei şi astrologiei nu au fost inutile Şi în acest sens, nu mă pot opri de a nu cita, pe acest savant adânc cunoscător al culturilor Orientale, Masson-Oursel, care scrie „Mai ales în cercetările psiho-fizice, urmărite acolo din timpuri imemoriale, India posedă o experienţă magistrală Fără îndoială această experienţă este pervertită de explicaţiile teoretice, adesea false, cu care pretinde să se justifice Dar o tradiţie de mai multe ori milenară de practică nu ar putea să fie în întregime înşelătoare, puterea întrece adesea ştiinţa După cum un Leibniz găsea aur în gunoiul scolasticei, o ştiinţă mai critică încă decât a noastră va degaja ceeace conţine ca date invederate şi reuşită autentică, asceza unui yoghi, sau magia Tantrelor" [1])

*

* *

Şi acum, să intrăm în linia principale, în această tehnică de desvoltare a individului pe care India o posedă mii de ani, şi care, sub o formă sau alta, a făcut nucleul tuturor culturilor orientale, putând fi regăsită pe culmile culturii chineze, islamice, sau în religia Egiptului, în creştinism, etc Nu va interesa ce *spun* că fac cei care se predează la aceste experienţe ci ce *fac* In loc să um-

1) P Masson-Oursel *L'Inde antique et la civilisation indienne* p 246

www.dacoromanica.ro

ble după adevărurile Universului, Orientalul descoperă dedesubtul tuturor fenomenelor, spiritul său El procede la o adevărată revoluţie kopernicană lumea întreagă se va învârti în jurul spiritului, în loc ca acesta să se mişte după lucrurile exterioare El are o metodă de a se răsuci asupra lui însuşi, şi această metodă se numeşte *Yoga*.[1])

Lăsând a o parte concepţia filosofică a acestei doctrine, care este expusă în tratatul lui Patanjali şi în *Samkya*, *Yoga* este compusă din o serie de reguli experimentale, care au de scop, să strângă toate puterile spiritului într'un mănunchi, astfel ca ele să formeze o putere din ce în ce mai mare, ajutându-se reciproc Această metodă experimentală a fost pervertită însă, de practicile cele mai ciudate, sau mai bine zis, născându-se prin tatonări obscure, a luat uneori formele celle mai bizare şi mai respingătoare şi Vivekananda nu se poate opri el însuşi să declare „Toţi acesti inspiraţi, care pleacă de la natura lor emotivă, raportează din această stare mari adevăruri mari erori, fanatsme“ [2])

Forma mai pură a acestei tehnici de desvoltare a omului se găseşte în aforismele *(sutra)* lui Patanjali Se poate rezuma disciplina *yoghinică,* în următoarele trei stadii 1 meditaţie, 2 concentrare, 3 contemplaţie Prin meditaţie *yoghinul* ajunge să analizeze deficientele spi-

1) Luăm tehnica *yoghinică* drept tipică deoarece aceasta ni se pare cea mai degajată de concepţii parazitare şi mistice In realitate există mai multe căi yoghinice, diferite unele de altele, care nu sunt însă antagoniste Astfel sunt *Raja Yoga* a lui Patanjali Yoga ştiinţei, *Karma Yoga* şi *Buddhi Yoga* a lui *Shri Krishna* Yoga acţiunii şi intuiţiei, *Jnana Yoga* a lui Shri Shankaracharya, Yoga cunoaşterii apoi *Hatha Yoga, Laya Yoga, Bhakti Yoga Mantra Yoga* Noi ne referim aici exclusiv la *Raja Yoga* a lui Patanjali. Yoga Regală calea desăvârşirii prin ştiinţă şi voinţă cum spun înşuşi hinduşii.

2) Swami Vivekananda *Raja Yoga*

www.dacoromanica.ro

ritului său, să şi-l cunoască în toate cutele, să nu-i mai rămână nimic ascuns din el însuşi Este realizarea concretă a faimosului adagiu socratic „cunoaşte-te pe tine însuţi" Dar, prin această operaţie individul ia act de toate slăbiciunile intelectului şi de toate puterile lui A doua etapă, concentrarea, îl va conduce la eliminarea deficienţelor mentale, şi la mobilizarea tuturor energiilor inteligenţei, într'un singur corp Ajunsă la acest stadiu, inteligenţa nu mai e fugară, ea nu mai scapă pe panta tuturor asociaţiilor, nu ne mai stăpâneşte, ci noi o putem stăpâni şi îndrepta ca pe un reflector uriaş, asupra unui punct şi într'o singură direcţie Prin concentrare, yoghinul îşi poate fixa intelectul, valurile arbitrare ale apei adânci, care este inteligenţa, s'au potolit el poate comanda furtunei

Ultimul stadiu, contemplaţia, — starea numită *samadhi* — desăvârşeşte această activitate spiritul retras în propria sa realitate, printr'un efort inuman aproape, şi întreţinut printr'un astfel de efort în starea aceasta, contemplă întreaga existenţă Iată, într'un scurt rezumat, ceeace este de reţinut din Yoga. Ideea principală, care se desprinde din această tehnică, este că personalitatea omenească se poate prelucra, se poate forma şi reforma printr'o acţiune directă asupra ei însăşi [1]) In Occident sun-

1) Şi în Occident au început să apară unele metode — aplicate, din nefericire numai în cazurile morbide — care seamănă cu metodele *yoghinice* preliminarii Aşa sunt *autosugestia*, *coueismul* şi *psihanaliza* Este adevărat că acestea sunt — în momentul de faţă, cel puţin — încercări numai, neizbutind să dea o formă precisă şi sistematică Se poate observa însă, că în formele benigne acelea pe care le socotim normale, psihanaliza ar avea încă un cuvânt de spus

Pentru a vedea câtă asemănare există între procedeele psihice *yoghinice* înc pătoare şi acelea ale psihanalizei vom cita un aforism al lui Patanjali „Când obstacolele care distrag sunt subtile, trebuesc înlăturate prin contrariile lor (*Raja Yoga* V 10) Co-

www.dacoromanica.ro

tem obişnuiţi, ca societatea, învăţământul, familia, să formeze exclusiv individul In Orient, marile personalităţi se nasc prin ele însele, prin auto-educaţie, şi printr'un auto-efort

Mai este o observaţie de făcut Se crede, în general, că starea *yoghinică* este o stare de neant, de pasivitate şi de disoluţie a spiritului Chiar Max Muller făcuse această eroare, afirmând la începutul cercetărilor sale, că e vorba de o „extinctiune a conştiinţei", dar a trebuit să revină mai târziu Suntem astăzi în posesiunea unui material vast, din care nu putem trage altă încheiere, decât că nu se poate vorbi de o stingere a activităţii spiritului E vorba de o direcţie interioară, pe care o ia această activitate, şi care trebuie să dinamizeze conştiinţa interior, tot timpul „pentru ca aceasta să poată fi capabilă să „contempleze"

Nu ştiu dacă metodele *yoghinice*, sau ori care altele de felul acesta, pot fi acceptate de spiritul occidental, dacă nu cuprind o mare parte de iluzie, dacă nu sunt primitive

---

mentarule lămuresc acest pasagiu astfel dacă psihicul cuiva e stăpânit de un sentiment de ură, de pildă acesta poate fi anihilat prin intervenţia unui sentiment de dragoste Prin urmare este suficient să te angajezi într'o modalitate psihică contrară aceleia din care vrei să ieşi, şi — prin persistenţă — rezultatul este obţinut Insă acest prim pas face parte din terapeutica freudistă, care transferează sublimand anume rezistenţe psihice. Mai departe Patanjali scrie „Cand obstacolele care distrag sunt mari, nu pot fi suprimate decât prin meditaţie" (II 11) Comentarule explică propoziţia aceasta, prin aceea că toate hipotecile psihice ale individului se reduc la neant, cand ajung să fie cunoscute când parvin la conştiinţă, în mod total Insă întreaga metodă psihanalistă se bazează pe simplul fapt de a lumina obscurităţile inconştientului dizolvându-le în conştiinţă Se vede analogia dintre aceste procedee, dacă nu identitatea lor Diferenţa este că Occidentalul consideră normal omul ale cărui tare psihice nu au luat o formă extremă şi numai în cazurile morbide intervine psihoterapia, pe cand *yoghinul*, printr o prelucrare conştientă a *psihicului* său, ajunge să se libereze de toate refulările, de toate psihismele, pe care noi le neglijăm, considerandu-le normale

www.dacoromanica.ro

şi sălbatece Dar aici se ridică o mare problemă, demnă de a atrage atenţia Occidentului In mod obişnuit noi ne asezăm în faţa fenomenelor şi luăm contact cu ele, asa cum suntem Intrumentele nostre nu fac altceva decât prelungesc contactul nostru cu faptele, mai în interiorul fenomenelor, dar nu schimbă calitativ cu nimic, modul nostru de recepţiune Noi sezisăm realitatea externă ca într o oglindă această oglindă e dată, odată pentru totdeauna, în natura ei Chiar adevărurile au fost concepute, în general, ca nişte obiecte, care trebuiau să se reflecteze, pe luciul conştiinţei nostre, ca şi lucrurile Aşa le-a văzut Platon, aşa le-a văzut Descartes, ca şi Spinoza sau Leibniz Dar, după cum analiza noastră a arătat, adevărurile nu sunt obiecte, nu sunt reflexe ale lumii exterioare în conştiinţa noastră, adevărurile matematice sunt creaţii *a priori* ale spiritului şi prin acestea el cunoaste lumea Reflexul lor asupra lumii ne aduce cunoaşterea, iar reflexul lumii asupra spiritului ne aduce numai fapte Putem însă susţine, că situaţia noastră actuală, psiho fizică, este maximă, că ea a plafonat şi, că dincolo de acest nivel, nu se mai poate imagina nimic? Cu alte cuvinte, putem să acceptăm că oglinda pe care prindem faptele, şi care este întreaga noastră structură psiho-fizică, este ajunsă la o fază maximă, şi că nu mai e posibilă o altă poziţie pentru noi faţă de lume, o altă imagină, alta decât aceea de până acum ? Nimic nu îndreptăteşte o asemenea oprire Studiul primitivilor, precum şi al modului de a percepe lumea al indivizilor din alte culturi, arată că, în mod calitativ, imaginile faptelor sunt prinse de aparatul lor psiho fizic uneori complet deosebit, decât le sezisăm noi Deasemenea se poate observa o întreagă evoluţie, înţelegând prin aceasta nu numai decât un progres, dar o schimbare continuă, de

www.dacoromanica.ro

la modul de a surprinde lumea la animale, trecând prin primitivi la popoarele culte, până la noi Există, de asemenea, întregi regiuni cerebrale, așa numitele regiuni neutrale, care nu au nici un rol în percepția senzațiilor Se poate sonda una din aceste regiuni, printr'o operație, fără ca aceasta să aducă vreo leziune vreunui organ senzorial[1]), ceeace nu se poate întâmpla, dacă atingem unul din nervii cu o funcțiune precisă Această massă cerebrală enormă dar neutră, este inutilă, este un joc, un *ludus naturae*? Nu s'ar părea, că ne înșelăm în realitate cu partea numai din cerebralul nostru, și că ar fi posibil totuși, să punem în funcțiune mai târziu, și acea zonă, care nu are o atribuție precisă acum? Aceste considerații nu vor să arate decât posibilitatea de a concepe o poziție psiho fizică diferită de aceea actuală, față de fapte Dar tocmai o astfel de transformare afirmă, în fond, tehnica *yoghinică*, ca fiind realizabilă Metodele experimentale *yoghinice* tind a realiza, în primul rând, o altfel de alcătuire a organizației psiho fizice a individului, făurind-o treptat printr'o acțiune directă asupra lui însuși La capătul acestui travaliu extraordinar, conștiința *yoghinului* nu mai este un simplu aparat receptiv, ea

1) Se pot cita o mulțime de cazuri, care verifică afirmația noastră S'au operat decerebrări la animale și chiar la oameni, care au impus concluzii surprinzătoare De pildă, celebrul chirurg american W Dandy din Baltimore a făcut cateva „hemisferotomii", impuse de prezența în creier a unor tumori Un pacient prezenta o tumoare care se întindea de la lobul frontal la lobul temporal Dandy a extirpat o parte importantă a hemisferei *drepte*, fără ca bolnavul să sufere — timp de trei ani și jumătate cât a mai trăit — vreo turburare psihică In cartea lui Jean Hermite — *Les mecanismes du cerveau* de unde luăm această informație, sunt citate multe cazuri de acest fel referindu-se atât la oameni cât și la animale Evident, aceste rezecții, nu sunt fără urmări, dacă sunt operate pe alte regiuni ale cerebrului Lobectomia frontală provoacă turburări grave fiindcă atinge ariile funcționale ale scoarței cerebrale, etc

www.dacoromanica.ro

devine o putere capabilă să depăşească toate imaginile deformate, pe care în stările lui diverse, aparatul senzorial ni le impune, conştiinţa nu mai e un element pasiv de receptiune, ci devine un instrument, care dirijează însăşi modalitatea reprezentărilor noastre Prin *Samadhi*, yoghinul elimină orice intermediar între el şi lume, conştiinţa sa contemplă, printr'un efort inimaginabil, direct şi nedeformat, întreaga existenţă Se elimină astfel, din circuitul lume conştiinţă, care dă faptele, aparatul psihofizic La punctul maxim al acestei dramatice întreprinderi, spiritul nu se mai amestecă în lucrurm pentru a le sezisa, ci se desface de ele pentru a le contempla, asa cum sunt

Pe scurt, există o serie întreagă de exerciţii, pe care tratatele *yoghinice* le descriu în amănunt, unele având în vedere o modificare preparatorie pur fiziologică — acelea descrise în special în stadiile *Asana* şi *Pranayama*, — altele urmărind o concentrare a tuturor energiilor psihice într'una singură, prin anume tehnice ale stadiilor superioare, *Pratyahara Dharana* şi *Dhyana* Toate acestea conduc spiritul, sau mai bine zis îl aşează în altă poziţie faţă de realitate La limită, spiritul se află în propriul său domeniu, el a ajuns pe ţărmul pe care valurile existenţei fenomenale nu l mai ating, şi acolo e realitatea pură, neatinsă de nici o modificare „*Nu vezi că Realul este în casa ta şi tu rătăceşti din pădure în pădure*“ spune poetul [1])

Cu aceasta, mare problemă, ultima, pare rezolvată nu mai există probleme şi aceasta este soluţia Am obţinut rezultatul acesta prin gândire, adusă la maximul ei de libertate, *yoghinul* realizează concret, prin transformarea

1) *Poemele lui Kabir* XLIII

www.dacoromanica.ro

sa completă, distrugerea ignoranței, în clipa anulării totale a ignoranței, încetează și cunoașterea, fiindcă ea nu este decât limitarea acesteia Nu mai există știință, nici nestiință, constiința contemplă, purificată, lumea

Ori cum ar fi, Orientul are experiență psihologică vastă, care nu poate fi neglijată de știință S'ar putea ca din toate tehnicele psiho-fiziologice ale hindușilor, care sunt cele mai bine cunoscute, să nu rămână mare lucru, s'ar putea ca explicațiile pe care le dau ei asupra acestora și scopului lor, să fie eronate sau incomplete Un lucru rămâne problema cu care ei s'au ocupat și anume rezultate de fapt, obținute prin aceste gimnastici psihice, rezultate atestate de cei mai mari gânditori ai Indiei contemporane, ca un Ramakrishna, Aurobindo Ghose, Ramana Maharshi și chiar Gandhi

Știința europeană a pierdut la cucerirea cunoașterii lumii, dar a uitat omul și existența lui Se cuvine ca ea să se plece asupra acestei făpturi, care e un Univers mai complex poate, decât Universul științific, și în ori ce caz, cel puțin tot atât de important ca și acesta Orientul a studiat natura într'un mod neîndemânatec, fără matematică și fără metodele experimentale Dar el a studiat într'un mod profund natura omenească Poate că și aici el a făcut erori, neputând corobora rezultatele, neprovocând fenomenele în mod voit, pentru a studia natura și legalitatea lor Dar Orientul deține o bogăție de fapte, în acest domeniu, care ne stau la dispoziție și pe care noi nu le avem încă

* * *

Pe de altă parte, oamenii de știință au ajuns să regăsească spiritul omenesc, în activitatea cunoașterii Această cunoaștere misterioasă până acum, își găsise expre-

www.dacoromanica.ro

sia sa cea mai înaltă în matematică Matematicile puteau să explice orice, dar nu se puteau explica singure Descartes credea, că adevărurile matematice sunt create de Dumnezeu, pentru eternitate Şi această idee a dominat gândirea europeană până la apariţia axiomaticei si logicilor noi Interpretarea noastră a arătat semnificaţia pentru cunoaştere, a acestor discipline „Enigma, care a nelinistit pe toti cercetătorii din toate timpurile, scrie Albert Einstein, este Cum este posibil ca matematicile, care sunt totuşi un produs al gândirii omeneşti, independent de experienţă, pot să dea seama atât de excelent de realitatea fizică? Este posibil ca raţiunea omenească, fără experienţă şi prin meditaţie numai să ia cunoştinţă de proprietătile lucrurilor reale?" [1]) Această întrebare nu avea decât un răspuns spiritul, printr o activitate liberă, crează toate adevărurile matematice posibile Noi am văzut ce înteles poate avea această soluţie Orientul va spune, pe dealtă parte, referindu se la fapte spiritul poate să-şi creeze printr'o activitate liberă, un instrument din ce în ce mai larg, prin care să ia contact cu fenomenele, la limită el poate conchide, că spiritul creează lumea fenomenală

De o parte, cunostinta matematică este o creaţie liberă a spiritului, de alta, faptele sunt o creaţie liberă a spiritului (căci acestea depind de organizaţia psiho-fizică pe care şi o dă spiritul, putând chiar, în ultima şi extrema fază, să nu-şi mai dea nici una) Am plecat dela două puncte diferite de vedere pentru a ajunge la acelasi rezultat In toate cercetările noastre ne regăsim pe noi înşine Ceeace va face pe Eddington să scrie „Fizica presupune un substrat care scapă investigaţiilor

1) *Geometrie und Erfahrung*

www.dacoromanica.ro

noastre, în acest fond trebue să găsim mai întâi propria noastră personalitate şi apoi, poate, o personalitate de ordin mai înalt" [1]) Sau mai departe „Mă îndoesc foarte că cineva dintre noi poate să-şi facă cea mai mică idee de ceeace se înţelege prin realitate sau existenţă a vreunui lucru care nu este propriul nostru Eu'

Se pot găsi astfel de gânduri la toţi oamenii de ştiinţă eminenţi ai vremii noastre [2]) Nu voi întârzia asupra unor citate în sensul acesta, care pot fi găsite uşor, în operele unui James Jeans, Louis de Broglie, Max Planck, Albert Einstein, A Whitehead, W Heisenberg, etc Dar mă voi opri un moment asupra celebrei teorii datorită fizicianului german Werner Heisenberg, aceea a *incertitudinii* Prin procedee matematice pure, Heisenberg a arătat că nu este posibil să depăşim o anume limitare în cunoaşterea fenomenelor fizice Insă, în mod obişnuit, noi spunem, că un sistem fizic este cunoscut, când se dau poziţiile elementelor componente şi legea matematică a vitezelor ce le animă Pentru simplificare, să presupunem, că voim să urmărim evoluţia în timp şi în spaţiu, a unui electron Observaţia lui, cu ajutorul unui ultramicroscop, va da, pentru el, o poziţie în spaţiu cu anume eroare, din cauza imperfecţiunii aparatului, orice microscop având o putere separatorie limitată Pentru a obţine o poziţie mai bună, pentru a micşora adică eroarea, va trebui să utilizăm o lumină mai puternică, razele radiului, raze X, etc Insă iată ce se întâmplă ra-

1) *La nature du monde physique*, trad. franc 1929

2) In *La valeur de la Science* Henri Poincare scrie Nu, fără îndoială o realitate complet independentă de spiritul care o concepe, o simte sau o vede este o imposibilitate" Dar ceeace numim realitate obiectivă, este în ultimă analiză, ceeace e comun mai multor fiinţe gânditoare şi ar putea fi comun tuturor această parte comună nu poate fi decât armonia exprimată de legile matematice'

www.dacoromanica.ro

zele acestea sunt compuse şi ele din particule electrice, ca şi electronul, şi când vor întâlni făptura minusculă, care se mişcă la etajul cel mai de jos al materiei, îi vor imprima un recul, aşa fel, că el va fi svârlit din poziţia lui Cu alte cuvinte, în loc să obţinem un rezultat mai bun, obţinem un rezultat mai rău Heisenberg stabileşte matematic, că este imposibil să cunoaştem exact, deodată, poziţia şi viteza unui corpuscul, şi că erorile pe care le comitem în determinarea acestor mărimi sunt invers proporţionale cu cât scade una creşte cealaltă, şi invers Actul observaţiei modifică însuşi obiectul fizic observat Există, asadar, o intervenţie a subiectului cunoscător în actul observaţiei, intervenţie care are un caracter fizic şi care deformează sistemul observat Toate rezultatele observaţiilor noastre depind de chipul în care se fac aceste observaţii, de poziţia în care ne aşezăm în faţa naturii Insă aceste observaţii sunt date de sistemul nostru sensorial şi de prelungirea acestuia, aparatele fizice Natura acestui sistem reflectează propria sa limitare Pentru a putea remedia această neputinţă, inclusă în organizaţia noastră psiho-fizică, ar trebui să modificăm însăşi natura acestei organizaţii Datele experimentale depind, prin urmare, de modul în care ne situăm psiho-fizic, în faţa naturii. Dacă ar fi posibil să schimbăm modul nostru de a examina fenomenle, am avea alte condiţii şi alte date experimentale Structura matematică a lumii ar fi alta, pentru că am recepţiona-o altfel relaţiile matematice de incertitudine ale lui Heisenberg sau ar căpăta altă formă sau ar dispărea

Se vede dar, că toată problema se reduce la posibilitatea de a transforma starea sistemului nostru psiho-

www.dacoromanica.ro

fizic. Însă aceasta este tocmai chestiunea pe care Orientul şi-a pus-o timp de milenii. Cu aceasta, cercetările ştiinţifice şi-ar schimba sensul în loc să se desvolte asupra lumii exterioare, exclusiv, ele ar lua o direcţie interioară, către noi înşine, căutând prin observaţie şi experienţă să determine însuşi modul nostru de a examina lumea de a-i schimba natura şi de a o amplifica. In toate cercetările ei, ştiinţa actuală a descoperit marele miracol al cunoaşterii, care nu e nici lumea nici adevărurile ci omul. Totul depinde de ceeace este acesta. De el depind şi adevărurile şi modalitatea fenomenelor, în el însuşi se află sursa apropiată, dar necunoscută, poate tocmai de aceea, că ne este prezentă continuu, a întregei lui puteri şi cunoaşteri. Sfântul Augustin avea dreptate. *In interiore homine habitat veritas*.

Iată în ce constă mesagiul Orientului.

* * *

Ceeace am voit să remarc prin scurta analiză de până aici, nu sunt nici ideile orientale nici tehnicele *yoghinice* — sau celelalte analoage, *taoiste, sufiste, creştine*, etc — care în fond nu au nici o importanţă prin ele însele, ci numai acest mod de acţiune, care este o continuă educaţie interioară a omului şi care lipseşte Occidentului. Trebue ca spiritul ştiinţific, adresându-se din ce în ce mai mult maselor, pentru a urgenta superstiţia şi ignoranţa, să impună, pe lângă o serie de cunoştinţe, care lărgesc cadrele gândirii, şi-i arată puterile ei modeste în fiecare clipă, dar nelimitate în timp, o autodisciplină, capabilă să realizeze personalităţi. Este sigur că atitudinea ştiinţifică autentică constitue, ea însăşi, un semn al unei puternice realizări interioare. Acesta e primul stadiu. Dar s'ar putea merge mai departe, şi prin di-

www.dacoromanica.ro

verse procedee adequate, omul ar putea să se reeduce, să-şi depăşească propriile lui limitări Acest stadiu nu a fost încă atins în Occident

Orientul ne oferă un camp vast de cercetări în această direcţie Evident, nu poate fi vorba de o „orientalizare" a culturii noastre, ceeace ar fi nu numai o eroare, dar chiar o decădere Nu poate fi vorba nici de o sinteză în sensul de a accepta o anume parte din culturile orientale, de a le integra în cea europeană şi de a face fuziunea lor Orientul ne deschide însă perspectiva unui domeniu de cercetări, neexplorat încă în Occident, dar pe care acesta a reuşit el însuşi să-l descopere astăzi Efortul milenar al Orientului poate să ne slujească Intr'atât constă ceeace putem lua, deocamdată cel puţin, din cultura Răsăritului

Procedând asa, vom fi pus la contrubuţie, întreg efortul umanităţii de până acum şi aceasta e tocmai misiunea spiritului ştiinţific

Dar mai este o chestiune asupra căreia trebuie insistat puţin, si cu aceasta se va vedea că este imposibil, în cadrul culturii occidentale, să asimilăm o mentalitate, născută şi desvoltată pe cu totul alte axe decât aceea a noastră Am văzut că, în Occident, omul nu lucrează decât în cadrul omenirii şi fiecare aport, cât de mic, se însumează in munca totală a umanităţii Orientalul se retrage in singurătate şi acolo îşi urmăreşte desvoltarea si „eliberarea" lui Intr'un fel el se desparte de omenire, si realizarea lui este un mister, valabil numai pentru el Pentru noi, realizarea individului, pe proprile lui drumuri interioare, nu poate fi făcută decât în cadrul colaborării generale Nu fugind de lume, ca de o luzie, *Mâya*, Occidentalul îşi va căuta propria sa cale, ci în mijlocul acestei lumi, în mijlocul tuturor amăgirilor

www.dacoromanica.ro

Mijloacele de autocreştere — dacă sunt posibile — trebue să aibă pentru noi, acelaşi caracter, ca şi toate celelalte creaţiuni, ele trebuesc să fie la îndemâna oricui, în orice loc şi în orice timp Prin aceasta integrăm şi de data aceasta, când e vorba de desvoltarea noastră proprie, acţiunea individului în acţiunea omenirii Descoperirile celor mai mari savanţi sunt un dar făcut complet, întregei colectivităţi omeneşti, şi aceasta merge mai departe, utilizând aceste descoperiri Realizările cele mai mari ale unui gânditor oriental nu sunt puse la îndemâna omenirii, aceasta nu profită de ele

Gânditorul hindus este singur cu textele sacre, revelate de zei sau de Rishi, el nu datoreşte nimic omenirii, ci numai celor care i-au dat adevărurile meditaţiilor sale In Orient individul este izolat şi omenirea este singură In Occident, noi nu suntem singuri tot ceea ce suntem, suntem prin umanitate, ei îi datorăm tot ce ştim şi tot ce putem Dar în acelaşi timp, toate realizările noastre, prin spiritul în care se fac, aparţin omenirii omenirea nu e singură In spiritul ştiinţific, care domină cultura europeană, există o permanentă colaborare între individ şi omenire, fiecare căutând să aducă pe celălalt pe treapta pe care a reuşit să se ridice Orientul nu a cunoscut puterea acestei colaborări Deaceea omenirea orientală a rămas într'un stadiu mort, deaceea individul se izolează de ea pentru a progresa Şi Tagore nu are astfel dreptate când afirmă „Cultura vechilor Greci s'a desvoltat între ziduri Ba chiar toate culturile au un leagăn de piatră de zid Asemenea ziduri lasă urme adânci în spiritul omului Noi tragem bariere despărţitoare între naţiune şi naţiune, între ştiinţă şi ştiinţă între om şi natură Aşa se naşte în noi o puternică neîncredere faţă de toate lucrurile care există dincolo de această barieră

www.dacoromanica.ro

Când au apărut în India primii năvălitori arieni, au găsit o ţară acoperită cu păduri uriaşe Aşa s'a născut în India, cultura noastră, în păduri' [1])

Un sentimentalism delicat şi apreciabil îl face pe Tagore să vadă, o legătură între om şi natură, în Orient, pe când în Occident omul se separă şi se înstrăinează de ea Poate că, dintr'un anumit punct de vedere, dată fiind desvoltarea hipertrofică a civilizaţiei cu marile ei uzini şi oraşe acest lucru să fie valabil Dar ceeace nu vede Tagore, este această mare unitate a oamenilor, pe care ştiinţa tinde să o realizeze, atât din punct de vedere material cât şi intelectual

In umanitatea occidentală, omul şi omenirea nu sunt decât două aspecte ale aceleaşi fiinţe ceeace reprezintă unul din aceste aspecte este celălalt In India, de pildă, găsim gânditori extraordinari, dar starea omenirii nu s'a schimbat prin ei, de mii de ani Marii oameni de ştiinţă ai Occidentului au schimbat faţa lumii, şi lumea, îmbogăţită de creaţiile lor, a schimbat starea individului Este adevărat, că acest proces este încă în faza începutului, dar trebue să vezi în el, linia pe care se mişcă, în tendinţa lui generală, spiritul occidental, pentru a avea viziunea a ceea ce va fi Occidentul mâine Tragicele întâmplări ale trecutului sau ale prezentului nu pot fi decât accidente, explicabile în faza de tinerete a unei lumi care se caută pe sine însăşi

Pentru Oriental, problemele esentiale sunt problemele omului, nu căuta în afara ta vor recomanda toate textele, şi aşa va spune Ghose, Ramana Maharshi sau Ramakrishna Pentru Occidental problemele lumii sunt

1) *Sadhana*

www.dacoromanica.ro

problemele omului. Rezolvând cât de puţin problema sa, omul rezolvă tot atât şi problema omenirii.

Aici se revelează marea sarcină a Occidentului, necunoscută culturilor mai vechi, şi care face o aceeaşi problemă din existenţa individului şi din existenţa colectivă a umanităţii. Poate că, atunci când omenirea îşi va fi soluţionat toate problemele ei particulare, ea va intra într'un cadru mai vast, la un loc cu alte realităţi, şi că problemele ei vor însemna şi problemele acestor realităţi. Ea se va comporta atunci ca un singur individ, şi nimic din ce va face nu o va privi exclusiv, ci totdeodată se va raporta la o colectivitate în care ea nu este decât un membru mai mult sau mai puţin însemnat. Şi poate aşa mai departe, toate energiile din cosmosul acesta ar lucra una pentru toate întreg Universul fiind prins, prin natura lui, într'un angrenaj de conlucrare armonică. Ori cum ar fi, spiritul occidental nu poate accepta fuga de umanitate, pe care o realizează gânditorul hindus. Adevărata libertate a spiritului nu constă în eliminarea condiţiilor apăsătoare cu care ne copleşeşte societatea, cât învingerea lor. Eludarea acestor condiţii nu înseamnă o rezolvare a problemei, ci o înlăturare a ei. Aceasta însă nu este o soluţie, ci o fugă departe de orice soluţie. Deaceea Spinoza avea să spună în *Ethica* sa „*Omul care este condus de raţiune este mai liber în cetate, unde trăeşte după legile comune, decât în solitudine unde nu ascultă decât de el însuşi*".

Occidentul a descoperit umanitatea, Orientul omul.

Dacă reduc problema la individ, egoismul meu a eliminat, pulverizând-o în domeniul iluziei, omenirea, dacă, reduc problema exclusiv la colectivitatea umană, am înecat în oceanul biologic al speţei, individul. Prima

www.dacoromanica.ro

eroare a fost făcută, în general, de Orient, a doua a fost comisă, în bună parte, de Occident, până acum In noul spirit, acela al ştiinţei, aceste probleme sunt complementare cele două mari Fiinţe, Omul şi Omenirea, colaborează prin natura muncii lor, prin idealul lor, prin activitatea lor liberă Căci ceeace nu e făcut liber, nu are nici o valoare Efortul individului spre umanitate, şi efortul umanităţii spre individ sunt acţiuni libere, şi numai într'atât contează ca dăruirea unor bogăţii, pe care şi le fac reciproc, întru cât sunt libere Nu este dar acela care nu este făcut liber şi gratuit

www.dacoromanica.ro

XII

INTROVERSIUNE ŞI EXTRAVERSIUNE

Suntem în măsură, acum, să determinăm semnificaţia şi realitatea mesagiului Orientului

Analiza precedentă a avut un caracter pur logic, sau formal, ea poate fi făcută şi din punct de vedere psiho logic, şi, cum vom vedea, va duce la acelaşi rezultat

Se face, în general, deosebirea între lumea occidentală şi cea orientală, spunând că prima este *extravertită* — plecată în afară — şi a doua *introvertită* — plecată asupra ei însăşi

Această introversiune a Orientalului ar explica tocmai staticismul lui, prin retragerea lăuntrică a tuturor energiilor psihice, şi renunţarea la lumea externă Şi astfel ajungem la problema decisivă, de al cărui răspuns depinde întreaga semnificaţie a realizării *yoghinice,* este introversiunea o realizare sau numai o iluzie psihică, o deformare şi o adormire a tuturor forţelor sufleteşti ? Atinge, aşa dar, o realitate supremă, tehnica de care ne ocupăm, sau e o iluzie maximă, grandioasă dar amăgitoare? Problema este foarte gravă şi deaceea îi vom acorda o

www.dacoromanica.ro

atenţie mai mare Pentru a putea răspunde acestei întrebări să reluăm disciplina *yoghinică*, din punct de vedere psihologic După Patanjali, mentalul trece prin cinci stadii şi Vyasa, în comentariile sale, ne dă următoarele explicaţii In primul stadiu, *Kshipta*, mentalul este un joc continuu, o instabilitate permanentă, este mintea unui copil care nu se poate fixa asupra nici unui lucru, nici unei idei, sau imagini In faza următoare, *Muhda*, încep să fie întrevăzute, în mod vag numai, aceste tribulaţii ale minţii şi ale sentimentelor, omul capătă conştiinţa ignoranţei şi neputinţei lui In al treilea rând vine faza *Vikshipta*, când mentalul este prins de o idee, de un sentiment, o ambiţie, etc , psihicul unui om nu mai este un joc arbitrar de sentimente şi idei, e fixat numai asupra unor din ele, dar prin aceasta ajunge prizonierul lor Comentariul ne spune „Fie că este ideea unui alienat, fie aceea a unui erou sau a unui sfânt, aceasta îl domină şi omul este sclavul unei idei fixe“ Asemenea fixări ale psihicului — în cazurile extreme — dau pe nebuni sau pe martiri Totuşi comentariul adaugă, că o asemenea dispoziţie a mentalului nu e de dispreţuit, căci ea face posibilă concentrarea

In al patrulea stadiu, *Ekagrata*, concentrarea, omul îşi poate fixa, în mod liber, conştiinţa, asupra unei idei sau sentiment, fără ca acestea să-l posede, fiindcă, deşi el îndreaptă în direcţia aleasă forţe considerabile, se poate deplasa în oricare altă direcţie, tot atât de uşor

Insfârşit, ultimul stadiu, *Nirudha*, este acela al libertăţii absolute a conştiinţei pure, care se ridică deasupra oricărei condiţionări, psihicul e concentrat în el însuşi, fără intervenţia nici unui lucru

Insă, întreaga disciplină *yoghinică* nu are alt scop, decat să facă să înceteze fluctuaţiile arbitrare ale instru-

www.dacoromanica.ro

mentului mental — *antahkarana* — şi Patanjali îşi începe tratatul său de *Râja-Yoga*, prin aforismul *yoga chitta — vritti — nirodha* (I, 2) Vom traduce această propoziţie, aproximativ, astfel Yoga este inhibiţia funcţiilor mentale In concepţia de care ne ocupăm, între lume şi conştiinţă se interpune instrumentul mental, şi noi suntem dominaţi de acesta, de jocul lui Disciplina *yoghinică* urmăreşte să ajungă la o stăpânire absolută a tuturor funcţiilor psihice, putând să le facă — în cazurile extreme — să înceteze cu totul, să le inhibeze Nu poate fi vorba de o deviaţie psihică deoarece yoghinul are posibilitatea să utilizeze funcţiile mentale pe toată gama, dela aspectul numit normal, obişnuit, până la acea stare de independenţă absolută a conştiinţei, numită *Kaivalya*, în care poate provoca integral, încetarea, inhibirea mentalului Yoghinul poate fi oricând un om normal, şi tot după voie, un om anormal Nu cred dar, că se poate vorbi despre o deformare psihică, de natură patologică, fiindcă în cazurile morbide, normalitatea şi anormalitatea unui bolnav nu stau la libera lui alegere [1])

Parvenit, prin diverse tehnice, la acest nivel, yoghinul este capabil să provoace starea de contemplare, numită *Sâmadhi* Vreau să atrag atenţia asupra faptului, că Sâmadhi are două aspecte *Sampraynata — Sâmadhi*, contemplaţia întoarsă spre exterior, spre lucruri, care sunt cunoscute, astfel, în realitatea lor esenţială, *Asampraynata — Sâmadhi*, contemplaţia îndreptată spre interior In primul fel de contemplaţie conştiinţa la act de realitate aşa cum este, fără intervenţia vre-unui intermediar

1) Relatările lui Paul Brunton Alexandra David-Neel etc, ne prezintă unii *yoghini* ca pe nişte oameni complet normali este adevărat că cei mai mulţi suferă de diverse maladii psihice de demenţă chiar dar nu se poate afirma aşa ceva pe seama unui Aurobindo Ghose Vivekananda sau Shri Ramana Maharshi

www.dacoromanica.ro

psiho-fizic, în al doilea, conștiința se închide în sine, se răsfrânge, se dizolvă în ea însăși. A atribui dar, calificativul de *introvertit* unui yoghin, care contemplă realitatea mudă, mi se pare foarte riscat, deoarece, acesta ia contact cu lumea externă, o caută și vrea să și-o apropie, numai însă într'un alt chip decât acela obișnuit *Sampraznata-Sâmadhi* arată că extazul yoghinic nu este o eliminare, pur și simplu, a realității externe, ci o sezisare a ei printr'o modalitate deosebită o conștiinței, rezultat al prelucrării mentalului prin eforturi extraordinare [1])

* * *

Această transformare a funcțiilor psihice este o iluzie? Unii psihologi susțină părerea, că starea de conștiință — numită de ei extazul mistic — este o stare patologică Asupra acestui punct putem fi de acord foarte ușor, dacă ne referim la majoritatea cazurilor mistice, unde nebunia și morbiditatea se îmbină hibrid cu sublimul și absurditatea Deaceea nici nu ne-am oprit la misticismul profesat de mistici religioși, ci numai la metoda tehnică yoghinică, care pare, dintre toate metodele de acest gen cea mai puțin afectată de superstiție și obscuritate

Dar să ne referim la această *introversiune*, care e atribuită, ca rezultat, întregii discipline yoghinice Psiholo-

1) Am utilizat noțiunea „mental", cu semnificația pe care i o atribue textele sanskrite In accepția dată de textele vedantine „mentalul nu poate fi tradus prin noțiunea de „inteligență" minte Termenul sanskrit care numește mentalul' este *antahkarana* și cuprinde în acelaș timp facultatea de a cunoaște, sentimentul voința și activitatea Englezii exprimă de multe ori *antahkarana* prin *mind* minte, dar acest termen nu corespunde decat parțial lui *antahkarana* Mentalul nu s'a păstrat o formă mai potrivită în ordinea de idei pe care o urmărim aici deoarece realizările yoghinice pun accentul în termenul *antahkarana*, pe cunoaștere

www.dacoromanica.ro

gia s'a ocupat de această stare, atribuindu-i o semnificatie morbidă Trebue să o recunoastem deschis, şi de la început, că în majoritatea cazurilor, psihologii au dreptate, si că, foarte mulţi dintre aceşti „iluminaţi", pe lângă facultăţi uneori excepţionale, recoltează din aceste experienţe şi unele devieri patologice In aceste cazuri, eroare asi adevărul, iluzia si realitatea îşi dau mâna

Dar să examinăm opiniile psiho-patologilor Ribot a emis o teorie, aşa numită a *regresiuni*, după care functiile cele mai uşor atinse de o maladie sunt acelea câştigate mai recent în evoluţia individului, cum, pentru Ribot, teoria paralelismului *ontogeneză-filogeneză* este valabilă, adică evoluţia individului repetă pe aceea a speţei, şi cum speţa se ridică treptat la functiuni psihologice superioare, urmează, că dispariţia unei functiuni câştigate recent, înseamnă anihilarea unei functiuni superioare Maladiile psihice ating, în primul rând, aşadar, functiile superioare, şi aceasta înseamnă o regresiune, un *recul* al individului pe scara evoluţiei speţei Pe de altă parte, în suşi individul decade şi se întoarce către fazele psihice ale copilăriei, până ajunge la limita extremă, în starea de inconştienţă embrionară Dacă numim odată cu Janet functiunea supremă a spiritului, *functiunea realului*, atenţie la prezent, acţiune prezentă, etc. — este clar că, în cazurile de introversiune, de inhibire psihică, ceeace pare că se pierde este tocmai această functiune a realului, contactul direct şi imediat cu realitatea Psihanalistul Ferdinand Morel admite aproape în întregime, concluziile acestea, afirmând „Narcisismul functiar al introversiunii este o regresiune profundă în sânul mamei, o întoarcere la stadiul primar, la starea intrauterină" Examenul psihanalitic al vocabularului mistricilor ar confirma această concluzie, întrucât vorbele „fund", „rădăcină", "in-

www.dacoromanica.ro

definit", „străfund", etc, revin, tot timpul, în textele marilor introventiți. Cu toate acestea, Ferdinand Morel nu poate să se oprească de a recunoaște o realitate în experiența introversiunii. „In introversiunea cea mai absolută, nu există pierdere de conștiință, ci deplasare de atenție. Aceste experiențe extatice rămân profund gravate la extatic, ceeace nu ar fi cazul, dacă ar fi experiențe ale visului sau ale neantului" [1])

Teza patologică a fost susținută de un Janet, Murisier, Godfernaux și, într'o oarecare măsură, de Leuba, etc. William James s'a crezut îndreptățit să conchidă, că „este mai rațional să atribuim (aceste elanuri extatice) unor impulsuri impetuoase, origina lor fiind în viața inconștientă, și ale căror concomitente cerebrale le ignorăm, cel puțin în prezent" [2]) Iar Roger Bastide va încheia „Misticismul nu este disoluție, dimpotrivă, este în general, creația unui nou eu, și acest lent efort constructor a scăpat cercetătorilor" [3])

Din nefericire, psihopatologia s'a ocupat mai mult de cazurile mediocre de introversiune, examinând doar aspectul morbid al misticilor. Asupra acestui punct nu poate exista îndoială: la marea majoritate a misticilor ignoranța și demența, maladia și fabulația sunt prezente totdeauna. Dar, ceeace este important, este că nici psiholog nu au putut contesta, chiar în cazurile însoțite de fenomene morbide, existența paralelă a unor fenomene supranormale. „Efectele fericite, realizate de aceste metode, foarte vecine unele de altele, scrie Leuba, au în comun o dublă sursă: 1. Se produce un reconfort moral și fizic, care e totul independent de ideile sau de scopu-

1) Ferdinand Morel *Essai sur l'introversion mystique*
2) *The varieties of religious experience*
3) *Les problemes de la vie mystique*

www.dacoromanica.ro

rile diverse, cu care poate fi ocupat spiritul subiectului, 2 ideile şi idealurile prezente spiritului subiectului exercită o acţiune excepţional de puternică: [1]) Şi el conchide că este necesar, dacă vrem, ca umanitatea să înainteze cu un paş mai repede, ca metodele acestea „să facă loc unei doctrine cu adevărat ştiinţifice" „In acea zi, se va vedea perfectionarea spirituală rivalizând cu progresele în materie de higienă şi de longevitate crescândă, pe care le-au făcut posibile si le-au accelerat cuceririle ştiinţei medicale" [2])

*

* *

Ce putem conchide din toate acestea? Pe deoparte, psihopatologia voeste ca toate cazurile de transformare psihologică a individului, să fie atribuite unor stări morbide, pe dealtă parte, psihologia actuală nu poate nega — deşi este la începutul studiului acestor fenomene — o realitate oarecare şi o anumită înălţime, acestor realizări

Adevărul, care pare să se degajeze din această massă inextricabilă de fapte, este că experienţele şi disciplinele de care ne ocupăm, şi care caută o reformare completă a planului psihic, au fost făcute, în general, la un nivel intelectual scăzut Ideile cele mai stupide întunecă — şi fac să eşueze — experienţe dintre cele mai interesante [3])

1) James Leuba *Psihologie du mysticisme religieux* (trad fran 1925)

2) Op cit. p 497

3) In studiul său *„L experience mystique naturelle'*, apărut in lucrarea *Quatre essais sur l'esprit"*, Jaques Maritain scrie „Că diversele reţete ale yoghismului se pot preta la tot felul de iluzii şi extrapolări psihologice o cred Dar nu există contrafaceri oricat de multe ar fi ele, decat faţă de un lucru autentic' (p 155) Este clar că nu numai in disciplina *yoghinică* pot apărea astfel de rătăciri ci şi in *creştinism* in *sufism*, etc

www.dacoromanica.ro

Dar există cazuri, în care nu se poate vorbi de o ratare a acestei întreprinderi, am citat numele lui Ramakrishna, Vivekananda, Aurobindo Ghose, Shrî Ramana Maharshi Şi chiar în cazul sfinţilor creştini poate fi negată, absolut, realizarea lor? Nu există nimic important în demersurile lor interioare — cel puţin ale unora dintre ei, de prima mărime? Experienţele lor sunt fapte, din nefericire având o cultură ştiinţifică redusă, dacă nu nulă, ei au explicat, uneori, propriile lor realizări, într'un chip inadmisibil

In fond, concluzia ce se desprinde din aventurile spirituale ale marilor introvertiţi, este, că personalitatea omenească poate fi prelucrată Dacă presupunem că funcţiunea supremă a spiritului este, cum vrea Janet, *funcţiunea realului*, aceasta nu poate însemna decât acordarea unei preeminenţe fazei actuale a spiritului omenesc Nu avem însă dreptul să oprim spiritul la ceeace este el acum Şi apoi câţi dintre oameni, care au această funcţiune într'un mod complet, nu sunt afectaţi de maladii psihice? Psihanaliza ne arată, desgolind pe un om în inconştientul lui, că marea majoritate a *indivizilor poartă* cu ei povara unor boli psihice dintre cele mai grave Sunt aceştia normali fiindcă maladiile lor, deşi acute, sunt ascunse, refulate? Linia de demarcaţie între normal şi anormal este foarte elastică, dacă nu arbitrară Şi apoi, aceasta arată, că existenţa funcţiunii realului nu este o condiţie suficientă pentru a elimina orice ipoteză de morbiditate Cum să judecăm atunci, fenomenele de introversiune, în ceeace priveşte normalitatea lor, după un criteriu relativ, care nu este o condiţie necesară şi nici suficientă?

Faptul, care se impune celui ce cercetează fenomenele voghinice, în special, este că, prin diverse discipline,

www.dacoromanica.ro

uneori barbare, dar care nu au fost susţinute, niciodată, în forma aceasta de marii înţelepţi ai Indiei, se poate prelucra personalitatea omenească, printr'o acţiune directă şi concretă asupra structurii ei psihice Am avea dreptul să susţinem că o astfel de intervenţie aduce cu ea numai turburări patologice şi că nu e posibil să adaoge ceva pozitiv la săraca şi mediocra noastră constituţie psihică, care se formează aproape la întâmplare, sau datorită numai unor factori externi şi obscuri? Nu cred că este posibilă o astfel de poziţie, care ar reduce omul la ceeace întâmplător este la un moment dat Dealtfel, marile personalităţi occidentale s'au format, totdeauna, printr'o autoeducaţie, printr'un efort continuu, şi istoria vieţii lor ne dovedeşte aceasta

Este drept, că până acum, metodele de purificare psihică, de amplificare şi de control al energiilor psihice, fiind de origină asiatică au condus, în general, la o introversiune, la un eleatism al spiritului, care corespunde tocmai naturii culturilor unde se realiza In Occident este posibil, ca o asemenea tehnică, purificată şi acceptată numai treptat, pe măsură ce e verificată şi explicată, să nu conducă numai la o izolare a individului de lume, ci la o ridicare a lui, în mijlocul ei In cultura heracleitică a Occidentului, realizările interioare vor putea fi socotite reale, într'atât cât pot fi, în acelaşi timp, făcute exterioare Omul aşezat numai înlăuntrul lui, sau exclusiv în afara lui, este un om parţial Şi vom putea judeca o astfel de reformă a omului, după nivelul la care îl situează între cei doi poli eu şi non-eu, obiectiv şi subiectiv, realitate internă ş realitate externă Dacă un om nu poate fi înafară ceeace este înlăuntrul lui, nu este decât o iluzie dacă un om nu este în interiorul lui, ceea

www.dacoromanica.ro

ce este exterior, el nu este nimic, nici măcar o iluzie. O ființă umană completă, nu este astfel, nici un introvertit nici un extravertit, ci un echilibru armonic între aceste două mari puteri, care tind a-l absorbi fiecare lumea obiectivă și lumea subiectivă.

www.dacoromanica.ro

XIII

INSTAURATIO MAGNA

La începutul culturii moderne, înaintea lui Descartes chiar, celebrul cancelar englez Bacon avea să-şi exprime mirarea sa în faţa cantităţii enorme de superstiţii, care ocupau mintea contemporanilor săi, închizând-o oricărei descoperiri, oricărui adevăr nou Evul Mediu, prin profesiunea de credinţă a unor idei fixe şi definitive, provocase o anchilozare a inteligenţei, şi a gândi în mod liber însemna a fi culpabil Tot felul de *idoli* — veritabile fantome ale gândirii — jugulau inteligenţa, în cadrul unor prejudecăţi obscure, erau despoţii neîngăduitori ai acestei funcţe foarte delicate, care se numeşte intelect

Marea întreprindere a lui Bacon, această *Instauratio Magna,* avea de scop să exorcizeze fantomele superstiţiei primitive, aceste cadavre abstracte, a căror putrefacţie altera însăşi natura gândirii Trei secole şi mai bine de desvoltare în sensul unei inteligenţe pure, nu ou reuşit să izgonească *idolii* din mentalitatea occidentală, o mică elită, aceea a oamenilor de ştiinţă, a mers mai de-

www.dacoromanica.ro

parte, pe drumurile deschise de Bacon, dar marea massă a Occidentului a rămas în aceeaşi noapte a Evului Mediu Este adevărat, că metodele ştiinţei şi rezultatele ei au fost făcute accesibile oricui, dar omul de cultură medie, pentru a nu mai vorbi de ceilalţi, cunoaşte ştiinţa, dar aceasta nu-i aparţine Privit de la exterior, Occidentul pare un mic zeu, el se află la o distanţă considerabilă de primitiv Puterea lui asupra naturii a ajuns colosală Cel mai neînsemnat individ poate să comande forţelor naturii, printr'o simplă manevră a unor pârghii Dar priviţi-l în interior spiritul său e cuprins de aceleaşi temeri şi idealuri obscure ca şi ale sălbaticului El luptă, ucide, trăeşte şi moare fără să ştie ce face, propriu zis Occidentalul a asimilat rezultatele ştiinţei, dar nu şi-a apropiat, ceeace e mai important, mentalitatea puternică, care a produs aceste rezultate Ştiinţa, prin ceeace reprezintă în sine, i-a rămas străină Şi aici ajungem să definim unul din defectele principale ale modului de formare a individului în Occident Occidentul dăruieşte individului o mulţime de cunoştinţe, îi pune la îndemână o vastă posibilitate tehnică Şcoala formează, în serie, fiinţe capabile să se orienteze în viaţa exterioară, posesoare ale unui bagaj de informaţie, uneori chiar de erudiţie, impresionant, dar nu le dă absolut nimic în ceeace le priveşte direct Individul poate ajunge să ştie foarte multe lucruri, dar nu va şti, prin aceasta, nimic despre el Organizarea difuzării culturii în masse se adresează memoriei şi nu conştiinţei Semnificaţia efortului întregei omeniri, care se oferă individului prin operele de cultură, rămâne ascunsă, şi a se revelează numai partea exterioară şi superficială a acestei extraordinare munci Cel mai erudit om, care a integrat în memoria lui, toată ştiinţa, arta, tehnica, etc, este un

www.dacoromanica.ro

dezorientat şi un ignorant, în fond, dacă travaliul acesta nu a izbutit să fixeze pentru el o poziţie interioară în faţa lumii şi a existenţei Noi profesăm ideile pentru idei, crezând că au un adevăr în ele însele Dar am văzut, că acestea au numai un rol funcţional, şi că ele sunt valabile într'atât cât îngădue mişcarea spiritului, spre regiuni din ce în ce mai vaste, şi prin aceasta exprimând propria şi absoluta lui libertate Spiritul erudit, pur şi simplu, este un cadavru el trăeşte numai în lumea din afară, pentru sine `a murit Şi aici e mare eroare şi marea iluzie a Occidentului cultul cunoştinţelor pentru cunoştinţe Nu spun că erudiţia este rea prin ea însăşi, uneori este şi necesară, dar când este exclusiv interpretată ca metodă de formare a personalităţii umane, ea devine periculoasă erudiţia seacă pregăteşte moartea interioară a omului, deşi afirmă că îl pregăteşte pentru viaţă Examinaţi însă exemplarele umane produse de cele mai înalte şcoli ale Europei sau Americei (pentru a nu mai vorbi, de celelalte trepte inferioare ale învăţământului) Universităţile dau, în serie, aceşti docţi ignoranţi, cari pot vorbi, eventual, despre orice, *de omni re scibili et quibusdam aliis,* dar nu ştiu nimic despre ei şi rostul lor pe lume Cultura devine, astfel, o distracţie subtilă a inteligenţei, făcută la întâmplare, fără niciun motiv conştient

Orientul nu a cunoscut un astfel de viciu, şi, dintr'un anume punct de vedere, s'ar putea spune că, ignoranţa Orientalului, i-a dat un echilibru mai mare, l-a mutilat mai puţin, decât pe Occidental Poate că Rousseau avea dreptate, şi că societatea depravează, într'un fel, omul Atât e de adevărat, că în fiecare poziţie, în fiecare gând, există o parte de adevăr! Pentru Orient, educaţia individului, studiul textelor sacre şi al cărţilor de autoritate,

www.dacoromanica.ro

nu aveau un scop în sine, de erudiţie, ci unul de formare a individului şi de desvoltare a personalităţii lui A şti ce e în cărţi, înseamnă în Orient, a şi face ce e scris acolo Prin aceasta, Orientul a îndreptat omul către sine, şi studiul operelor înaintaşilor are de scop descoperirea propriei lui personalităţi

Noi nu trăim ceeace ştim S'ar putea conchide, că tocmai deaceea, nu ştim nimic O reformă totală a modalităţii învăţământului este necesară Şcoala occidentală, ajunsă la proporţii şi la o organizare pe care nici nu a bănuit-o Orientul, trebue să devină o disciplină pentru descoperirea personalităţii, a rolului ei funcţional în lume, a puterei şi neputinţei ei In loc de a avea lozinca „a şti", cultura europeană va subordona această formulă lui „a fi' A şti pentru a fi, iată idealul de cultură, pe care trebue să şi-l dea Occidentul

* * *

Această concluzie are un suport mult mai puternic de cât s'ar părea la prima vedere Bacon încercase această *Instauratio Magna,* care avea să dea Occidentului ştiinţa şi puterea Pentru el, ştiinţa este putere *tantum possumus quantum scimus* Şi, în adevăr, ştiinţa europeană a dat lumii cea mai mare putere asupra naturii, a ajuns să organizeze şi să domine forţele naturii, dar nu a izbutit, pentru că a făcut abstracţie, să organizeze şi să îmblânzească această enormă energie care e omul şi conştiinţa lui Este un hiatus între ceeace ştie şi ce poate un individ în vremea noastră, şi ceeace este el însuşi Cum o remarcă psihologul Charles Baudoin, există un „contrast între perfecţia ştiinţelor şi mizeria moravurilor noastre" Este explicabil, că în abia trei sute de ani de ştiinţă propriu zisă, Occidentul nu a putut să re-

www.dacoromanica.ro

alluzeze mai nimic pentru personalitatea interioară a omului, afară de cazurile rare ale marilor oameni de cultură Această acţiune directă, asupra omului, nu putea fi executată până acum şi din cauză că nu se ştia, în fond, ce e ştiinţa însăşi Astăzi ştiinţa s'a descoperit singură şi cu aceasta a descoperit şi fundamentul ei cel mai sigur, şi cel mai mare este omul Ea trebue să purceadă la cucerirea acestui nou domeniu Omul a cucerit toate sectoarele naturii, unul singur îi rămăsese închis el însuşi In momentul de fată se deschide un nou câmp de cercetări, vast ca şi Universul exterior, care e omul lăuntric, şi căruia i se acordă o importanţă din ce în ce mai mare

Priviţi însă omul mediu, burghezul cult, din epoca noastră fie că e profesor, inginer, avocat sau medic, ştiinţa sa nu-i acordă niciun beneficiu, de altă natură, decât acele avantagii stupide şi iluzorii, pe care le au toţi oamenii, în mai mică sau mai mare măsură, el trăeste şi moare în aceleaşi condiţii interioare ca şi cel mai umil ţăran, şi aş spune, ca şi cel mai îndepărtat sălbatec

Ştiinţa sa nu a contribuit decât la o complicare intextricabilă a vieţii şi ideilor sale, l'a ridicat materialmente, dar nu i-a dat nici un echilibru interior El a ajuns o fantomă, un mecanism orb, a cărui activitate e automată Această fiinţă nu e un om De aceea cele mai mari opere literare se vor strădui să zugrăvească personalităţi puternice, acelea pe care nu le putem întâlni în mod obişnuit, sau chiar de loc. Un Hamlet sau un Sparkenbroke sunt personagii mai pline şi mai umane decât jucăriile acestea materiale, cari poartă numele de oameni, fără suflet şi fără viaţă, simple automate, mişcate de un angrenaj străin lor, duse fără voia lor, de curentele tuturor mişcărilor sociale sau ideologice Deaceea scriitorii

www.dacoromanica.ro

au trebuit să recurgă la lumea iluziei, pentru a inventa oameni.

Omul care știe este foarte puțin, omul care face este tot atât, dar omul care este, pentru că știe, este un zeu.

Gândirea orientală a cunoscut această idee extraordinară a cunoașterii, ca expresie a puterii. Noi nu am definit-o, până acum, decât în elementul de putere asupra lumii externe. Dar să zicem, cum spunea Wittgenstein, că, chiar atunci când am deslega toate problemele din lume, problema vieții noastre nu ar fi deslegată.

Să zicem, astfel, că și ființa aceea de care vorbea Laplace, care ar cunoaște totul, nu ar însemna mare lucru, dacă ea nu ar avea nici o putere, dacă ea nu ar fi devenit ea însăși o forță, capabilă să învingă orice obstacol. In fond, problemele noastre se reduc la următoarele: vom ignora tot timpul, cât vom fi solicitați de întrebări, vom dori mereu, cât nu vom putea orice. Două fețe ale aceleași probleme: ignoranța și neputința noastră. O știință care nu aduce puterea nu e o știință ci un artificiu, ea nu poate liniști frământarea interioară, și lasă spiritul în aceeași neliniște, o putere, care nu e luminată de știință e oarbă. Majoritatea oamenilor din Occident asimilează cunoștințe abstracte, care le majorează vocabularul intelectual, dar care nu formează puterea lor. Ideile acestea rezumă, în cel mai bun caz, o putere asupra naturii, dar ele nu reprezintă însăși puterea spiritului. Deaceea ele sunt oarbe. Atât timp cât o cunoștință nu este însăși puterea mea, ea nu e o cunoștință, ci ori o abstracțiune moartă și străină, sau o posibilitate de a stăpâni natura.

Adevărata cunoaștere exprimă însăși puterea spiritului, grandoarea și libertatea lui. A cunoaște realmente, înseamnă pentru spirit, a fi. Și a fi, înseamnă a deveni din ce în ce mai liber, mai puțin încătușat, mai amplu.

www.dacoromanica.ro

Libertate — ştiinţă — putere, iată trei ipostaze care nu reprezintă decât feţe ale aceleaşi realităţi spiritul

* * *

Cultura noastră este o cultură, pe care o cucerim prin memorie Deaceea ea desvoltă hipertrofic numai o parte a inteligenţii Până când nu vom învăţa lecţia marilor spirite ale umanităţii, pentru care adevărul erau însăşi realizarea propriei lor fiinţe, cultura nu ne poate aduce decât lucruri exterioare Ea poate augmenta cantitativ ideile noastre, dar nu va interveni, în chipul acesta, niciodată, în însăşi mecanismul interior al inteligenţei, pentru a-i schimba calitatea Ceeace ne trebue e o atitudine, pe care gradul de cultură al fiecărui individ trebue să i-o dea Omul modern se lansează în lumea externă căutând să-şi însusească, să aducă în posesia lui cât mai multe lucruri Un singur lucru nu cunoaşte şi aceasta îi rămâne continuu străin este el însuşi

Să obligăm atunci cultura să însemne descoperirea spiritului Dacă omul s-ar cunoaşte slăbiciunile şi limitările lui, prin aceasta le-ar fi depăşit Şi în mod paradoxal, a fi liber, a cunoaste şi a putea, a fi, pur şi simplu, înseamnă, astfel, a determina propria noastră lipsă de libertate, ignoranţa şi neputinţa noastră Căci, ştim mai mult, atunci când ştim că nu ştim, decât când credem că ştim şi nu ştim Aceasta fusese marea descoperire a lui Socrate, şi deaceea înteleptul ateniam adoptase maxima dela Delfi, cunoaşte-te pe tine însuţi Γνῶθι σεαυτον Toate erorile, pe cari le comitem, sunt datorite acestei ignoranţe de sine însuşi Toate iluziile, după care alergăm toată viaţa, sunt provocate de faptul că nu ne cunoaştem! Noi credem că vom potoli Molochul interior, aruncându-i tot felul de valori iluzorii, şi luptăm o viaţă

www.dacoromanica.ro

întreagă pentru lucrurile care nu ne vor aparţine La marginea, care desparte eternitatea de noi, lăsăm, înainte de a ne îmbarca în nava lui Charron, pentru marea călătorie, toate bunurile noastre Nu erau acestea iluzii, ne aparţineau ele nouă, odată ce ne părăsesc în mod fatal, în clipa cea mai importantă, atunci când se decide valoarea fiecăreia din achiziţiile noastre? Nu, nimic din ceea ce dobândim, în mod obişnuit, nu ne aparţine Dar e un lucru despre care nu putem spune, până în ultima fracţiune de secundă a vieţii noastre pământeşti, că ne abandonează suntem noi înşine Ce facem pentru această mare şi unică realitate, ce îi dau eu toate luptele şi orgoliile, dorinţele şi victoriile noastre? Nimic! Insă, mai este o altă faţă a problemei Chiar dacă dispariţia noastră ar însemna dizolvarea în neant, opera noastră rămâne Şi ea rămâne dacă a fost un dar făcut omenirii Atât timp cât, în mic sau în mare, strângem pentru noi, iluzia ne copleseşte, şi energiile noastre sunt în slujba minciunii, atât timp cât dăm omenirii ceva, acest dar nu se pierde el are funcţiunea lui şi rămâne în lume cu rostul şi cu puterea lui creatoare Deaceea, Aristotel sau Phidias, Spinoza sau Leibniz, Beethoven sau Bergson, Goethe sau Einstein, vor rămâne, pentru eternitate, în sânul umanităţii, fără ca aceasta să-i poată repudia vreodată, chiar dacă le-ar descoperi erorile lor Viaţa lor a fost un dar şi o binefacere făcută lumii Din toată activitatea individului, numai două lucruri nu sunt pieritoare realizarea lui proprie, şi prin aceasta, puţinul cu care a contribuit la realizarea omenirii Aş spune chiar, că ultima contribuţie este mai certă opera individului este o realitate permanentă pentru înaintarea omenirii, dar noi nu ştim, dacă, chiar realizarea noastră interioară mai e valabilă, „dincolo", după trecerea fluviului Styx Nu

www.dacoromanica.ro

e mai puţin adevărat, că numai acela poate dărui umanităţii, care înfăţişează o mare personalitate interioară Cele două activităţi sunt complementare una întregeşte pe cealaltă Fără o înaltă desvoltare a libertăţii spiritului, fără a-l degaja de toate iluziile obscure, care acaparează pe ignorant, omul nu poate dărui, dimpotrivă, el cere dela cellalţi, el fură şi jefueşte omenirea întreagă sau o parte a ei Astfel, acela care se improvizează în binefăcătorul celorlalţi, fără a fi fost, mai întâi, propriul său binefăcător, fără a se fi întregit şi descoperit pe sine, face, mai curând, rău lumii, decât bine Acţiunea lui nu poate fi decât oarbă în loc să fie centrifugă, ea e centripetă, sensul ei fiind dat de un egoism, uneori foarte subtil, dar totdeauna uşor de descoperit, sub diversele lui deghizări Omul liber interior este un om puternic, el e prea bogat pentru a mai cere şi activitatea sa, viaţa lui întreagă e un dar Problemele unui astfel de om sunt problemele lumii şi problemele lumii sunt problemele lui El şi umanitatea întreagă sunt una şi aceiaşi fiinţă Acela care îşi pune problemele lumii fără a vedea în acestea, propriile lui probleme, e un orb, acela care îsi pune problemele lui fără a descifra în acestea, înseşi problemele lumii, este un egoist, închis în carcera ignoranţei, acela care, însă, face din întrebările lui, întrebările omenirii, care citeşte în propria lui mizerie, mizeria umanităţii întregi, care încercând să rezolve propria lui neputinţă, voeşte să rezolve întreaga problemă a lumii, devine puternic, ca şi umanitatea întreagă El nu mai e o singură forţă, ci miliardele de forţe, care la un loc îi stau la dispoziţie, rezervoriul imens de unde îşi va scoate energii din ce în ce mai mari, cu cât se va confunda mai mult cu această fiinţă colosală care e omenirea Omul şi omenirea, iată problema

www.dacoromanica.ro

Dar priviţi omul din Occident în Europa sau în America, posedat de un cult îngrozitor al iluziilor, el se dedă la o orgie a abundenţei, care este idealul cel mai înalt al marei majorităţi. Individul îşi organizează viaţa pentru ca, moment cu moment, să câştige în lumea exterioară, să parvină la bogăţii şi să posede cât mai mult. Sistemele sociale şi economice se străduesc să creeze abundenţa cea mai mare, pe care să o împartă mai mult sau mai puţin echitabil tuturor. Chiar războaiele nu se fac decât în dispreţul oricărei valori a omului. Totul, marile mişcări sociale ca şi cele politice, sunt conduse de zeitatea întunecată a dorinţei, care patronează digestia.

Problemele omului s'au redus la problemele pământului, ale stomacului, ale industriei sau ale finanţei. Se scuză capitalismul de a fi creeat prea mari bogăţii, la care au parvenit magnaţii trusturilor, în detrimentul muncii celor săraci. Foarte bine, dar soluţia ce se caută e cum să parvină toată lumea la bogăţie, cum se poate să participe fiecare individ la orgia fantastică a posesiunii. Insă problema nu va înceta să existe, atât timp cât nu ne vom da seama, că ea nu constă în mecanitatea repartiţiei bunurilor, cât în iluzia căutării unor astfel de valori.

In adevăr, vedem în preocuparea aceasta orice în centrul problemei, dar nu vedem omul şi existenţa lui integrală. Aici e punctul nevralgic al chestiunii, de unde întrebarea îşi schimbă sensul. Nu poate fi vorba de instaurat un sistem economico-social just, — totdeauna vor fi mici ,dacă nu mari nepotriviri între sisteme şi fapte — ci de a reduce iluzia bogăţiei la ceeace este o fantomă care bântuie conştiinţa omului modern. In fond, omul are nevoie de atât de puţin, şi el caută atât de mult. Deaceea Ferrero scria, atât de just:

www.dacoromanica.ro

„Imperiul capitalului va cădea în ziua în care poporul va considera cu oroare luxul, risipa, plăcerile, viciile pe cari bogaţii îl fac să le înveţe Capitalismul nu va putea fi ameninţat serios decât printr'o mare mişcare ascetică ce ar pătrunde în masse, şi care l'ar detaşa de vicii şi de lux "[1])

Şi aici e, în general, sarcina culturii europene, prima şi mare ei sarcină schimbarea punctului de vedere, aducerea în centrul tuturor preocupărilor, a omului întreg, aşezarea lui dincolo şi mai presus de toate iluziile, cu care se luptă, într'o întreprindere fără sens şi fără scop.

Occidentalul normal crede, că realitatea constă în buna lui stare, sau în situaţia lui socială, politică, în plăceri şi în lux, el nu e chiar nimic în plus, decât această bună stare, acest lux, sau aceste vicii Cultura va trebui să-i arate ce este el propriu zis, să-i arate un alt ideal, grandios şi permanent, pe lângă care toate acestea devin ridicule Occidentalul, trăind viciile sale iluzorii, a devenit el însuşi o iluzie Scoateţi-l din această iluzie, îndreptaţi-l către el însuşi, către propria lui realitate, şi toate problemele, care opun omul omului, vor înceta de a mai exista In *Upanishade*, înţelepciunea hindusă, mai puţin îndreptată către exterior, a găsit totuşi formula omului real *tat twam asi*, aceasta eşti tu O singură dată, omul mediu din Occident, nu se întreabă cine este El crede orbeşte să e bogăţia, viciul, plăcerile sau suferinţele lui şi astfel se desparte de tot ceeace e real, pentru a trăi în iluzie Dacă şi-ar pune însă, o singură clipă, problema realităţii lui, ar observa un lucru foarte ciudat că nu poate afirma nici că este bogăţia, după care goneşte fără odihnă, nici plăcerea sau suferinţa, nici or-

1) *Discours aux sounds*

www.dacoromanica.ro

golul sau mizeria şi că, în acelaşi timp, nu e izolat de tot ce există

El va începe prin negaţiu nu sunt nici aceasta, nici aceea, şi poate că, atunci când, pe aripile libertăţii interioare, va fi izbutit să se desprindă de tot ceeace-e iluzie, va putea spune, ca în *Upanishade tat twam asi* Existenţa sa reală va începe de abia din acest moment, când într'o supremă răsucire asupra lui însuşi, spiritul va lua fiinţă realmente, va fi, pur şi simplu, nu se va confunda cu tot ceeace este posesie trecătoare şi iluzie amăgitoare

La începuturile timpurilor moderne, Bacon întreprinsese acea mare restauraţie a ştiinţei, care învingând superstiţiile Evului Mediu, să poată cîti direct în cartea naturii, fără filiera deformantă a ideilor confuze, ce stăpâneau spiritul până atunci Această mare operă este astăzi, îndeplinită Ştiinţa actuală e formulată, dincolo de orice idee preconcepută, ea exprimă autonomia completă a spiritului Spiritul omenesc, liberându-se, a creeat ştiinţa Ştiinţei îi revine, acum, sarcina naturală de a elibera omul, din prizonieratul tuturor iluziilor Trebue dar, ca ştiinţa să pună în în centrul preocupărilor ei, pe însuşi creatorul ei Şi aceasta va fi marea restauraţie a omului, *Instauratio Magno*

www.dacoromanica.ro

XIV

LIBERTATEA CREATOARE

Intr'un mic esseu [1]), François Mauriac a scris „Ce qui s'appelle un homme fait s'obtient au prix de quelles mutilations !" Şi această afirmaţie, făcută pe baza unor consideraţii străine nouă, este plină de o semnificaţie mult mai adâncă In adevăr, omul preconizat în general şi vag, de cultura occidentală de-a-lungul evoluţiei ei, a fost — şi este — o fiinţă mutilată, prizonierul unor principii morale străine, impuse de alţii, sau sclavul unor libertăţi iluzorii, care nu sunt decât tarele sale psihice Libertatea, după care umblă inconştient Europeanul mediu de astăzi, ca şi de totdeauna, este o anarhie şi o monstruozitate In accepţia curentă, omul liber este acela care poate să-şi facă viaţa cum voeşte el Dar ce posibilităţi are omul mediu de a-şi construi propria lui cale ce direcţie poate să-şi aleagă, care să constitue, realmente, libertatea lui ? Nici una, sau toate Examinând „omul liber", descoperim în el nemodificate, toate

1) *Le jeune homme* (Paris, 1926)

www.dacoromanica.ro

vicile şi toate poftele cu care s'a născut, libertatea lui constă în a desvolta, la maximum, aceste pofte Iată două miliarde şi mai bine de oameni, care se unesc într un strigăt formidabil, pentru a cere pământului sau cerului, libertatea de a fi robii propriilor lor vicii, sau sclavii viciilor altora Libertatea, înţeleasă în modul acesta simplist şi instinctiv, devine o eroare ea este dominată de dezideratele noastre, este subordonată tuturor rătăcirilor tuturor preferinţelor, sentimentalismului şi confuziei Adevărata libertate nu poate fi condiţionată de nimic, nici chiar de virtuţile noastre Deaceea Dostoievsky va descoperi libertatea sa, privind un colţ de cer, prin gratiile închisorii Nici închisorile, nici principiile nu pot anula libertatea omului, tocmai fiindcă aceasta nu depinde nici de închisori, nici de idei, nici de preferinţe, nici de comandamente morale Spinoza spunea că libertatea nu este recompensa virtuţii, ci virtuţea însăşi Dacă activitatea noastră nu se justifică prin ea însăşi, ea nu e liberă putem face lucruri măreţe, desigur, şi ca sclavi, dar nu prin aceasta ne-am câştigat libertatea Trebue dar să înţelegem prin libertate altceva decât să înţelege în mod obişnuit Conţinutul atribuit în general, acestui concept, denotă însă, o mulţime de factori, care aservesc omul unei doctrine, unor dorinţe aceasta nu e libertate, ci lipsă de libertate

Prin reacţiune împotriva unei astfel de concepţii absurde, care a dominat Occidentul, sfinţii şi asceţii, creştini sau hinduşi, au profesat o altă monstruozitate, o mutilare şi mai mare a persoanei omeneşti renunţarea absolută la ceeace este viaţă, tocmai fiindcă viata este plină de păcat Pe deoparte libertatea pur politică, insuficientă şi anarhică, dacă se reduce numai la atât, lăsa si îngăduiă desvoltarea omului pe linia deficienţelor lui;

www.dacoromanica.ro

pe dealtă parte, mortificaţiile şi tehnicele îngrozitoare ascetice mutilau omul, anihilându-i o faţă, care este tocmai viaţa lui de toate zilele. În ambele cazuri, ne aflăm în faţa unui tip de om incomplet, incomplet, fiindcă instaurează printr'o libertate rău înţeleasă, însuşi regnul imperfecţiunii, incomplet, fiindcă ucide printr'o profanare a ceeace înseamnă viaţă, însăşi viaţa. Burghezul liber este un viciu deslănţuit. Ascetul, care crede în libertatea sa absolută, este un viciu mort, dar odată cu viciul, el a omorît şi virtutea.

Care poate fi, atunci, omul ideal, speranţa şi viitorul nostru? Occidentul nu-şi pune problema Orientul, în genere, a eliminat-o, profesând — în afară de cazurile marilor gânditori, valabile pretutindeni şi acestea — tipul ascetic. Unde este omul? Acel tip de om, arhetipul, dacă pot spune aşa, pe care să urmărim a-l realiza, în fiecare din noi, pe cât putem, prin toate eforturile noastre? Europa nu are încă un astfel de ideal.

* * *

Când spun că Occidentul nu a cunoscut încă un tip de om complet, nu vreau să afirm, că nici nu şi-a propus un astfel de om, numai că idealul, care, mai mult sau mai puţin efemer, a preocupat lumea occidentală, în această privinţă, a fost, în bună parte, imperfect. Grecii au avut ideea de om concretizată în *erou* şi *înţelept*. Achille şi Socrate, iată oamenii ideali ai vechei Elade. Însă înţeleptul era o realizare pur umană şi terestră; tipul ideal, zeul, era de fapt, un erou, mai puternic decât Hercule sau Achille, dotat cu forţe mult mai vaste, subordonat mai puţin contingenţelor faptelor. Zevs, stăpânul lumii şi al zeilor, nu era un înţelept ci un erou.

www.dacoromanica.ro

El participa la lupte şi le influenţa, după preferinţele, nu după înţelepciunea sa

Occidentul a avut, deasemenea, două tipuri ideale de om *sfantul* şi *eroul* Evul Mediu a admirat aceste făpturi straine, şi le-a fuzionat într'una, medie *cavalerul*. Ordinele cavalereşti, care îmbinau hibrid, seninătatea sfinţeniei şi impetuozitatea eroismului, au fost poate singurele, care au încercat marea aventură a descoperirii omului ideal complet

Astăzi, omenirea nu mai are nici un ideal nici sfântul nici cavalerul, nu mai impun, aparţin trecutului Singurul tip, care mai impune, este acela al eroului Dar, în mijlocul bătăliei de motoare, eroismul se reduce la foarte puţin, şi moartea unui erou nu va fi, în nici un caz, un eveniment demn de înscris într'o altă Iliadă, sau în legendele popoarelor

Cultura occidentală şi-a aşezat, aşa dar, pe culmile realizarilor ei, înţeleptul şi eroul, înţeleptul luând, în perioada crestină, înfăţişarea sfântului Dar, în aceşti oameni ideali, vom recunoaşte un element tragic, care face din viaţă o dramă şi o continuă înfăptuire a morţii Sfântul părăseşte viaţa şi, intr'un fel, o ucide Eroul, războinicul adevărat, ucide pentru ca să fie ucis Occidentul a venerat, cel mai mult, pe aceia care au murit, fie prin eroismul lor, fie prin sfinţenia lor Eroi sunt morţii noştrii, toţi marii eroi ai lumii au fost ucişi de duşmanii lor Achille, Hercule, Rolland, Napoleon Cei mai străluciţi dintre sfinţi sunt martirii, care şi-au sacrificat viaţa pentru triumful unei idei Socrate este mare fiindcă a băut cucută, Iisus, fiindcă şi-a dat viaţa pe cruce Este o putere neobişnuită, o majestate chiar, în gestul lor Dar, noi recunoaştem în aceste acte, un caracter tragic, şi tipul de om, care a fost idealul omenirii, a

www.dacoromanica.ro

fost totdeauna, înconjurat de o fatalitate sângeroasă, a crescut sub aripile morţii A muri, iată deviza eroului şi a sfântului O astfel de preocupare constantă, care face din moarte un ideal şi din viaţă o povară, sau un factor în slujba morţii, este o deviaţie psihică, care a persecutat Occidentul, de la Greci încoace Grecii au avut ideea de perfecţiune a vieţii Dar, într'o cultură încă tânără, cel puţin vorbind de faza grecească pe care o continuăm noi, această idee a fost, în mod explicabil, amestecată cu elemente confuze de moarte

Astăzi încă, nu avem un tip de om, care să-şi împlinească natura lui, ci oameni care slăvesc moartea lor şi a altora Chiar filosofii nu isbutesc să scape acestei obsesii şi Keyserling va spune despre sfinţi că sunt „preafericiţii acestei lumi", iar după sfânt, în ordinea fericirii, va aşeza pe erou [1])

Sfinţii şi eroii sunt, desigur, exemplare alese ale umanităţii Dar ei nu pot constitui idealul de viaţă, tipul de om realizabil şi admisibil pentru fiecare din noi, pentru că ei au obsesiunea morţii şi nu a vieţii Sfântul anihilează viaţa lui, pentru iluzia unei alte vieţi, moartea şi ceeace ar putea să i se întâmple „dincolo", îi îngheaţă sufletul într'o mare spaimă El a ajuns la o liniste relativă fiindcă s'a temut

Eroul îşi trăeşte viaţa în disprețul ei, şi în slujba morţii

Simţim că nu printre aceştia se poate găsi omul real, omul liber, care ajunge la plenitudinea vieţii lui, fără nici o temere, fără a înfrânge nimic, nici lumea, nici pe sine, ci printr'o continuă creştere După cum o plantă creşte, fără a zădărnici nimic din ceeace natura a puş

1) H Keyserling *L art de la vie*, p 255

www.dacoromanica.ro

în ea, câştigând tot timpul, într'o ambianţă uneori potrivnică, fiind o podoabă a acestei ambianţe, astfel realizarea unui om, perfecţiunea şi creşterea lui, trebue să fie naturală şi în armonie cu propria sa fiinţă şi cu natura întreagă Idealul de moarte nu poate aparţine, decât prin deviaţie, omului, viaţa, şi împlinirea acestei vieţi, este sarcina noastră Cultura, spunea Guglielmo Ferrero, este diminuarea sentimentului de teamă Omul, care nu se teme, este un om puternic, şi am văzut că libertate, ştiinţă, putere, nu sunt decât trei nume diferite ale unei aceleiaşi entităţi spiritul Cultura Occidentului va impune, într'un viitor apropiat, — pe linia mare a ştiinţei, pe care se desvoltă — tipul de om creator, constructorul propriei lui fiinţe, şi prin aceasta al întregei omeniri Astfel va tinde să realizeze Occidentul, acel om ideal, pe care l-a căutat umanitatea de totdeauna, şi pe care l-a exprimat mutilat, de cele mai multe ori Acesta va fi omul liber, care va căuta să se aşeze deasupra faptelor, deasupra ideilor, deasupra oricărei condiţii Ideile, ca şi faptele, sunt valabile atâta vreme cât slujesc viaţa, cât funcţiunea lor înlesneşte o amplificare şi o creştere a omului şi a omenirii Dacă ele împiedică viaţa, dacă sunt în slujba morţii, atunci nu sunt decât o povară şi o superstiţie Mijloacele de a înălţa persoana umană nu pot fi găsite, astfel, decât printr'o dragoste de viaţă, de tot ceeace e viaţă, şi o voinţă continuă de a contribui la desăvârşirea ei Căci, aşa cum spunea Spinoza meditaţia omului liber la nimic nu se referă mai puţin decât la moarte „*Homo liber de nulla re minus quam de morte cogitat, et ejus sapientia non mortis, sed vitae meditatio est*" [1])

1) *Ethica*, teorema *LXVII* cartea a patra

www.dacoromanica.ro

In *Confesiunile sale,* Sf Augustin scrie „Nu ştiu eu însumi, tot ceeace sunt" *Nec ego ipse capio totum quod sum.* Şi acest lucru este adevărat, cu atât mai mult, pentru toţi oamenii Nu cunoaştem rezervorul imens de energii, ascuns în străfundurile fiinţei noastre, şi care, explorat şi pus în valoare, ar putea să ne schimbe faţa, făcându-ne după chipul şi asemănarea Celui Perfect Omul modern face impresia unui copil-zeu, posesor al unor forţe extraordinare, pe care le utilizează numai în scopuri ridicule Acest decalaj, între ce poate şi ce face un individ, este cauza tuturor dezastrelor, care s'au abătut asupra lumii

Trebue ca omul să aibă un ideal pe măsura colosalei lui puteri, Dar idealul de până acum, al majorităţii oamenilor, se reduce la dezideratе meschine, la stupide şi efemere realizări, care nu ridică cu nimic fiinţa umană Un mare ideal, chiar dacă nu ar putea fi atins complet niciodată, este necesar omului Este preferabil un om cu o iluzie grandioasă unui om încadrat într'o realitate măruntă

O asemenea iluzie are urmări mult mai importante şi concrete în viaţa noastră, decât au faptele imediate Marile iluzii ale istoriei au transformat lumea Din nefericire, speranţele omenirii au fost ilustrate, aproape totdeauna, de idealuri iluzorii şi meschine, în acelaşi timp Ceeace a lipsit umanităţii a fost, nu idealurile, ci grandioarea acestor ideali Deaceea a obţinut numai rezultate sărace In fond, suntem atât cât vrem să fim, sau mai bine zis, cât ne închipuim că suntem Închipuiţi-vă un lucru, spune William James, şi îndată acest lucru este mai mult decât înainte de a fi imaginat Dar noi nu ne facem nici o imagină a ceeace putem fi Deaceea vegetăm embrionar prizonieri ai unei vieţi incon-

www.dacoromanica.ro

ştiente Omul vine în lume prin umanitate şi trăeşte prin ea, este o funcţie a ei, şi înseamnă în lume atât cât înseamnă funcţia lui El are posibilitatea, prin libertatea spiritului, care e puterea lui, să-şi dobândească un loc din ce în ce mai important în Univers, putând să-şi construiască o existenţă mult mai amplă şi mai semnificativă în mijlocul naturii Alături de făptura săracă a omului fabricant — *homo faber* — noi vedem statura colosală a altui om, a creatorului, care construeşte şi creează Prin acesta se întreţine lumea, prin acesta ea e creată şi Dumnezeu însuşi e ajutat în opera lui

Homo creator, iată idealul măreţ pe care poate să şi-l dea Occidentul Dumnezeu a creiat lumea, dar în omenire fiecare om este chemat să se creeze singur, prin această putere, pe care i-a dat-o Dumnezeu sau Natura, şi care este libertatea lui Bergson a vorbit despre o „evoluţie creatoare", mai curând se poate vorbi despre o *libertate creatoare* Semnificaţia „existenţii unui om este imaginea operei create Dacă această creaţie nu e liberă, nu ne aparţine, dacă ea este expresia unor constrângeri exterioare sau a unei poveri psihice interioare, opera noastră nu ne reflectează pe noi înşine Omul liber îşi construeşte propria lui existenţă, funcţia lui în Univers ne spune destinul lui Important nu este să fii liber, ci ca această libertate să fie creatoare, să-ţi dea un loc şi o funcţie în lume, să-ţi creeze un destin, să-ţi atribue un rol funcţional în întreg mecanismul existenţei Şi acest ideal nu poate fi întrevăzut decât pe marile culmi, acolo unde Omul se întâlneşte cu Creatorul

Omul şi-a căutat destinul în cer şi în astre, dar tot atât de bine putea să l citească în adâncul lui, fiindcă destinul său este ceeace însemnează el însuşi în lume Este situaţia paradoxală a omului de a nu se vedea direct, ci

www.dacoromanica.ro

oglindat, totdeauna în altceva Şi oglinda, în care şi-a căutat imaginea a fost cerul înstelat Faptul acesta are o explicaţie, dacă ne amintim un gând al lui Bergson

„Pentru a sonda misterul adâncimilor trebue, uneori, să scrutează înălţimile, focul din centrul pământului nu apare decât pe vârfurile vulcanilor" S'ar putea spune că atât putem pătrunde în fundul fiinţei noastre, cât ne-au fost accesibile culmile Şi astfel, ne dăm seama, că a sonda abisul existenţei noastre şi a avea viziunea marilor înălţimi este unul şi acelaş lucru Deaceea sun tem în lume atât cât înseamnă idealul nostru

www.dacoromanica.ro

EXECUȚIA Informația S A R BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

		Pag
	Prefață — — — — — — — — — — —	5
I	Criza Occidentului — — — — — — — —	7
II	Tragedia istorică a unei lumi — — — — —	17
III	Orientul incrementat — — — — — — — —	37
IV	Cultură și civilizație — — — — — — —	53
V	Culturi eleate și culturi heracleitice — — — —	69
VI	Omul este măsura lucrurilor — — — — —	79
VII	Eroarea lui Descartes — — — — — — —	89
VIII	Știință și filosofie — — — — — — — —	101
IX	O cultură de tip științific — — — — — —	121
X	Sensul problemelor — — — — — — — —	133
XI	Mesajul Orientului — — — — — — — — — —	143
XII	Introversiune și extraversiune — — — — —	169
XIII	Instauratio Magna — — — — — — — —	179
XIV	Libertatea Creatoare — — — — — — — — —	191

www.dacoromanica.ro

EDITURA SOC. DE CULTURĂ NAȚIONAL LIBERALA

www.dacoromanica.ro